

MAPA PUTA PREVENCIJE ONLINE I DRUGIH OBLIKA NASILJA NAD DECOM NA INTERNETU U REPUBLICI SRBIJI

Save the Children

**MAPA PUTA PREVENCIJE ONLINE I DRUGIH
NASILJA NAD DECOM NA INTERNETU U
REPUBLICI SRBIJI**

Save the Children veruje da svako dete zaslužuje budućnost. U zemljama severozapadnog Balkana radimo svaki dan kako bismo za decu osigurali zdrav početak života, priliku za učenje i zaštitu od nasilja. Kada se pojave krize i kada su deca najranjivija, mi smo uvek među prvima koji dođu pomoći i među poslednjima koji odlaze. Mi osiguravamo da se odgovori na specifične potrebe dece i da se njihov glas čuje. Postižemo dugotrajne rezultate za milione dece, uključujući onu decu do koje je najteže doći. Dajemo sve od sebe za decu - svaki dan i u vreme kriza – transformišući njihove živote i budućnost koja je pred nama.

© Save the Children 2017

Izdavač: Save the Children in North West Balkans

Autorke: Jasmina Ivanović i Danijela Marković

Vođa projekta: Vasilije Ljubinković

Grafički dizajn: Edin Bešlić

Štampa: Amos Graf Sarajevo

Tiraž: 50

Ova publikacija urađena je u okviru projekta „Spojeni i sigurni - prema virtualnom okruženju sigurnom za decu“, čiju su realizaciju podržali Oak fondacija i Save the Children Norway.

Sva prava su zadržana. Sadržaj ove publikacije se može slobodno koristiti ili kopirati u nekomercijalne svrhe, uz obavezno navođenje izvora.

Zajedno možemo učiniti više.

Recite nam šta mislite o našem radu?

RECI-NAM@savethechildren.org

Sadržaj

1. Uvod	8
2. Predmet analize	9
3. Međunarodni standardi u zaštiti dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja na internetu	12
3.1. Ujedinjene nacije	13
3.1.1. Preporuke Komiteta za prava deteta UN vezano za decu i internet	15
3.2. Savet Evrope	16
3.3. Evropska Unija	21
4. Međunarodni i regionalni modeli dobre prakse u zaštiti dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja nad decom na internetu	27
4.1. Velika Britanija	27
4.1.1. Zakonodavstvo	28
4.1.2. Politike i Smernice	32
4.1.3. Institucionalni okvir	34
4.1.4. Preventivni programi	36
4.2. Bosna i Hercegovina	41
4.2.1. Zakonodavni okvir	41
4.2.2. Politike i programi prevencije	45
4.2.3. Istraživanje o ponašanju i navikama dece na internetu u BiH	47
5. Pravna i institucionalna zaštita dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta u Republici Srbiji	49
5.1. Strateški i zakonodavni okvir	49
5.2. Institucionalni okvir	54
5.3. Preventivni programi	56
5.4. Istraživanja	56
6. Prevencija/preventivni programi	66
6.1. Terminološke smernice za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja	69
6.2. Implikacije na politike i praksu	71
7. Zaključci i preporuke	72

I. Uvod

Internet postoji još od početka šezdesetih godina prošlog veka, a njegova trenutna globalna upotreba i uključenost u gotovo svaki aspekt modernog ljudskog života, je apsolutno bez presedana. Brza tehnološka inovacija i široko rasprostranjena i povećana dostupnost informaciono komunikacionih tehnologija (u daljem tekstu: IKT), uključujući internet velike brzine i mobilne uređaje sa internet konekcijom, transformisali su društva širom sveta. Prema Međunarodnoj uniji za telekomunikacije,^{*} u svetu je, krajem 2016. godine, ukupan broj individualnih korisnika interneta iznosio preko 3.5 milijarde. Broj aktivnih korisnika internet platforme Facebook,^{**} porastao je, između 2009. i 2011. godine, sa 150 miliona na 600 miliona, a po podacima iz jula 2017. godine, mesečno broji oko 2 milijarde korisnika.^{***} Internet je, kao jedan od najmoćnijih instrumenata 21. veka za pristup informacijama, postao instrument za olakšavanje aktivnog učešća građana u izgradnji demokratskih društava. Internet može da odigra ključnu ulogu u mobilizaciji građana i zajednica ka dostizanju pravde, jednakosti, odgovornosti i poštovanja ljudskih prava. Imajući u vidu ovakve njegove prednosti, trebalo bi da bude prioritet za sve države da svojim građanima stvore uslove i olakšaju pristup internetu, sa što je moguće manje ograničenja.

Po podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2016. godinu,^{****} dobijenim u anketi o upotrebi IKT u Republici Srbiji, 79.8% domaćinstava u Srbiji poseduje jedan računar, a čak 91.8% koristi mobilni telefon, što je neznatni skok u odnosu na 2015. godinu (91.4 %).^{*****} Ova analiza je pokazala da 72% domaćinstava pristupa internetu putem personalnog računara, 76.5% domaćinstava pristupa koristeći mobilni telefon, dok 49.3% domaćinstava u tu svrhu koristi laptop. U starosnoj grupi 16-24 procenat korišćenja mobilnih telefona je iznad 95 %, ^{*****} a u grupi 25-54 još i veći.^{*****} Broj korisnika računara povećao se za 1,5% u odnosu na 2015. godinu.

Sve veći broj dece koristi internet, sa upotrebom počinju na niskom uzrastu, služe se raznovrsnim uređajima i provode sve više vremena na mreži. Internet može da bude glavni kanal za njihovo obrazovanje, kreativnost i samo-izražavanje. Međutim, korišćenje interneta nosi spektar rizika kojima su deca izložena mnogo više nego odrasli, pa pitanje rizika sa kojima se deca suočavaju na internetu postaje prioritetna oblast delovanja za sve veći broj država.

^{*} Međunarodna unija za telekomunikacije (ITU; engl. International Telecommunication Union (ITU)). ITU_Key_2005-2016_ITC_data. Dostupno na: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> MTU je specijalizovana agencija UN-a za telekomunikacije. Osnovana je na 4. međunarodnoj konferenciji o radiokomunikacijama u Madridu 1932. godine, a 1934. godine nasledila je Međunarodnu telegrafsku uniju osnovanu 1865. godine. Od 1948. godine, sedište joj je u Ženevi.

^{**} Na sajtu www.statista.com mogu se naći podaci o broju Facebook korisnika za svaku zemlju pojedinačno, sa predikcijom broja sve do 2021. godine. Tako, za Srbiju stoje podaci o 2.85 miliona korisnika u 2016. godini, za 2017. očekuje se 2.98 miliona korisnika, a 2021. godine očekuje se 3.98 miliona korisnika Facebook platforme. Velika Britanija, na primer, u 2017. godini imaće ukupno 38.04 miliona korisnika ove mreže. Po nekim drugim izvorima (<http://www.internetworldstats.com/europa2.htm>), u 2016. godini, u Srbiji je bilo 3.4 miliona Facebook korisnika.

^{***} U trećem kvartalu 2012. godine, broj aktivnih korisnika Facebook-a premašio je jednu milijardu, što ga je učinilo prvom društvenom mrežom koja je to ikada postigla, a u prvom kvartalu 2017. godine Facebook je imao 1.94 milijardi aktivnih korisnika mesečno. Aktivni korisnici su oni koji su se prijavili na Facebook tokom poslednjih 30 dana. Dostupno na: <https://www.statista.com/statistics/264810/number-of-monthly-active-facebook-users-worldwide/>

^{****} Podaci su sadržani u publikaciji Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2016. Dostupno na: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2016/pdf/G20166004.pdf>

^{*****} Ispitanici su tokom poslednja tri meseca internet u velikoj meri koristili, pored pristupa video sadržajima poput You Tube i sličnih zajedničkih servisa (84.2 %) i za učešće na društvenim mrežama kao što su Facebook i Twitter (68.7 %)

^{*****} 97.7 % žene i 95.9 % muškarci

^{*****} 97.3 % žene i 96.6 % muškarci

To podrazumeva suočavanje sa brojnim i kompleksnim izazovima u kreiranju bezbedonosnih politika: Kako ublažiti rizike, bez osujećenja mogućnosti i prednosti koju deca mogu imati korišćenjem interneta? Kako sprečiti rizike, uz očuvanje osnovnih vrednosti interneta za sve korisnike, uključujući decu? Kako obezbediti takvu politiku koja će biti proporcionalna problemu, a da ne poremeti uspostavljene okvire, koji su i omogućili procvat interneta?

Države nisu i ne smeju da budu same u naporima da zaštite decu na internetu. Roditelji, staratelji, vaspitači, nastavnici, privatni sektor i civilno društvo takođe moraju da pomognu deci da imaju koristi od interneta i mogu i moraju, kao i država, da ih odgovorno zaštite od rizika na internetu.

Statistički podaci o korišćenju interneta od strane dece i rasprostranjenosti rizika su ograničene.* Podaci su često fragmentirani i nereprezentativni i nude malo mogućnosti za upoređivanje studija i zemalja. Posebno, definicije rizika se često razlikuju, metodologije primenjene u istraživanjima značajno variraju, što čini teškim upoređivanje prevalenci stopa rizika. Dok je isti spektar rizika prisutan u svim zemljama, dostupni podaci ukazuju da prevalence variraju. Pored toga, imajući u vidu da se dečije aktivnosti, veštine i otpornost (rezilijence) razlikuju, njihove interakcije sa online okruženjem i posledice se, stoga, mogu značajno razlikovati. Kako se dečje sposobnosti uvećavaju sa godinama, postoji verovatnoća da se podigne i njihova kompetentnost da se samostalno nose sa rizicima na internetu. Čini se da tehnološki razvoj pozitivno korelira s povećanjem broja dece žrtava krivičnih dela u kojima su se IKT koristile kao sredstvo izvršenja.** Takva krivična dela podrazumevaju svaki oblik seksualnog zlostavljanja i eksploatacije koji je počinjen korišćenjem IKT.

2. Predmet analize

Internet tehnologija je najveći facilitator komunikacije ljudske vrste do sada. Tehnologija je olakšala veze koje prevazilaze većinu tradicionalnih granica za izgradnju zajednica: geografiju, kulturu, vreme i administrativne granice. Iako su prednosti ovih veza duboke i gotovo neograničene, IT revolucija nije bez neželjenih posledica. Internet tehnologija - koja je naravno sama po sebi moralno neutralna - takođe je olakšala stvaranje kriminalnih zajednica, koje prevazilaze sva ta ista tradicionalna ograničenja za izgradnju zajednice. Kao rezultat, došlo je do širenja kriminalnih zajednica koje su po obuhvatu, veličini i dugotrajnosti bez presedana. Uznemirujuće implikacije za one koji su ugroženi viktimizacijom su očigledne. Kako odgovoriti na ovaj novi izazov? Ovaj dokument nudi prikaz skorašnjih istraživanja, uvide i analizu, otkriva praznine i daje preporuke u cilju zaštite dece od seksualnog i drugih oblika iskorišćavanja dece putem interneta i promovisanja njihovog fizičkog i psihološkog oporavka i socijalne reintegracije.

* Po nekim procenama, broj dece online u Republici Srbiji biće preko pola miliona u 2017. godini, sa povećanjem u toj godini od oko 50.000 dece. Procena je radjena na osnovu podataka o broju dece uzrasta između 5 i 17 godina. Dostupno na: https://www.telenor.rs/media/TelenorFondacija/dokumenti/Building_digital_resilience.pdf Izvor: World Bank Data; BMI; EIU; United States Census Bureau; BCG analiza

** Pokazatelji iz podataka Interpolovih baza. Dostupno na: <https://www.interpol.int/Crime-areas/Crimes-against-children/Crimes-against-children>

Cilj dokumenta Mapa puta prevencije online i drugih oblika nasilja nad decom na internetu u Republici Srbiji (u daljem tekstu: Mapa puta) je prevencija i sprečavanje zloupotrebe dece i mladih na internetu i poboljšanje saradnje među uključenim akterima, kao i jačanje sistema za borbu protiv online i drugih oblika, uključujući seksualno zlostavljanje dece na internetu u Srbiji.

U skladu s metodologijom relevantnom za društvena istraživanja i istraživanje politika, za potrebe izrade Mape puta, primenjena je kvalitativna i (selektovano) kvantitativna metodologija. Kvalitativnom prikupljanju podataka data je prednost nad kvantitativnim, jer fenomen eksploatacije dece zahteva sveobuhvatan pristup, koji je, u izradi ovog dokumenta, obuhvatio pregled literature i mapiranje politika i praksi, kako bi se istakle najbolje među njima, a kroz analizu tih materijala i nalaza došlo se do identifikovanja ključnih preporuka.* Metodologija je uključila i konsultacije sa jednim brojem glavnih aktera, kako bi se prikupile informacije o njihovom pogledu na problem zloupotrebe dece na internetu i mapirale njihove potrebe i izazovi sa kojima se suočavaju, što je realizovano korišćenjem polustandardizovanih upitnika.** Upravo ova kombinacija, primarnih i sekundarnih izvora, pružila je realnu sliku stanja u oblasti poboljšanja sistema za zaštitu od online, seksualnog i drugih oblika nasilja na internetu u Srbiji.

Mapa puta može biti polazna tačka za dalje razmatranje ovog pitanja. Struktura i primeri dobre prakse, koji su sastavni deo dokumenta, treba da podstaknu kreatore politika, donosiocce odluka i stručnjake za dizajniranje aktivnosti, u okviru njihovih nadležnosti, na način da su usmereni na dobrobit dece i mladih - njihovu zaštitu i jačanje ličnih kompetencija da se nose sa izazovima koji prate ulazak u virtuelni svet. Isto tako, ovaj dokument može da posluži kao osnova za buduća istraživanja o nasilju nad decom na internetu, s obzirom da u Republici Srbiji nema dovoljno sistemskog pristupa ovom pitanju. Stoga, dokument može da se koristi i kao osnova za metodološko dizajniranje istraživanja u okviru interdisciplinarnih projekata i aktivnosti koje okupljaju stručnjake iz oblasti krivičnog prava, kriminologije, zdravstva, medicine, socijalnog rada, psihologije, pedagogije, IT, dr. Što se strukture tiče, dokument se sastoji iz nekoliko ključnih delova: (1) Sistematičan pregled (meta analiza/ sinteza) međunarodnih modela pravnog okvira, politika, programa, smernica i dobre prakse u zaštiti dece od online i drugih oblika nasilja na internetu; (2) Pravna i institucionalna zaštita dece od online i drugih oblika nasilja na internetu u Republici Srbiji; (3) Zaključci i preporuke.

Dokument Mapa puta zasnovan je na univerzalnom okviru Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, kao prilog pristupu zasnovanom na pravima deteta u digitalnom dobu, jer takav okvir nudi jedinstveno razumevanje svakodnevnih iskustava dece na/i van interneta, uvažavajući različite kontekste u kojima deca žive. Konvencija, naime, prepoznaje da deca uživaju mnoga prava kao i odrasli, zajedno sa jednim brojem prava koja su im jedinstvena zbog njihovog specifičnog položaja i pravnog statusa kao maloletnika.

* Metodologija obuhvata detaljan pregled i uvid u relevantnu dokumentaciju i materijale – dostupne analize, istraživanja, međunarodno priznati programi koji su od značaja za nacionalne institucije i organizacije, i drugo. Ovakva desk analiza omogućila je uvide u normativno tkivo i rezultate istraživanja relevantnih za prevenciju i zaštitu dece od digitalnog nasilja

** Upitnici - Analiza je obuhvatila set upitnika za relevantna ministarstva i stručnjake centara za socijalni rad. Razlog prikupljanja informacija od različitih državnih organa i institucija je da se proceni nivo njihove međusektorske saradnje i sakupe predlozi za unapređenje saradnje u oblasti prevencije i zaštite dece od digitalnog nasilja.

Sve internet stranice, navedene kao reference posećene su, za potrebe ove analize, u periodu od 01. juna do 15. avgusta 2017. godine

Četiri osnovna načela koja rukovode primenu Konvencije podjednako se primenjuju i u digitalnom i tradicionalnom okruženju - nediskriminacija (član 2), najbolji interes deteta kao primaran za razmatranje (član 3), pravo na život, opstanak i razvoj (član 6) i pravo mišljenje i da budu pitana o stvarima koja ih se tiču (član 12). Preostali članovi Konvencije organizovani su u smislu prava na zaštitu od štete/povrede, prava na obezbeđivanje zadovoljavanja potreba i prava na učešće, u svojstvu nosioca prava. Važno je prepoznati da se, prilikom razmatranja dečjih prava na internetu i van njega, mora postići ravnoteža koja u obzir uzima i mogućnosti i rizike po decu, slobodno izražavanje i pravo na privatnost, uz pravo deteta na posebne mere zaštite i mnoge druge online i offline dimenzije dečjih iskustava.

Bolje razumevanje života dece i njihovih prava u digitalnom dobu najbolje služi njihovom vlastitom osnaživanju i osnaživanju njihovih zajednica.

*Definicije ključnih koncepata**

Glavne forme zlostavljanja dece, počinjene putem IKT mogu biti najbolje identifikovane praćenjem prakse.

Eksploatacija dece na internetu, odnosno, putem IKT, podrazumeva nasilje, eksploataciju i zlostavljanje dece od strane njihovih vršnjaka ili odraslih. Eksploatacija uključuje pokazivanje neprimerenog sadržaja deci, vrbovanje dece za ilegalne aktivnosti, vrbovanje (grooming), slanje eksplicitnih poruka (sexting), virtuelno uznemiravanje (cyberharassment), zlostavljanje (cyber-bullying) i druge vrste nasilnog ponašanja koje ugrožavaju prava deteta.

*Izlaganje štetnim sadržajima na mreži (Exposure to harmful online content):*** Odnosi se na situacije gde dete, slučajno ili namerno, gleda pornografski sadržaj ocenjen kao štetan za njegov seksualni ili ukupni rast i razvoj.

*Vrbovanje (Grooming):**** proces u kome se deca podstiču da učestvuju u seksualnim interakcijama putem interneta, ili putem telefona, pri čemu su često izložena neželjenim pornografskim sadržajima.

* Izvor: Save the Children. (2013). Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj. Dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Eksploatacija-dece-na-internetu-april-2013.pdf> i Study on the Effects of New Information Technologies on the Abuse and Exploitation of Children, United Nations (2015). Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/cybercrime/Study_on_the_Effects.pdf

** Izvor: Study on the Effects of New Information Technologies on the Abuse and Exploitation of Children, United Nations (2015). Dostupno na: https://www.unodc.org/documents/organized-crime/cybercrime/Study_on_the_Effects.pdf

*** Izvor: Save the Children. (2013). Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj. Vrbovanje (Grooming): "Svrha vrbovanja je da se napravi žrtva. To podrazumeva odabir žrtve, proveru da li ta osoba može da saraduje u seksualnom zlostavljanju usled neravnoteže moći i prisile. Vrbovanjem se potencijalna žrtva dovodi u stanje u kom će joj biti dovoljno prijatno u blizini počinioca, u kom može biti nasamo sa počiniocem, i koja može, nakon zlostavljanja, čuvati takvo ponašanje u tajnosti." Virtuelno zlostavljanje i vrbovanje na internetu: pomoć u zaštiti protiv rizika, ENISA, Evropska mreža i Agencija za sigurnost informacija, 2011.

Slanje eksplicitnih seksualnih tekstualnih poruka (Sexting): Slanje uznemiravajućih sadržaja (eksplicitnih tekstova, slika, snimaka), putem IKT drugoj osobi (najčešće putem tekstualnih (SMS) ili slikovnih poruka (MMS), elektronske pošte (e-mail), Facebook-a, Twitter-a, Instagram-a i drugih društvenih mreža i virtuelnih soba za razgovor (chat rooms)).*

Virtuelno uznemiravanje (Cyberharassment) odnosi se na zastrašivanje, često ponavljano, od strane jedne osobe ka drugoj, ili grupe osoba, počinjeno korišćenjem elektronskih sredstava.

Virtualno zlostavljanje (Cyberbullying) nastaje kada osoba ili grupa osoba koristi internet, mobilne telefone, virtuelne igrice ili neku drugu vrstu digitalne tehnologije da bi namerno i u više ponovljenih navrata pretela, uzrujavala ili ponižavala neku drugu osobu.**

Akteri: sve institucije ili pojedinci koji rade na prevenciji eksploatacije dece putem IKT, uključujući, u svrhu ovog istraživanja, decu, medije, prosvetne i socijalne radnike, policiju, pravosuđe, roditelje, predstavnike organizacija civilnog društva i međunarodnih organizacija, kompanije koje se bave pružanjem telefonskih i internet usluga.

3. Međunarodni standardi u zaštiti dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja na internetu

Online nasilje na internetu i drugi oblici zlostavljanja dece, a naročito seksualno zlostavljanje počinjeno putem IKT, predstavljaju jednu od najozbiljnijih pretnji savremenom društvu, a ova kriminalna ponašanja poprimaju organizovani i transnacionalni karakter. Međunarodnim konvencijama, rezolucijama i direktivama donetim na nivou Ujedinjenih nacija (UN), Saveta Evrope (SE) i Evropske unije (EU), pozivaju se i pravno obavezuju države na uspostavljanje sveobuhvatnog zakonodavnog okvira sa ciljem prevencije zloupotrebe i zlostavljanja, pravovremenog otkrivanja takvih ponašanja, krivičnog gonjenja izvršilaca, kao i preduzimanje svih potrebnih radnji na pružanju pomoći i podrške deci žrtvama, podizanju svesti građana o neprihvatljivosti bilo kakvog oblika zlostavljanja i iskorišćavanja deteta, uključujući ono izvršeno putem interneta. To obuhvata obavezu države da preduzme sve neophodne zakonodavne, administrativne, socijalne i obrazovne mere, eksteritorijalnost ili prekogranično procesuiranje i osuđivanje počilaca, kao i adekvatnu i konkretnu definiciju kriminalnih aktivnosti putem informaciono-komunikacionih tehnologija koje povređuju decu (seksualno zlostavljanje dece, vrbovanje, nagovaranje i podsticanje dece na štetne aktivnosti i dr.), najbolji interes dece, transparentne informacije o rizicima korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija i sredstvima zaštite protiv iskorišćavanja.***

* Prilagodeno iz izvora: Save the Children. (2013). Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj. "Sexting (kombinacija pojmova seks i tekstualne poruke) je akt slanja ili postavljanja seksualno eksplicitnih fotografija putem mobilnog telefona ili interneta. Ovo ponašanje je u skorije vreme bilo predmet vrlo intezivnog medijskog spekulisanja zahvaljujući statistikama koje ukazuju na učestalo prisustvo ovakvog ponašanja kod mladih, i pravnim slučajevima koji su proizišli iz primera sexting-a." Family Online Safety Institute's (FOSI) Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID) <http://www.fosigrid.org/>

** Izvor: Save the Children. (2013). Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj. Virtuelno zlostavljanje (Cyber-Bullying): Family Online Safety Institute's (FOSI) Professional Edition of the Global Resource and Information Directory (GRID) <http://www.fosigrid.org/>

*** Save the Children, Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj, Sarajevo: Save the Children, 2013. Dostupan na: <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Analiza-nasilje-na-internetu.pdf>

Međunarodni zakoni jasno prepoznaju da deca zaslužuju posebnu zaštitu pa brojni međunarodni pravni instrumenti zahtevaju da države na svojoj teritoriji preduzmu mere za zaštitu dece od svih oblika zlostavljanja i eksploatacije, kao i angažovanje u međunarodnoj saradnji u istragama i krivičnom gonjenju počilaca krivičnih dela eksploatacije i zlostavljanja dece.

Kada govorimo o zlostavljanju i eksploataciji dece putem IKT, najveći broj tih dela imaju obeležja krivičnih dela, kako je već pomenuto, i podležu krivičnom gonjenju. Poslednjih nekoliko decenija naročita pažnja na međunarodnom planu posvećena je upravo uspostavljanju efikasne zaštite dece žrtava savremenih oblika kriminaliteta, posebno imajući u vidu neophodnost preduzimanja zakonodavnih i drugih mera za sprečavanje svih vidova seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece, kao i potrebu njihove zaštite, uvažavajući da najbolji interesi deteta i pravo deteta da se njegovo mišljenje čuje i uzme u razmatranje predstavljaju jedan od osnovnih principa u ostvarivanju, poštovanju i zaštiti njihovih prava.

Nesporno je da se seksualno zlostavljanje dece na internetu izdvaja se od ostalih oblika nasilja nad decom počinjenog putem IKT, po značaju koji mu je, nesporno, dat u međunarodnim dokumentima, kao i zbog ozbiljnih posledica koje ostavlja na život dece. Srbija, kao država ugovornica, svesna obima i karaktera ovih dela, posebno povećanog iskorišćavanja dece u prostituciji i pornografiji, odnosno sve izraženije zloupotrebe računarskih sistema i mreža u cilju regrutovanja dece u pomenute svrhe, pored ostalog, reagovala je uspostavljanjem novih normi i standarda koji će u ovoj analizi posebno biti istaknuti, u odnosu na druge oblike zlostavljanja dece putem IKT. Kroz dokument Mapa puta, i dužnu pažnju datu prevenciji i zaštiti dece od seksualnog zlostavljanja putem interneta, daje se neposredan doprinos ispunjavanju međunarodnih obaveza Republike Srbije na koje se obavezala pristupanjem međunarodnim ugovorima o zaštiti ljudskih prava i dečjih ljudskih prava.

3.1. Ujedinjene nacije

Konvencija o pravima deteta* usvojena je na 44. zasedanju Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 20. novembra 1989. godine (Rezolucija br. 44/25),** a bilo je to iste godine kada je Tim Berners-Lee iz Evropske laboratorije za fiziku čestica (CERN) razvio World Wide Web,** novu tehniku za distribuciju informacija na internetu. Izraz “Internet” je prvi put upotrebljen samo nekih sedam godina ranije. Konvencija je razvijena u vreme kada se puni

* Dostupna na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/zakon_o_ratifikaciji_konvencije_o_pravima_deteta.pdf

** Stupila na snagu 2. septembra 1990. godine. Republika Srbija je, po osnovu sukcesije, od 2001. godine članica Konvencije o pravima deteta („Službeni list SFRJ- Međunarodni ugovori”, broj 15/90 i „Službeni list SFRJ, br. 4/96 i 2/97) i oba njena protokola - Fakultativni protokol o prodaji dece dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta i Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta u julu 2002. godine („Službeni list SFRJ, br. 7/2002). Republika Srbija preuzela je obavezu da, u skladu sa članom 44. Konvencije, podnosi Komitetu za prava deteta inicijalni i periodične izveštaje o načinu primene Konvencije i opcionih protokola uz nju i poštovanju zagarantovanih prava deteta.

*** WORLD WIDE WEB (Web, W3 ili WWW) je nastao marta 1989. godine kao projekat Tim Berners-Lee u CERN-u (Evropska laboratorija za fiziku čestica). U početku je zamišljen da bi olakšao razmenu ideja kao i istraživanja naučnika. 1994. godine dolazi do komercijalizacije interneta, a 1995. godine se pojavljuje Web na Internetu i postaje najkomercijalnija usluga (obim usluga se udvostručuje na svaka četiri meseca). Rad Web-a se zasniva na klijent-server modelu. Računar na sebi ima instaliran Web server na kojem se nalazi prezentacija koju želimo da pogledamo. Pregled se ostvaruje sa računara čitačem HTML dokumenta (Web browser).

uticaj interneta i informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) na naš život jedva mogao da zamisli, te se ne odnosi specifično na zaštitu prava deteta na internetu. Konvencija je jedan od najšire priznatih međunarodnih pravnih instrumenata i obuhvata čitav niz ljudskih prava - građanska, kulturalna, ekonomska, politička i socijalna prava - u svojim 54 članova i tri Opciona protokola.* Konvencija dopunjuje Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i pojašnjava da se deca „uzimaju u obzir“, u smislu ljudskih prava. Dakle, „dete, zbog svoje fizičke i mentalne nezrelosti, zahteva posebnu zaštitu i brigu, uključujući i odgovarajuću pravnu zaštitu, kako pre, tako i nakon rođenja“ (Preambula). Ovaj međunarodni sporazum prepoznaje ljudska prava deteta definisanog kao: osoba do 18 godina starosti.

U odsustvu formalnih iskaza o pravima na internetu, Konvencija, kojom se utvrđuju osnovni standardi primenjivi na svu decu, bez diskriminacije, ** i kojom se određuju minimalna prava i slobode koji treba da se implementiraju, nudi državama potpisnicama dobar vodič za politike u oblasti zaštite dece u digitalnom svetu. Kroz proklamovano pravo deteta da traži, prima i prenosi informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice*** i da ima koristi od odgovarajućih zakonodavnih, administrativnih, socijalnih i obrazovnih mera za njegovu zaštitu, Konvencija predstavlja osnovu za hitne akcije na koje moramo da se usmerimo. Članovi 13., 17., 28. i 31. ukazuju da pristup IKT ima ključnu ulogu u procesima formiranja, obrazovanja i socijalizacije dece širom sveta, sa potencijalnim prednostima koje se protežu od povećanih prilika za obrazovanje do rekreacije i izgradnje zajednice, te uživanje ljudskih prava****. Članom 34. obavezuju se države članice da zaštite dete od svih oblika seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja.

U tom cilju, države posebno preduzimaju sve odgovarajuće nacionalne, bilateralne i multilateralne mere za sprečavanje: (a) navođenja ili prisiljavanja deteta da učestvuje u nezakonitim seksualnim aktivnostima; (b) eksploatorskog korišćenja dece u prostituciji ili drugim nezakonitim seksualnim radnjama; (c) eksploatorskog korišćenja dece u pornografskim predstavama i časopisima. U članovima 19., 32. i 36.***** Konvencija nameće obavezu preduzimanja svih neophodnih mera kako bi se deca zaštitila od širokog spektra rizika kojima jesu ili mogu biti izložena, pored ostalog, usled korišćenja IKT.

Opcioni protokol uz Konvenciju o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji

***** (stupio na snagu 2002. godine i sada ima 171 državu potpisnicu) dopunjuje Konvenciju o pravima deteta tako što se specifično bavi seksualnom eksploatacijom dece. Protokolom se zabranjuju prodaja dece, dečija prostitucija i dečja pornografija, a države ugovornice se obavezuju da usklade svoje zakonodavstvo sa ovim

* Konvencija se, pre svega, zalaže za najbolji interes deteta, pravo na roditeljsku zaštitu, razvoj dečjih sposobnosti, pravo deteta da bude konsultovano, a najprihvaćeniji je međunarodni ugovor koji je do 2016. godine ratifikovalo 195 država, uključujući i Somaliju

** Član 2. Konvencije

*** Član 13: sloboda izražavanja, traženja i primanja informacija; Ovo pravo, kao univerzalno, proklamovano je Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima UN, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima UN, Konvencijom o visokotehnoškom kriminalu SE, Poveljom o osnovnim pravima EU

**** Save the Children, Eksploatacija dece na internetu - Regionalni izveštaj, Sarajevo: Save the Children, 2013.

***** Član 19: zaštita deteta od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zloupotrebe, zanemarivanja ili nemarnog odnosa, maltretiranja ili eksploatacije, uključujući i seksualnu zloupotrebu; član 32: zaštita od ekonomske eksploatacije; član 36: svi drugi oblici eksploatacije štetne za dete.

***** Optional Protocol to the CRC on the Sale of Children, Child Prostitution, and Child Pornography (OPSC). Dostupno na: https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=ind&mtdsg_no=iv-11-c&chapter=4&lang=en

ugovorom i definišu propisivanje kazni vezanih uz određena ponašanja, kao što su nuđenje, izručivanje ili prihvatanje deteta u svrhu njegovog seksualnog iskorišćavanja, transfera organa deteta radi dobiti, uključivanja deteta u prisilan rad, nuđenje, dobijanje, te davanje deteta za dečju prostituciju, proizvodnja, distribucija, širenje, uvoz, izvoz, nuđenje, prodaja ili posedovanje u gore navedene svrhe dečje pornografije*.

Treba pomenuti i prvu međunarodnu zajedničku posvećenost rešavanju problema distribucije materijala seksualne eksploatacije deteta, iskazanu na *Internacionalnoj konferenciji o borbi protiv dečje pornografije na internetu*** , održanu u Beču 1999. godine, koja je kroz zaključke skrenula pažnju na potrebu kriminalizacije proizvodnje, distribucije, izvoza, prenosa, uvoza, namernog posedovanja i oglašavanja dečje pornografije. Iste, 1999. godine, u Parizu je, u organizaciji UNESCO, održan ekspertski sastanak „*Seksualno zlostavljanje dece, dečja pornografija i pedofilija na internetu: Međunarodni izazov*“*** , sa ciljem okupljanja ključnih aktera u borbi protiv pedofilije i dečje pornografije na internetu sa ciljem da obezbedi prostor za informisanu diskusiju.

Pokazatelj da sistem Ujedinjenih nacija, a preko Komiteta za prava deteta, pitanje bezbedne upotrebe interneta stavlja na svoju agendu je i organizovanje Dana opšte diskusije (DGD) pod nazivom “Digitalni mediji i prava deteta”, 12. septembra 2014. godine u Ženevi. Svrha DGD je da podstakne dublje razumevanje sadržaja i implikacija Konvencije, jer se odnose na određene članove ili teme. Opšti cilj DGD za 2014. godinu: da bi se bolje razumeli efekti angažovanja dece na društvenim medijima, kao i informacionih i komunikacionih tehnologija, kako bi se razumeli uticaj i uloga dečjih prava u ovoj oblasti, i razvile strategije zasnovane na pravima, kako bi se maksimizovale mogućnosti za decu na internetu dok su istovremeno zaštićena od rizika i eventualne štete.

3.1.1. Preporuke Komiteta za prava deteta UN vezano za decu i internet

Poslednjih godina, Komitet za prava deteta Ujedinjenih nacija je, u svojim zaključnim zapažanjima na periodične izveštaje o primeni Konvencije o pravima deteta i njenih Opcionih protokola, usmerio značajnu pažnju na informaciono-komunikacione tehnologije i internet.

Njegove preporuke su istakle ključne oblasti koje zahtevaju dalje napore država, kao što su:

- usvajanje „*nacionalno koordinisanog okvira za rešavanje svih oblika nasilja nad decom, uključujući i nasilje na internetu*“,
- donošenje sveobuhvatnog zakonodavstva „*kojim se kriminalizuju svi oblici pornografije i seksualne eksploatacije dece na internetu*“, zatim „*podstrekavanje dece u seksualne svrhe i pristupanje dečjoj pornografiji pomoću sredstava informaciono-komunikacionih tehnologija*“;

* Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Protokol o sprečavanju, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, naročito ženama i decom su takođe značajni sa aspekta zaštite dece, jer često postoji povezanost trgovine ljudima i dečje seksualne eksploatacije.

** International Conference: Combating child pornography on the internet. Vienna, 29 September - 1 October 1999.

*** Experts meeting on : Sexual Abuse of Children, Child Pornography and Paedophilia on the Internet: an International Challenge, UNESCO, Paris, Room II. 18-19 January 1999 Više na: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001147/114751Eo.pdf>

- donošenje mera za sprečavanje objavljivanja i rasturanja pornografskog materijala koji se tiče dece, a preko mehanizama nadzora za automatsko blokiranje internet servis provajdera (ISP) i drugih medija koji su počinili ovakve prestupe,
- preduzimanje neodložnih koraka za uspostavljanje organa/tela za bezbednost interneta, licenciranje internet servis provajdera i za proveru sadržaja štetnih po decu. *

Republika Srbija predstavila je januara meseca 2017. godine, kroz konstruktivnu diskusiju sa članovima Komiteta za prava deteta UN, *Drugi i treći nacionalni kombinovani izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta.*** Što se tiče nasilja nad decom na internetu, Komitet je, u svojim zaključnim zapažanjima na ovaj izveštaj izrazio, pored ostalog, zabrinutost zbog “rasprostranjenih slučajeva nasilja u školama, posebno u osnovnoj školi, koji su često počinjeni nad decom sa smetnjama u razvoju i LGBT decom, kao i slučajeva nasilja na internetu”, te je apelovao na državu da, pored ostalog, “ojača nacionalne programe za rešavanje problema nasilja u školama uz podršku Ministarstva prosvete i agencija za obuku nastavnika, da bi se uspostavili standardi, savetovanje i stručna provera nasilja u školama i da obezbedi obuku, uključujući i za roditelje, o rizicima nasilja (na internetu).“

Svetski dan devojaka u IKT - Svakog četvrtog četvrtka u aprilu od 2010, na inicijativu Republike Srbije, u celom svetu slavi se međunarodni Dan devojaka u IKT. *** U projektu Globalne mreže žena u IKT, uspostavljene pod okriljem Međunarodne unije za telekomunikacije (The United Nations International Telecommunication Union (ITU)), osim Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija Srbije učestvuju institucije, sektori, univerziteti, ustanove i kompanije u oblasti novih tehnologija iz celog sveta. Cilj akcije je da se devojkama i devojkama približe informacione i komunikacione tehnologije, i uvede rodna perspektiva u ovu oblast u kojoj žene profesionalno nisu dovoljno zastupljene. Više od 240.000 devojaka i mladih žena je do sada učestvovalo u 7.200 manifestacija u 160 zemalja. ****

3.2. Savet Evrope

Razvojem informacionih i komunikacionih tehnologija nastaju mogućnosti za nove oblike kriminaliteta tako što se počinocima daju novi instrumenti za izvršenje starih vrsta kriminaliteta, kao i sredstva i tržišta za njegove nove pojavne oblike. Zbog toga je visokotehnološki kriminalitet sve zastupljeniji, dobija nove forme i predstavlja sve veću opasnost, naročito kroz oblike transnacionalnog kriminalnog delovanja, jer upravo informaciona tehnologija u potpunosti odgovara ostvarivanju kriminalnih ciljeva na transnacionalnom nivou.

* Zaključna zapažanja na drugi periodični izveštaj Sjedinjenih Američkih država, predstavljen u okviru člana 12. Opcionog protokola o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, usvojen od Komiteta na njegovoj 62. sesiji (14. januar - 1. februar 2013), 2. juli 2013. CRC/C/OPSC/USA/CO/2, & 28(a&b).

** Zaključna zapažanja na kombinovani drugi i treći periodični izveštaj Republike Srbije, usvojen od strane Komiteta na njegovoj 2.193 sesiji (24. januar 2017. godine), 3. februar 2017. (CRC/C/SRB/2-3).

*** Girls in ICT Day. Više na: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Digital-Inclusion/Women-and-Girls/Girls-in-ICT-Portal/Pages/Portal.aspx>

**** 2017. godine, agenciji Ujedinjenih nacija za informaciono-komunikacione tehnologije (The United Nations International Telecommunication Union (ITU)) u obeležavaju Dana devojaka u IKT pridružilo se i UN WOMAN kako bi privukla globalnu pažnju na potrebu njihovog punog i jednakog pristupa obrazovanju putem i u IKT. Više na: <http://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/4/feature-international-girls-in-ict-day>

Kao odgovor na navedeno, u okviru Saveta Evrope donete su preporuke o kriminalitetu vezanom za kompjutere iz 1989. godine (Recommendation No. R(89)) i o sagledavanju problema u krivičnom procesnom pravu vezanom za informacionu tehnologiju iz 1995. godine (Recommendation No. R(95)). Ovi akti usmerili su snažnu pažnju na bezbednosne aspekte korišćenja interneta i IKT na teritoriji Evrope.

Sa aspekta institucionalnog okvira za suprotstavljanje kriminalu koji se vrši putem visokih tehnologija, najvažniji međunarodni dokument predstavlja *Konvencija o visokotehnološkom kriminalu Saveta Evrope*,* potpisana u Budimpešti 23. novembra 2001. godine (tzv. Budimpeštanska konvencija), odnosno Dodatni protokol uz ovu Konvenciju, koji se odnosi na inkriminaciju dela rasističke i ksenofobične prirode izvršenih preko kompjuterskih sistema (sačinjen u Strazburu 2005. godine). Usvajanje ovih dokumenata rezultat je inicijative Saveta Evrope, koja je formalno pokrenuta 1996. godine osnivanjem Komiteta stručnjaka za kriminal u digitalnom prostoru. Konvencija o visokotehnološkom kriminalu** je prvi međunarodni ugovor o krivičnim delima počinjenim putem interneta i drugih računarskih mreža, koji reguliše materijalno krivično pravni i procesno pravni okvir krivičnih dela koja su izvršena putem interneta i drugih računarskih mreža (naročito zbog kršenja autorskih prava, kompjuterske prevare, dečje pornografije i kršenja bezbednosti na mreži), uključujući nadležnost i međunarodnu saradnju. Takođe, sadrži niz ovlašćenja i procedura, kao što je pretraživanje računarskih mreža i presretanje. Njen glavni cilj, utvrđen u preambuli, jeste sprovođenje zajedničke kriminalne politike usmerene na zaštitu društva od visokotehnološkog kriminala, posebno usvajanjem odgovarajućeg zakonodavstva i podsticanjem međunarodnesaradnje.***

Konvencija postavlja osnovne norme koje se tiču kršenja prava, prevara, zloupotreba. Krivična dela određena Konvencijom su - neovlašćeni pristup, neovlašćeno presretanje, ometanje toka podataka, ometanje računarskog sistema, zloupotreba uređaja, falsifikovanje počinjeno pomoću računara, prevara izvršena pomoću računara, krivična dela dečje pornografije, i krivična dela autorskih i srodnih prava. Konvencija terminom "maloletnik" obuhvata sva lica mlađa od 18 godina. Strana ugovornica može da postavi nižu starosnu granicu, koja nije manja od 16 godina.

Odeljak 3. Konvencije, u članu 9. definiše dela u vezi sa dečjom pornografijom:

I. Svaka strana ugovornica treba da usvoji zakonodavne i druge mere, neophodne da bi se kao krivično delo u domaćem pravu propisale sledeće radnje, kada su učinjene sa namerom i protivpravno: a) proizvodnja dečje pornografije, u svrhu njene distribucije preko računarskog sistema; b) nuđenje ili činjenje dostupnim dečje pornografije preko računarskog sistema; v) distribucija ili prenošenje dečje pornografije preko računarskog sistema; g) nabavljanje dečje pornografije preko računarskog sistema, za sebe ili za drugo lice; d) posedovanje dečje pornografije u računarskom sistemu ili na medijumima za čuvanje računarskih podataka.

* Convention on Cybercrime, (ETS No.185) Council of Europe, Dostupno na: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=ELOodWip

** Državna zajednica Srbije i Crne Gore potpisala je Konvenciju 2005. godine, a krajem iste godine donet je Krivični zakonik kojim se, delom, uvažavaju odredbe ove konvencije. Republika Srbija donela je 2009. godine Zakon o potvrđivanju Konvencije o visokotehnološkom kriminalu ("Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", br. 19/09).

*** Do juna meseca 2017. godine, ukupno 43 zemlje članice Saveta Evrope je potpisalo, pristupilo i ratifikovalo Konvenciju, a još 4 zemlje su je potpisale bez ratifikacije. Pored toga, jedan broj zemalja, koje nisu članice Saveta Evrope, potpisalo je, pristupilo i ratifikovalo Konvenciju, kao što su npr. Kanada, Japan i Sjedinjene Američke države, što pokazuje globalno prepoznat značaj ovog ugovora. Ruska federacija jedina je zemlja članica Saveta Evrope koja nije potpisala niti ratifikovala ovu konvenciju. Dostupno na:

https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=ELOodWip

2. U smislu stava 1. ovog člana izraz “dečje pornografija” obuhvata pornografski materijal koji vizuelno prikazuje: a) maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji; b) lice koje izgleda kao maloletnik, koje učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji; v) realistične slike, koje predstavljaju maloletnika koji učestvuje u eksplicitno seksualnoj radnji.

Ova konvencija predstavlja trenutno jedini međunarodno pravno priznati instrument u oblasti visokotehnološkog kriminala, koji je primenjen i van okvira Saveta Evrope, koji objedinjuje savremene metode postupanja nadležnih državnih organa i drugih institucija i organizacija u cilju uspostavljanja efikasnog okvira međunarodne saradnje u ovoj oblasti.

*Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja Saveta Evrope**

je pripremljena od strane svih zemalja članica Saveta Evrope, kao i Kanade, Vatikana, Japana, Meksika i Sjedinjenih Američkih Država. Usvojena je i otvorena za potpis u oktobru 2007. godine u Lanzarotu, u Španiji, i iz tog razloga je poznata pod imenom “Lanzarot konvencija”. Ova konvencija ažurira neke od odredbi Konvencije o sajber kriminalu, iako je priznata kao posebna i odvojena od nje. Konvencija predstavlja sveobuhvatan i koherentan pravni okvir koji se odnosi na inkriminisanje različitih oblika seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja dece, pogotovo upotrebom informacionih tehnologija, otkrivanje i dokazivanje krivičnih dela i gonjenje učinilaca, sprečavanje ovih pojava, koordinaciju delovanja različitih aktera, te zaštitu i pomoć žrtvama.

Nesporno je da Lanzarot Konvencija predstavlja veoma ambiciozan i sveobuhvatan pravni instrument o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja. Kao početnu tačku uzima standarde UN i Saveta Evrope, proširujući ih, kako bi se pokrile sve moguće vrste seksualnih krivičnih dela protiv maloletnika (uključujući seksualno zlostavljanje dece, dečju prostituciju, pornografiju, izlaganje dece seksualnim sadržajima i aktivnostima) i kriminalizaciju (kažnjavanje) istih. Pod ovim se podrazumeva i seksualno zlostavljanje u krugu porodice žrtve ili bliskog socijalnog okruženja (“u krugu poverenja”) kao i dela počinjena u komercijalne ili profitabilne svrhe. Propisano je da države u Evropi i šire utvrde posebno zakonodavstvo i preduzmu mere sa naglaskom na čuvanje najboljeg interesa deteta, kako bi se sprečilo seksualno nasilje, ali takođe i zbog zaštite dece žrtava i krivičnog gonjenja počinilaca. Mere i intervencije kako za počinioce, tako i za potencijalne počinioce treba da budu usmerene na prevenciju seksualnih zločina nad decom, pa treba obezbediti njihovo redovno praćenje i nadgledanje. Konvencijom je utvrđeno i uspostavljanje programa za podršku žrtvama i njihovim porodicama, terapijska podrška i hitna psihološka pomoć, podsticanje prijavljivanja sumnji koje se tiču seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, uspostavljanje telefonskih i internet linija za pružanje podrške; uspostavljanje „child friendly“ sudskih postupaka u cilju zaštite bezbednosti žrtve, privatnosti, identiteta;

* Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse CETS No.: 201 (2007). Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=201&CL=ENG>

mere prilagođene potrebama dece žrtava; poštovanje prava dece i njihovih porodica; broj intervju sa decom žrtvama, koji treba da bude ograničen i da se odvija u ohrabrujućem okruženju, sa profesionalcima obučanim za tu svrhu. Ona takođe promoviše međunarodnu saradnju kako bi se postigao isti cilj.

Lanzarot komitet je telo osnovano kako bi nadgledalo da li članice efikasno sprovode Lanzarot konvenciju, sa mandatom da olakša prikupljanje, analizu i razmenu informacija, iskustava i dobre prakse između država, kako bi se poboljšale mogućnosti za prevenciju i borbu protiv seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece.* Ovaj komitet je veoma aktivan u svom angažovanju na monitoringu primene Lanzarot konvencije.

Lanzarot konvencija je stupila na snagu 01. jula 2010. godine. Do jula meseca 2017. godine potpisale su je svih 47 država članica Saveta Evrope, a 42 države su je ratifikovale: Albanija, Andora, Austrija, Belgija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Češka, Danska, Estonija, Finska, Grčka, Mađarska, Island, Italija, Letonija, Lihtenštajn, Litvanija, Luksemburg, Malta, Republika Moldavija, Monako, Crna Gora, Holandija, Poljska, Portugal, Rumunija, Rusija, San Marino, Srbija, Slovačka Republika, Slovenija, Španija, Švedska, Švajcarska, “Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija”, Turska, Ukrajina.**

Primetno je da je Konvencija nastojala da uskladi “najbolje prakse” država članica, ali je ipak delimično ograničena u nekoliko aspekata. Konkretno, propušteno je da se obrati pažnja na resurse namenjene deci žrtvama nakon seksualne eksploatacije, kao što je niz osnovnih potreba uključujući stanovanje, ishranu i obrazovanje žrtava. Još jedan nedostatak Konvencije je da je izostalo njeno globalnije usvajanje, te je trenutno široko prihvaćena samo među evropskim zemljama.

Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope (2001) 16 o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja prepoznala je da reklame i mediji, posebno internet, igraju veliku ulogu kako u širenju, tako i u sprečavanju pojave seksualnog iskorišćavanja dece. Ciljevi ove preporuke su planiranje i sprovođenje mera, politika i prrksi u vezi sa borbom protiv seksualnog iskorišćavanja koje uzima u obzir stavove i iskustva same dece. U preporuci se razmatraju pitanja kao što su potreba za bolje informisanje javnosti, obrazovanje i informacijame o seksualnom iskorišćavanju dece, neophodne mere krivičnog zakonodavstva koje treba usvojiti, kao i o neophodnosti poboljšanja podrške žrtvama, međunarodne saradnje i istraživanja ovog problema.

* Lanzarot komitet je 2013. godine pripremio i dostavio državama članicama „Tematski upitnik“ kako bi se prikupili podaci o tome kako one sprovode Lanzarot konvenciju, sa fokusom na seksualno zlostavljanje dece „u krugu poverenja“. Kao dodatak ovome, prosleđen je i „Opšti upitnik“, kako bi se prikupile informacije i imao opšti okvir unutar kog će se proceniti odgovori članica na tematski upitnik. Sve potpisnice Lanzarot konvencije dale su odgovore na oba upitnika. Republika Srbija ima svog nacionalnog predstavnika u Lanzarote komitetu i predala je svoj nacionalni izveštaj u naznačenom roku. Objedinjen izveštaj Komiteta dostupan je na: <http://www.coe.int/en/web/children/lanzarote-convention>

** Dostupno na: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=201&CL=ENG>

*Rezolucija 1307(2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o seksualnoj eksploataciji dece** ukazuje da je internet pogoršao kontekst seksualnog zlostavljanja dece jer je počiniocima omogućio da uživaju anonimnost i lak pristup, kao i neograničene kontakte sa potencijalnim žrtvama. Rezolucijom se države pozivaju da definišu, kao prioritet od nacionalnog interesa, akcije na suzbijanju svih oblika seksualne eksploatacije dece i unaprede zakonodavne i tehničke kapacitete institucija za primenu zakona koji deluju u oblasti zaštite dece od seksualne eksploatacije putem visokotehnološkog kriminala.

Rezolucijom Skupština poziva države da prihvate pristup nulte tolerancije na krivična dela počinjena na štetu dece i da usvoje takve proaktivne politike, koje:

- ne dozvoljavaju da krivična dela, ili pokušaji krivičnih dela, ostanu nekažnjeni;
- poklanjanju prioritetnu pažnju pravima i stavovima dece žrtava;
- ulažu aktivne napore da pronađu i identifikuju žrtve, kako bi im se osigurala rehabilitacija i odgovarajuća kompenzacija;
- imaju za cilj hapšenje kriminalaca bez da se im daje i najmanja mogućnost - naročito na proceduralnim ili geografskim osnovama - da izbegnu pravdu i koja primenjuje dovoljno stroge kazne u odnosu na izvršeno krivično delo;
- koriste sva sredstva kako bi se sprečila buduća krivična dela, uključujući obavezni tretman za počinioce i zabranu osuđenim počiniocima pristup određenim zanimanjima koja ih dovode u kontakt sa decom.

Na kraju, Rezolucija podstiče sve građane da prijave seksualno zlostavljanje dece i podržava koncept službi besplatne telefonske pomoći i finansijske pomoći organizacijama civilnog društva koje deluju u ovoj oblasti, dajući prednost onima koje svoje delovanje usmeravaju na bezbedniji internet.

Izgradnja Evrope za i sa decom - Building a Europe for and with children ** je program koji je pokrenut 2006. godine, ima za cilj da osigura integrisani pristup promovisanju prava dece u politikama Saveta Evrope i pomoći donosiocima odluka da razviju nacionalne strategije. Njegovi ciljevi su promovisanje prava dece i uklanjanje svih oblika nasilja nad decom. U okviru ovog programa, pokrenuta je kampanja *Jedno od pet* *** Saveta Evrope za zaustavljanje seksualnog nasilja nad decom, u okviru koje je pripremljeno nekoliko child friendly promotivnih spotova, materijala, održano mnoštvo stručnih skupova i sl.

* Assembly debate on 27 September 2002 (32nd Sitting) (see Doc. 9535, report of the Social, Health and Family Affairs Committee, rapporteur: Mr Provera; Doc. 9573, opinion of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, rapporteur: Mr Piscitello; and Doc. 9575, opinion of the Committee on Culture, Science and Education, rapporteur: Baroness Hooper). Text adopted by the Assembly on 27 September 2002 (32nd Sitting). Dostupno na: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17054&lang=en>

** Više na: <http://www.coe.int/en/web/children/>

*** ONE in FIVE - The Council of Europe Campaign to stop sexual violence against children

3.3. Evropska Unija*

Efikasna borba protiv zloupotrebe dece na internetu zahteva harmonizaciju nacionalnih propisa i uspostavljanje odgovarajuće međunarodne saradnje, naročito zbog transnacionalne prirode ovih krivičnih dela. Kako bi osigurala ujednačavanje napora i ishoda država članica u oblasti zaštite dece, Evropska komisija je 1996. godine usvojila *Saopštenje o nezakonitim i štetnim sadržajima na Internetu*** i *Zeleni papir o zaštiti maloletnih lica i ljudskog dostojanstva u audio-vizuelnim i informacionim sistemima**** ukazujući na značaj koordinisanog delovanja država članica, ali uz relativno ograničenu ulogu Evropske zajednice. Donošenjem Rezolucije 1099 (1996) i 1307 (2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o seksualnom iskorišćavanju dece pozivaju se države članice na saradnju u suzbijanju dečje prostitucije i pornografije i kažnjavanju specifičnih povezanih radnji (posedovanja, proizvodnje i snimanja materijala). Priznaje se da internet olakšava izvršenje seksualnih krivičnih dela prema deci, počinioci su anonimni i imaju neograničenu mogućnost kontakt.**** Seksualno zlostavljanje i seksualno iskorišćavanje dece, uključujući i dečju pornografiju, predstavljaju ozbiljno kršenje osnovnih prava, naročito prava deteta na zaštitu i staranje koji su neophodni za njegovu dobrobit. Ista prava detetu garantuje i Povelja o osnovnim pravima Evropske unije***** iz 2000. godine, a u Štokholmskom programu***** iz 2010. godine, borba protiv zlostavljanja i eksploatacije dece postavljena je kao jedan od prioriteta na putu ka bezbednom prostoru Evropske unije.

Internet je omogućio dramatično povećanje seksualnog zlostavljanja dece jer*****:

- olakšava razmenu materijala koji sadrže seksualno zlostavljanje dece nudeći niz kanala za distribuciju, kao što su, među ostalim, internet stranice, P2P mreže, društveni mediji, oglasne table (BBS), forumi, IRC i platforme za deljenje fotografija, video i audio zapisa. Deljenje je postalo lakše zbog mogućnosti pristupa zajednici sličnih pojedinaca širom sveta, koja je izvor velike potražnje i uzajamne pomoći;
- osigurava tehnička sredstva i sigurnosne mere koje mogu da olakšaju anonimnost*****;
- zbog velike potražnje za materijalom koji sadrži seksualno zlostavljanje dece, ona su i dalje potencijalne žrtve, a anonimnost može da omete istragu i krivično gonjenje tih dela;
- novi materijali, koji sadrže seksualno zlostavljanje dece, postali su valuta. Kako bi dobili i zadržali pristup forumima na kojima učestvuju, njihovi korisnici često moraju redovno da dostavljaju nove materijale,

* Republika Srbija je 2012. godine zvanično postala zemlja kandidat za članstvo u Evropskoj Uniji. Prva pregovaračka poglavlja otvorena su krajem 2015. godine. Proces pristupanja podrazumeva usaglašavanje zakonodavnog okvira države sa postojećim zajedničkim normativnim okvirima i principima Evropske Unije. Kada je u pitanju oblast informaciono komunikacione bezbednosti, Srbija u procesu razvoja nacionalnog normativnog okvira mora da ima u vidu postojeće zakonodavstvo Evropske Unije.

** Communication on Illegal and Harmful Content on the Internet. Dostupno na: <http://aei.pitt.edu/5895/1/5895.pdf>

*** Green Paper on the Protection of Minors and Human Dignity in Audiovisual and Information Services. Dostupno na: http://aei.pitt.edu/1163/1/minors_info_soc_gp_COM_96_483.pdf

**** Save The Children. Srećavanje eksploatacije dece u JI. Dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Eksploatacija-dece-na-internetu-april-2013.pdf>

***** Charter of Fundamental Rights of The European Union. Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

***** The Stockholm Programme — An Open and Secure Europe Serving and Protecting Citizens.

Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/%20LexUri-Serv/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:115:0001:0038:en:PDF>

***** Evropska Komisija (2016). Izveštaj komisije Evropskom parlamentu i Savetu o oceni sprovođenja mera iz člana 25. Direktive 2011/93/EU od 13. decembra 2011. godine o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorišćavanja dece i dečje pornografije. Bruxelles, 16.12.2016. COM(2016) 872 final.

***** Npr. Onion Router (www.torproject.org).

Seksualno zlostavljanje dece na internetu težak je zločin koji ima dugoročne posledice za žrtve. Zlo im se nanosi, ne samo pri snimanju ili fotografisanju zlostavljanja, već i svaki put kad se slike i video zapisi objavljuju, prosleđuju i gledaju. Svest o tome da su slike i video-zapisi koji prikazuju njihovo zlostavljanje dostupni svima i da bi čak mogli da sretnu nekoga ko ih je video izvor je velikih trauma i dodatne patnje za decu žrtve. *

Imajući raznovrsne upozoravajuće pokazatelje u vidu, uočene nedostatke Okvirne Odluke iz 2004. godine, kao i, u međuvremenu (2007) usvojene Konvencije o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja Saveta Evrope, doneta je *Direktiva 2011/93/EU** o suzbijanju seksualnog zlostavljanja i seksualne eksploatacije dece i dečje pornografije,*** kao i zameni Okvirne odluke Saveta 2004/68/PUP Evropskog Parlamenta i Saveta (2011)*. U Direktivi se konstatuje da je dečja pornografija, koja se sastoji od fotografija seksualnog zlostavljanja dece i od drugih posebno teških oblika seksualnog zlostavljanja i seksualnog iskorišćavanja dece, u porastu, i da širi se upotrebom novih tehnologija i interneta. Navodi se da „seksualno zlostavljanje i seksualno iskorišćavanje dece, uključujući dečju pornografiju, predstavljaju teška kršenja osnovnih prava, posebno prava dece na zaštitu i brigu za njihovu dobrobit, kako je to predviđeno Konvencijom Ujedinjenih nacija o pravima dece iz 1989. i Poveljom o osnovnim pravima Evropske unije“. Direktiva ima za cilj da stvori pravni okvir za zaštitu dece od svih oblika seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja, kao i unapređenje međunarodne saradnje, mera prevencije i mera zaštite dece žrtva tih krivičnih dela. Direktiva sadrži minimum pravila kojih su države dužne da se pridržavaju u propisivanju krivičnih dela i sankcija u vezi sa seksualnom zloupotrebom i iskorišćavanjem dece i dečjom pornografijom i odredbe koje su od značaja za njihovo sprečavanje i zaštitu žrtava ovih krivičnih dela. U Direktivi su navedene radnje u vezi sa seksualnom zloupotrebom i iskorišćavanjem dece i dečjom pornografijom koje su države članice dužne da inkriminišu u svojim zakonodavstvima, a za svaku od radnji propisani su i minimum i maksimum kazne zatvora koje je država dužna da ispoštuje prilikom predviđanja sankcije za određeno krivično delo.

Veoma je značajno istaći kako Direktiva posebno ukazuje na vrbovanje (grooming) dece u seksualne svrhe putem interneta, kao specifičnu pretnju, a države članice su podstaknute da ovakvo ponašanje (i offline) predvide kao krivično delo. Visina kazne ostavlja se nacionalnom zakonodavstvu članica. Krivična dela su razvrstana kao dela seksualnog zlostavljanja, zatim seksualne eksploatacije i dela u vezi sa dečjom pornografijom. Kako su neke žrtve trgovine ljudima bila i deca žrtve seksualnog zlostavljanja ili seksualnog iskorišćavanja, ova Direktiva bi trebala u celosti da bude usklađena sa Direktivom 2011/36/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 5. aprila 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava i o zameni Okvirne odluke Saveta 2002/629/PUP.

* Postoje nagoveštaji da, u proseku, deca na sve ranijem uzrastu postaju žrtve materijala koji sadrži seksualno zlostavljanje: prema podacima Međunarodnog udruženja dežurnih internet telefonskih linija INHOPE, čini se da oko 70 % žrtava u prijavama koje su dežurne telefonske linije članice INHOPE mreže obradile 2014. godine, predstavljaju deca pre puberteta. Udruženje za praćenje interneta (Internet Watch Foundation, IWF) objavilo je slične podatke 2015. godine, dodajući da 3 % žrtava predstavljaju deca uzrasta od dve godine ili manje, dok je trećina snimaka prikazivala silovanje ili seksualno mučenje dece.

** Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0093>

*** Konvencija i Direktiva su dva kako sveobuhvatna, tako i aktuelna dokumenta, koja se nadovezuju i pojačavaju dejstvo jedna drugoj.

Ovde ćemo se pozabaviti članom 25. Direktive 2011/93/EU, čiji je glavni cilj da se oteža pristup dečjoj pornografiji. Te su odredbe prvi put uvedene Direktivom, jer nisu bile uključene u glavne zakonodavne instrumente u tom području, a koji su već šire objašnjeni u ovom tekstu: Okvirnoj odluci koja se zamenjuje Direktivom; Konvenciji Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, iz koje Direktiva crpi nadahnuće u drugim oblastima ili Odluci Saveta o suzbijanju dečje pornografije na internetu, koja je bila jedan od prvih pravnih instrumenata na nivou EU za borbu protiv dečje pornografije.

Član 25. jedan je od niza odredbi Direktive kojima se olakšava prevencija i smanjuje sekundarna viktimizacija. Zajedno sa odredbama o krivičnom gonjenju i zaštiti žrtava, one su deo sveobuhvatnog pristupa koji je potreban za efikasno suzbijanje seksualnog zlostavljanja dece, seksualnog iskorišćavanja dece i dečje pornografije. Član 25. glasi:

„ 1. Države članice preduzimaju potrebne mere kako bi osigurale žurno uklanjanje internet stranica sa nosača koji se nalaze na njihovoj teritoriji, a koje sadrže ili šire dečju pornografiju, kako bi doprinele uklanjanju takvih stranica i sa nosača koji se nalaze izvan njihovog područja,

2. Države članice mogu da preduzmu mere sprečavanja pristupa internet stranicama koje sadrže dečju pornografiju ili je šire prema korisnicima interneta unutar njihove teritorije. Te mere treba odrediti transparentnim postupcima i obezbediti odgovarajuće zaštitne mere, posebno kako bi se osiguralo da ograničenje bude svedeno samo na ono što je potrebno i srazmerno, te da korisnici budu obavešteni o razlozima ograničenja. Te zaštitne mere uključuju i mogućnost sudske zaštite.“

Treba skrenuti pažnju da član 25. upućuje na „mere“, koje ne moraju nužno da budu zakonodavne. Smatra se da se Direktiva na zadovoljavajući način prenosi nezakonodavnim merama ukoliko se njima u praksi postižu ishodi navedeni u članu 25. Saradnja između privatnog sektora, uključujući industriju i civilno društvo, i tela javne vlasti, uključujući tela krivičnog gonjenja i pravosudna tela, ključna je za sprovođenje mera iz člana 25. i za efikasno suzbijanje širenja materijala koji sadrži seksualno zlostavljanje dece na internetu.

Crne liste internet stranica koje sadrže ili šire dečju pornografiju obično se koriste za sprovođenje mera sprečavanja pristupa. Crne liste obično pripremaju nacionalna tela (npr. tela za krivično gonjenje ili regulatorna tela) i šalju ih internet servis provajderima. Neki od ključnih izazova Evropske komisije su da osigura da se, u budućnosti, materijal koji sadrži seksualno zlostavljanje dece na teritoriji država članica smesta ukloni i kako da se osiguraju odgovarajuće zaštitne mere ako se države članice odluče za mere sprečavanja pristupa internet stranicama koje sadrže seksualno zlostavljanje dece korisnicima interneta sa njihove teritorije.

S tim u vezi, Generalna skupština INTERPOL je, na svojoj redovnoj sednici održanoj u Indoneziji, 2009. godine usvojila je rezoluciju AG-209-RES-05 kao podstrek državama članicama da iskoriste sva raspoloživa tehnička sredstva, uključujući blokiranje pristupa web stranicama koje sadrže materijale zlostavljanja dece, kao meru prevencije krivičnih dela i nastojanje da se ograniči distribucija i dostupnost materijala seksualnog zlostavljanja dece na internetu. Države imaju različitu praksu u ovoj oblasti. Crna lista („Worst of List“ – IWOL) je dostupna svim centralnim nacionalnim kancelarijama Interpola zemalja članica. Internet servis provajderi mogu da potpišu sporazum sa kancelarijom INTERPOL u svojoj zemlji kako bi pristupili listi i blokirali pristup ovakvim internet stranicama.

Za sada, Komisija ne planira izmene Direktive 2011/93/EU, tačnije člana 25., već napore usmerava na mere za njegovu potpunu primenu u državama članicama. S obzirom na to, Komisija je u svojoj nedavnoj Komunikaciji o internet platformama, iz 2016. godine, naglasila potrebu za održavanjem i razvojem procesa angažovanja više učesnika u cilju pronalaska zajedničkih rešenja za dobrovoljno otkrivanje i suzbijanje ilegalnih materijala na internetu i obavezala se na preispitivanje potrebe za formalnim postupcima prijave i delovanja.

Za potrebe ove analize, važno je pomenuti još neke mere koje se, donošenjem okvira politika, preduzimaju unutar Evropske Unije:

Strategija sajber bezbednosti Evropske Unije je prvi krovni dokument kojim Evropska komisija određuje sveobuhvatni strateški pristup pitanju sajber bezbednosti na svojoj teritoriji. Strategija definiše ukupno 5 prioriteta: ostvarivanje sajber otpornosti, drastično smanjenje sajber kriminala, razvoj politike i kapaciteta sajber odbrane, razvoj industrijskih i tehnoloških resursa za sajber bezbednost i uspostavljanje koherentne politike sajber prostora za Evropsku uniju i promovisanje ključnih vrednosti EU. U okviru prvog strateškog prioriteta (ostvarenje sajber otpornosti - cyber resilience), Strategija naglašava potrebu za jačanjem kapaciteta država članica i privatnog sektora da spreče, otkriju i nose se sa sajber incidentima. Takođe, Strategija predviđa i nacionalne programe, u okviru zemalja članica, kao što su obuke o bezbednosti mreža i informacija u školama, zaštiti ličnih podataka za studente informacionih tehnologija i kompjuterskih nauka i osnovne obuke za zaposlene u državnoj administraciji.

Direktiva o merama za obezbeđivanje najvećeg nivoa bezbednosti mrežnih i informacionih sistema širom EU (NIS Direktiva) iz 2016. godine poziva sve države članice Evropske Unije da na nacionalnom nivou propišu osnovne standarde bezbednosti mreža i informacija koji bi definisali nadležni državni organ za ova pitanja i uspostavili funkcionalni CERT, uz usvajanje nacionalne strategije i plana saradnje u ovoj oblasti.

Digitalna agenda za Evropu, između ostalog, ima za cilj da obezbedi da internet postane prostor mogućnosti za decu, za komunikaciju, za pristup informacijama i razvoj njihovih veština. U tom cilju, predloženi su brojni konkretni postupci u oblasti poverenja i bezbednosti na internetu, uključujući podršku za prijavljivanje ilegalnog sadržaja na internetu i kampanja za podizanje svesti o sigurnosti za decu na internetu i podsticanju samoregulacije korišćenja internet usluga.

U tom kontekstu, Evropska komisija je u „Evropskoj strategiji za bolji internet za decu“, poznatijoj kao „Bolji internet za decu – BIK“, predložila niz akcija koje treba preduzeti od strane Komisije, država članica EU i povezanih IKT industrija. Veoma je važno naglasiti da većina predloženih mera nije zakonodavne prirode, već se odnose na obezbeđivanje visokokvalitetnog sadržaja, podizanje svesti i osnaživanje, čime se povećava bezbednost na internetu. Cilj je da će, ispunjenjem akcija predloženih Strategijom, deca dobiti bolji internet i unaprediti sopstvene veštine kompjuterske pismenosti. Štaviše, i deca i roditelji će imati koristi od sigurnijih internet sadržaja i efikasnih alata za prijavljivanje zloupotreba, odgovarajućih podešavanja privatnosti prilagođena uzrastu, šema klasifikacije sadržaja i roditeljske kontrole.

Globalna alijansa protiv seksualnog zlostavljanja dece na internetu pokrenuta je 5. decembra 2012. godine od strane Evropske komisije i USA, a cilj je podizanje standarda i ujedinjenje napora širom sveta radi efikasnije borbe protiv seksualnih zločina putem interneta počinjenih nad decom. Okuplja 54 zemlje (uključujući Srbiju, prisutnu od dana osnivanja), koje su se opredelile da preuzmu konkretne akcije za unapređenje zaštite žrtava, identifikuju i krivično gone počinioce, podižu svest i smanjuju dostupnost dece na internetu i ponovnu viktimizaciju dece. Članice ovog saveza postavile su 2012. godine ambiciozne ciljeve za naredne dve godine, i identifikovale četiri široka „cilja politika“ sa odgovarajućim „operativnim ciljevima“ i „akcionim planovima“:

- 1) Povećanje napora u identifikaciji žrtava čija je seksualna zlostreba prikazana u dečjoj pornografiji, i osiguranje da dobiju neophodnu pomoć, podršku i zaštitu;
- 2) Povećanje napora da se istraže slučajevi seksualnog zlostavljanja dece putem interneta i da se identifikuju i krivično gone počinioci;
- 3) Povećanje svesti javnosti o rizicima nastalim aktivnostima dece na internetu, uključujući i samoprodukciju fotografija, što rezultira proizvodnju nove dečje pornografije koja se može distribuirati putem interneta i
- 4) Smanjiti, u najvećoj mogućoj meri, dostupnost dečje pornografije putem interneta i ponovnu viktimizaciju dece čije je seksualno zlostavljanje prikazano.

Odmah po osnivanju saveza, države članice su dostavile nacionalne izveštaje, dokumentujući akcije koje su već postojale, kao i akcije koje su se obavezale da preduzmu u bliskoj budućnosti radi ostvarenja dogovorenih ciljeva i politika. U decembru 2013. godine Evropska komisija je objavila izveštaj koji sumira te obaveze. Alijansa je, početkom 2016. godine, objavila svoj drugi izveštaj o napretku i proceni pretnji u svih 54 zemalja članica, za 2015. godinu, i aktivnostima koje su sprovele na ostvarenju ciljeva politike ovog saveza. Zajedno sa izveštajem, Sekretarijat Globalne Alijanse je, takođe, sastavio sveobuhvatnu procenu pretnji, zasnovanu na ulozi zemalja učesnica, koja pruža jasnu sliku o promenljivom položaju seksualnog zlostavljanja dece na internetu i snažnom pozivu na akciju za sve.

Izveštaji Globalne alijanse pomažu u identifikaciji ključnih pitanja sa kojima se suočavaju članice ovog saveza i promovisanju najefikasnijih strategija za prevazilaženje tih izazova. Omogućavaju, takođe, svim članicama, kao i drugim državama, da dobiju sveobuhvatni pregled globalnih napora za iskorenjivanje seksualnog zlostavljanja dece na internetu i pružaju detaljne informacije, koje pomažu u unapređenju tehnoloških resursa i prenosu najboljih praksi. Time se jedna od najvećih prepreka u borbi protiv seksualnog zlostavljanja dece na internetu - međunarodna priroda zločina - pretvara u prednost tokom istraga.

U odnosu na I postavljeni cilj, države članice su prijavile kontinuirano proširenje Interpol *International Child Sexual Exploitation (ICSE)* database*, uključujući i stvaranje liste „najgorih“ slika, nezakonitih u svakoj zemlji saveza. Zemlje članice su se, takođe, fokusirale na pružanju podrške žrtvama tokom i nakon krivičnog gonjenja, putem kreiranja i proširenja programa namenjenih radu žrtvama seksualne zloupotrebe putem interneta. Neke države doprinele su II cilju usvajanjem novih zakona kojima se širi obuhvat krivičnih dela, a povećan je i obim hapšenja i osuđenja počinilaca, uključujući i sofisticirane prestupnike, koji su preduzeli vanredne, dodatne mere, kako bi zaštitili svoje identitete.

U cilju ispunjenja III cilja, države članice su koristile različite kreativne pristupe kako bi povećale svest javnosti o rizicima sa kojima se deca sreću na internetu (npr. multimedijalni, interaktivni edukativni materijali, treninzi i obuke namenjene profesionalcima i sl.). U odnosu na IV cilj, članice su ostvarile veliki napredak u smanjenju dostupnosti dečje pornografije na internetu i viktimizacije maloletnih žrtava, lakše je prijavljivanje od strane građana, mnogo više saradnje ima sa privatnim sektorom, kako bi se, u najkraćem roku, identifikovala i uklonila dečja pornografija postavljena na internetu.

U nastavku analize prikazana su dva modela normativnih okvira, politika, smernica, preventivnih programa i relevantnih istraživanja vezano za online nasilje nad decom u Velikoj Britaniji i Bosni i Hercegovini.

4. Međunarodni i regionalni modeli dobre prakse u zaštiti dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja nad decom na internetu

4.1. Velika Britanija

Velika Britanija ima sveobuhvatni zakonodavni okvir koji se odnosi na seksualnu eksploataciju i seksualno zlostavljanje dece putem informaciono-komunikacionih tehnologija i među vodećim je državama u svetu po bezbednosti dece na internetu. Kroz pristupe i akcije koje su usmerene na partnerstvo Vlade, biznis sektora i civilnog društva donose se mere koje kombinuju osnovno poštovanje slobode izražavanja na internetu sa snažnim alatima za roditelje i decu kako bi izbegli neprimerene sadržaje i dobili pravnu zaštitu od zloupotrebe i ilegalnog sadržaja.

* INTERPOL International Child Sexual Exploitation (ICSE) database, baza podataka fotografija, kojom upravlja Interpol, predstavlja moćan obaveštajni i istražni alat za oblast međunarodne seksualne eksploatacije dece koji omogućava specijalizovanim istednicima da dele podatke sa kolegama širom sveta. Dostupna preko bezbednog globalnog policijskog komunikacionog sistema Interpola (poznat pod nazivom I-247), ICSE baza podataka koristi sofisticirani softver za upoređivanje slika i video zapisa, kako bi se otkrila povezanost između žrtava, počinilaca i mesta. Podržana od strane G8 i finansirana od strane Evropske komisije, baza podataka ICSE pokrenuta je u martu 2009. godine kao naslednica Interpol baze podataka fotografija o zloupotrebi deteta (INTERPOL Child Abuse Image Database (ICAID)), koja je korišćena od 2001. godine. Baza podataka ICSE omogućava sertifikovanim korisnicima u zemljama članicama da bazi podataka pristupe direktno i u realnom vremenu, čime dobijaju neposredne odgovore na pitanja vezana za istrage seksualne eksploatacije dece. U februaru 2016. godine objavljena je treća verzija ICSE, čime su proširene funkcije ove baze i uključene alatke za video analizu, kao i najsavremenija tehnologija koja ima za cilj pružanje podrške istednicima da identifikuju žrtve prikazane na fotografijama i video snimcima seksualne zloupotrebe deteta. Razvoj nove verzije omogućen je finansijskom podrškom Evropske komisije. Policijske snage u 49 zemalja, plus Europol, su povezane sa bazom podataka ICSE i saraduju u identifikaciji žrtava seksualnog iskorišćavanja dece i njihovih zlostavljača. Do 1. januara 2017. godine, baza podataka ICSE uključivala je podatke o više od 10.000 identifikovanih žrtava iz celog sveta, kao i podatke o brojnim neidentifikovanim žrtvama, čiji slučajevi još nisu istraženi. Razvoj baze podataka najnovije generacije, ponovo u okviru finansijske podrške Evropske komisije, je u toku.

4.1.1. Zakonodavstvo

Pravni osnov za preduzimanje akcija u zaštiti dece od seksualne zloupotrebe i drugog nasilja putem IKT prikazan je za Veliku Britaniju, sa naznakom u kom delu njene teritorije se primenjuje. Engleska, Severna Irska, Škotska i Vels imaju svoje smernice kako profesionalci moraju da odgovore na zlostavljanje dece, što uključuje i zloupotrebu putem IKT.

Zakon o zaštiti dece 1978,* Engleska, Vels – Pretpostavlja da je krivično delo uzeti, napraviti, pokazati, distribuirati, posedovati (u cilju distribucije) ili objaviti reklamu sa nepristojnom fotografijom ili pseudo-fotografijom deteta mlađeg od 16 godina.

Nalog o zaštiti dece 1978,** član 3., Severna Irska - Pretpostavlja da je krivično delo uzeti, napraviti, pokazati, distribuirati, posedovati (u cilju distribucije) ili objaviti reklamu sa nepristojnom fotografijom ili pseudo-fotografijom deteta.

Zakon o krivičnom postupku 1988,*** deo IX, Engleska, Škotska, Vels – sadrži krivično delo posedovanja neprikladnih fotografija dece.

Zakon o zlonamernim komunikacijama 1988,**** Engleska, Vels - definiše krivično delo komunikacije sa namerom da uzrokuje patnju ili anksioznost. Međutim, namera izazivanja patnje ili anksioznosti putem IKT može biti teška za dokazivanje, jer počinioci postupaju upravo suprotno. Oni mogu saznati detetova interesovanja iz npr. njegovog online profila na popularnim društvenim mrežama i koristiti ih za slanje poruka kako bi postali što prisniji sa detetom koje vrbuju i namamljuju za zloupotrebu.

Zakon o zaštiti od uznemiravanja 1997,***** Engleska, Škotska - Obuhvata ponovljeno nasilje koje predstavljaju uznemiravanje.

Zakon o seksualnim prestupima 2003,***** Engleska, Severna Irska, Vels - Uključuje i krivično delo seksualnog vrbovanja (engl. grooming - pripremiti nekoga za određenu svrhu ili aktivnost). Međutim, počinioci se mogu procesuirati samo ukoliko se dokaže da je došlo do susreta sa detetom. Skoriji izveštaji, međutim, pokazuju da se sve veći broj slučajeva vrbovanja deteta u celosti odvija online; počinitelj ostvaruje seksualno zadovoljstvo putem vršenja beskontaktnih krivičnih dela i bez namere da se lično sastane sa detetom. *****

* Protection of Children Act 1978

** Protection of Children Order 1978 article 3

*** Criminal Justice Act 1988 part XI

**** Malicious Communications Act 1988. Dokument sa fokusom na ovu odredbu dostupan na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1988/27/section/1?view=extent>

***** Protection from Harassment Act 1997

***** Sexual Offences Act 2003. Dokument u celosti dostupan na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents>

***** Bryce, J. (2009). Online Sexual Exploitation of Young People. Handbook of Internet Crime (online publication date 2013). Dostupno, uz članstvo, na: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781843929338.ch16>

Na primer, zlostavljač može da pošalje ili primi seksualno eksplicitne fotografije, da sam izvrši ili prati seksualnu zloupotrebu preko web kamere ili da učestvuje u seksualno eksplicitnim online razgovorima (chat), tekstiranjem ili e-mailom. Podaci pokazuju da je samo 7% od 1.145 slučajeva online vrbovanja u Velikoj Britaniji, koje je bilo predmet istraga u 2012. godini, uključivalo i nameru da se zlostavljač offline upozna sa detetom.* Kao što je navedeno u Eksplanatornom memorandum Irskog Krivičnog zakona iz 2014. godine, do trenutka kada dođe do postupka istrage o izraženoj nameri da se dete sretne, može biti prekasno da se dete zaštiti i da postoji velika verovatnoća da je dete vrbovano i da se njegova zloupotreba putem interneta već dogodila.**

Odeljak 15. Zakona o seksualnim prestupima 2003. godine definiše da je počilac osoba (A) starosti 18 ili više godina koja se sastaje sa namerom, ili putuje sa namerom, da se sretne sa detetom mlađim od 16 godina, u bilo kom delu sveta, ukoliko se sastala ili komunicirala sa tim detetom u najmanje dve ranije prilike i namerava da izvrši "određeno krivično delo" protiv tog deteta, bilo u vreme sastanka ili u narednim prilikama. Delo nije počinjeno ako (A) razumno veruje da dete ima 16 ili više godina.

Odeljak je formulisan da obuhvati situacije u kojima odrasla osoba (A) uspostavlja kontakt sa detetom na internetu i zadobija njegovo poverenje tako da može da organizuje susret sa tim detetom u svrhu izvršenja "određenog krivičnog dela" protiv tog konkretnog deteta. Okolnosti ponašanja pre sastanka kojim se pokreće krivično delo mogu da imaju eksplicitno seksualni sadržaj, kao što je npr. da (A) uvodi seksualne informacije u razgovore sa detetom o onim seksualnim delima u koje, kada se upoznaju, želi da ga uključi, ili slanje slika odrasle osobe-pornografija. Međutim, prethodni sastanci ili komunikacija ne moraju imati eksplicitno seksualni sadržaj. Na primer, (A) je mogao da bude trener plivanja ili je dete upoznao putem prijatelja ili na drugi neupadljiv način. Prestup će biti potpun kada, nakon ranijih komunikacija, (A) upozna dete ili otputuje kako bi upoznao dete, sa namerom da izvrši krivično delo protiv deteta. Planirano izvršenje se ne mora dogoditi. Dokazi o namerama (A) da izvrši krivično delo mogu se pribaviti iz komunikacije koja prethodi susretu između (A) i deteta, ili se mogu obezbediti na osnovu drugih okolnosti, na primer ako (A) putuje na sastanak sa pomagalima (konopcima, kondomima, i sl.). U pododeljku (2) (a) predviđa se da su prethodni sastanci ili komunikacija sa detetom (A) mogli da se odvijaju u bilo kom delu sveta. Ovo bi obuhvatilo, na primer, slanje (A) detetu iz inostranstva, razgovor (A) sa detetom koje je u inostranstvu, ili sastanak (A) s detetom u inostranstvu. Putovanje na sam sastanak mora, bar delimično, da se odvija u Engleskoj, Velsu ili Severnoj Irskoj.

Akt o komunikaciji 2003,*** Odeljak 127, Engleska, Severna Irska, Vels, Škotska - Počilac čini krivično delo ukoliko se šalje elektronska poruka koja je izuzetno uvredljiva ili nepristojna, opscena ili sa pretećim karakterom.

* Alarming New Trend in Online Sexual Abuse, CEOP Command, Feb. 4, 2013, Dostupno na: <http://ceop.police.uk/Media-Centre/Press-releases/2013/ALARMING-NEW-TREND-IN-ONLINE-SEXUAL-ABUSE/>

** Explanatory Memorandum, Criminal Law (Child Grooming) Bill 2014, Ireland, Dostupno na: <http://www.oireachtas.ie/documents/bills28/bills/2014/8914/b8914d-memo.pdf>

*** Communications Act 2003 Section 127. Dostupno na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/21/section/127>

Online počinioci koji vrbuju i namamljuju dete ne mogu biti obuhvaćeni ovim zakonom, jer najčešće šalju poruke koje imaju za cilj da izgrade poverenje kod deteta i u svom sadržaju nemaju napred navedene karakteristike.

Zakon o seksualnim prestupima 2009,* Škotska - Uvodi krivično delo za odraslu osobu koja svesno seksualno komunicira sa detetom. To znači da je u Škotskoj uspešno uspostavljeno krivično gonjenje za ovo delo, koje nije moguće u Engleskoj, Velsu ili Severnoj Irskoj.

Zakon o obrazovanju 2011,** Engleska - Pomaže nastavnicima da se suoče sa cyberbullying tako što im se dozvoljava da zahtevaju od učenika i brišu neadekvatne fotografije ili podatke sa elektronskih uređaja kao što su mobilni telefoni.

Zakon o kleveti 2013,*** Engleska, Škotska – Određuje da je website host odgovoran za uklanjane štetnog materijala koji je objavljen na sajtu.

Zakon o krivičnom pravosuđu i sudovima 2015,**** odeljak 33, Engleska, Škotska, Vels – sadrži krivično delo deljenja privatnih seksualnih fotografija ili filmova sa namerom da se prouzrokuje patnja.

U oktobru 2013. godine Vlada Velike Britanije najavila je nove mere za davanje većih ovlašćenja u sprovođenju zakona, kako bi ograničila aktivnosti svakoga ko predstavlja rizik za seksualno zlostavljanje dece i odraslih, čak i ukoliko pre toga nisu osuđivani. Dva nova naloga - o sprečavanju seksualne povrede**** i o seksualnom riziku***** , usvojeni 2015. godine, zamenili su dotadašnja ovlašćenja, a prag rizika je značajno smanjen kako bi bio obuhvaćen bilo koji slučaj seksualne povrede (harm), a ne samo slučajevi teških, kao što je ranije bio slučaj. Nalozi obuhvataju i svakog osuđenog ili upozorenog za seksualno ili nasilno delo u inostranstvu i mogu se primeniti na bilo kog pojedinca koji predstavlja rizik u Velikoj Britaniji ili u inostranstvu. Da bi izrekao *Nalog o sprečavanju seksualne povrede*, sud mora da bude uveren kako počinioc predstavlja rizik za izazivanje seksualne štete u javnosti (ili određenih njenih članova) i da je nalog neophodan da bi se osigurala zaštita od tog rizika. Detalji o prekršaju će verovatno biti ključni faktor u odluci suda, zajedno sa ranijim presudama počinioca i ocenama rizika Nacionalne službe za probaciju, odnosno izveštaja i ocena iz bilo kojih ranijih postupaka prema toj osobi. Posedovanje neprikladne fotografije deteta može biti razlog za izricanje naloga, vezano za primenu Krivičnog zakona, sekcija 160.***** Nalog može da uključuje samo negativne zabrane i sud nema ovlašćenja da nameće pozitivne obaveze, a izriče se za određeni period (ne manje od pet godina). *Nalog o seksualnom riziku* može da donese sud u odnosu na pojedinca koji je izvršio čin seksualne prirode i koji, kao rezultat toga, predstavlja rizik od štete za javnost Velike Britanije, zatim decu, ili vulnerabilne odrasle u inostranstvu.

* Sexual Offences Act 2009. Dokument u celosti dostupan na: <http://www.legislation.gov.uk/asp/2009/9/contents>

** Education Act 2011

*** Defamation Act 2013

**** Criminal Justice and Courts Act 2015 section 33

***** Sexual Harm Prevention Order (SHPO), 2015. Više na: https://www.sentencingcouncil.org.uk/explanatory-material/item/ancillary-orders/22-sexual-harm-prevention-orders/#Availability_of_SHPO

***** Sexual Risk Order (SRO), 2015.

***** Criminal Justice Act 1988, s.160

Da bi se izrekao nalog, pojedinac ne mora da izvrši taj (ili bilo koji) prekršaj. Nalog može da nametne ograničenje koje sud smatra neophodnim radi zaštite javnosti od štete ili deteta ili odrasle osobe.

*Zakon o ozbiljnom kriminalu** iz 2015. godine operacionalizuje niz predloga koji su deo Strategije ozbiljnog i organizovanog kriminala, izgrađen je na aktuelnom krivičnom i građanskom zakonu, kako bi se osiguralo da Nacionalna agencija za kriminalitet Velike Britanije, policija i druge službe, tokom primene propisa, mogu efikasno da privedu pravdi počinioce teških i organizovanih kriminalnih dela. Ovaj propis, u Odeljku V, pojašnjava krivično delo i definiciju okrutnosti prema detetu - izričito je navedeno da krivično delo obuhvata okrutnost koja prouzrokuje psihološku patnju ili povredu, kao i fizičku štetu, čime se dopunjuje Zakon o deci i mladima iz 1933. godine. Ovim se zamenjuju i anahrone reference na dečju prostituciju i pornografiju u Zakonu o seksualnim prestupima iz 2003. godine. Zakon o ozbiljnom kriminalu uvodi nova dela - seksualna komunikacija sa detetom i nezakonito posedovanje publikacija koje savetuju kako izvršiti ili omogućiti seksualna dela protiv dece (pedofilski priručnici). Zakonom se žrtvi daje doživotna anonimnost.

*Zakon o digitalnoj ekonomiji 2017***, Engleska, Škotska, Severna Irska, Vels – Uvodi se obaveza objavljivanja kodeksa prakse za provajdere socijalnih medija, kao odgovor na online bullying i uznemiravanje. U Odeljku III pod nazivom Online pornografija, zahteva se sprečavanje pristupa licima mlađim od 18 godina, definišu aktivnosti verifikatora uzrasta, definiše se šta su pornografski materijal i ekstreman pornografski materijal i daju ovlašćenja da se od internet servis provajdera zahteva da blokiraju pristup materijalu.

* Serious Crime Act 2015 (SCA).

** Digital Economy Act 2017, Dokument u celosti dostupan na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/contents/enacted>

4.1.2. Politike i Smernice

*Smernice za primenu Zakona o seksualnim prestupima 2009**, Škotska - Uključuje smernice za primenu krivičnog dela: nepristojno komuniciranje sa detetom.

*Seksualna eksploatacija dece: odgovor Vlade na drugi izveštaj Odbora za unutrašnje poslove***, 2013, Engleska - Smernice je objavio Odbor za unutrašnje poslove (Home Affairs Committee) u septembru 2013. godine. Ovaj dokument prikazuje politiku Vlade u rešavanju problema seksualne eksploatacije dece, uključujući seksualnu eksploataciju dece putem IKT i u njemu se nalazi 36 preporuka Odbora, predloženih Vladi na razmatranje, kao i odgovor Vlade.

*Smernice za procesuiranje slučajeva seksualnog zlostavljanja dece, 2013 (CPS)***, Engleska, Vels - Ove smernice postavljaju pristupe koje tužiocima treba da slede kada se bave slučajevima seksualnog zlostavljanja i, u paragrafu 11, upućuju na vrbovanje putem interneta.

*Definicija seksualne eksploatacije dece i smernice (2014)*****, Severna Irska – Dokument objavljen od strane Odbora za zaštitu Severne Irske, pruža smernice za profesionalce o seksualnoj eksploataciji dece, uključujući seksualnu eksploataciju putem interneta.

*Nacionalni akcioni plan o seksualnoj eksploataciji dece 2014******, Škotska - Postavlja aktivnosti škotske vlade radi sprečavanja seksualne eksploatacije dece i podrške deci žrtvama seksualnog zlostavljanja. Uključuje istraživanje opcija za obuku profesionalaca o bezbednosti dece i mladih na internetu.

*Raditi zajedno u zaštiti dece. Vodič za međusektorski rad u zaštiti i promociji dobrobiti dece (Department for Education, 2015)****** je, i van granica Velike Britanije, poznat Vodič, namenjen rukovodstvu lokalnih vlasti, rukovodiocima službi za decu, predsednicima lokalnih saveta za zaštitu dece, nastavnicima i obrazovnom osoblju, profesionalcima u socijalnim službama, zdravstvenim službama i onim koje rade sa odraslima, policiji, volonterima i zaposlenima u lokalnom sektoru, koji su u kontaktu sa decom i porodicama. Primenljive su u lokalnim zajednicama, školama, socijalnim službama i sl. Jedna verzija Vodiča za mlade i posebna verzija pogodna za mlađu decu su, takođe, dostupne da ih praktičari dele i koriste u radu. Ovim smernicama zamenjene su one iz 2013.

* Guidance on the Sexual Offences Act 2009

** Child sexual exploitation and the response to localised grooming. Government response to second report of the Home Affairs Committee (2013), Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/264090/8705.pdf

*** Guidelines on prosecuting cases of child sexual abuse (Crown Prosecution Service (CPS), 2013), Dostupno na: http://www.cps.gov.uk/legal/a_to_c/child_sexual_abuse/

**** Child Sexual Exploitation Definition and Guidance (2014)

***** National Action Plan on Child Sexual Exploitation 2014

***** Working together to safeguard children. A Guide to Inter-Agency working to safeguard and promote the welfare of children (Department for Education, (2015). Dostupno na: <https://www.gov.uk/government/publications/working-together-to-safeguard-children--2>

Seksting u školama i fakultetima. Reagovanje na incidente i zaštita mladih, 2016*, Engleska – Ovo uputstvo zasnovano je na zakonu, namenjeno je stručnjacima koji rade na zaštiti dece, rukovodiocima i višim rukovodećim timovima u školama i obrazovnim ustanovama u Engleskoj.

Bezbednost dece na internetu: Praktičan vodič za roditelje i negovatelje, (2016)** objavilo Odeljenje za digitalne, kulture, medije i sport. Vodič sadrži sažeto prikazane praktične savete o upotrebi sigurnosnih i funkcija privatnosti na aplikacijama i platformama, kao i uputstva za komunikaciju sa porodicama.

Bezbednost dece na internetu: Praktičan vodič za provajdere socijalnih medija i interaktivnih servisa* (2016).** Vodič za provajdere sadrži primere dobre prakse i savete i informacije o tome kako da deca budu bezbedna na internetu. Vodič sadrži primere dobre prakse vodećih IKT kompanija i savete organizacija civilnog društva i drugih stručnjaka za bezbednost dece na internetu, kako bi se platforme provajdera učinile bezbednijim za decu i mlade ispod 18 godina. U ovom dokumentu može se naći klasifikacija rizika na internetu.****

Rizici vezani za sadržaj: deca masovno primaju distribuirani sadržaj. Ovo ih može izložiti materijalu neprimerenom njihovom uzrastu, kao što su pornografija, ekstremno nasilje ili sadržaji koji uključuju govor mržnje i radikalizaciju.

Rizici vezani za ponašanje: deca učestvuju u interaktivnoj situaciji. To uključuje bullying, sexting, uznemiravanje, agresivnost ili uhođenje (stalking); ili promovisanje povređujućeg ponašanja kao što je samopovređivanje, samoubistvo, pro-anoreksija, bulimija, ilegalna upotreba droga ili imitiranje opasnog ponašanja. Dete sopstvenim ponašanjem na internetu može sebe učiniti ranjivim - na primer, prekomerno deljenje svojih ličnih podataka.

Rizici vezani za kontakte: deca su žrtve interaktivnih situacija. To podrazumeva zastrašivanje, uznemiravanje ili proganjanje, uhođenje; upoznavanje stranaca; pretnje privatnosti, identitetu i reputaciji (na primer, kroz posramljujuće fotografije deljene bez dozvole, identifikacija lokacije kuće, neko se predstavlja kao dete, korisnik deli podatke o detetu sa strancima); i nasilje, pretnje i zloupotrebe koje su direktno usmerene na pojedinačne korisnike i/ili grupe korisnika.

Seksualna eksploatacija dece: definicija i vodič za praktičare, 2017 *****, Engleska. Dokument objavljen od strane Odseka za obrazovanje (Department for Education), u njemu se daje definicija seksualne eksploatacije dece, potencijalna ranjivost i indikatori zloupotrebe, kao i odgovarajuće delovanje kako bi se dete zaštitilo. Ovo uputstvo namenjeno je rukovodiocima lokalnih vlasti, direktorima službi za decu, stručnjacima koji rade sa decom, uključujući socijalnu zaštitu, zdravstvo, rani razvoj, obrazovanje i policiju.

* Sexting in schools and colleges. Responding to incidents and safeguarding young people. (UK Council for Child Internet Safety (UKCCIS), 2016)

** Child Safety Online: A practical guide for parents and carers (2016)

*** Child Safety Online: A Practical Guide for Providers of Social Media and Interactive Services (2016) Dostupno na: <https://www.gov.uk/government/publications/child-safety-online-a-practical-guide-for-providers-of-social-media-and-interactive-services/>

**** Ova klasifikacija se može naći i u drugim korisnim materijalima koji se bave zaštitom dece na internetu. Na primer u EU Kids Online: Final Report, Sonia Livingstone and Leslie Haddon (2009).

***** Child sexual exploitation: definition and guide for practitioners (2017)

Odeljenje za obrazovanje, online ponašanje, Severna Irska* - Internet stranica Internet and wifi ovog odeljenja sadrži niz uputstava o prihvatljivoj i sigurnoj upotrebi interneta i uključuju informacije o zaštiti dece u sekciji: *Child protection: grooming and child photography*.

4.1.3. Institucionalni okvir

Što se institucionalnog okvira tiče, kao što je već pomenuto, vlada Ujedinjenog Kraljevstva osnovala je krajem 2013. godine **Nacionalnu agenciju za kriminal (NCA)**** kako bi vodila glavnu nadležnost u borbi protiv ozbiljnog i organizovanog kriminala. Agencija se, pored ostalog, bavi i zaštitom od seksualne eksploatacije dece, sprečavanjem modernog ropstva i trgovine ljudima, sajber kriminalom, i dr. NCA ima stratešku ulogu sagledavanja stanja u celoj Velikoj Britaniji, te blisko saraduje sa regionalnim jedinicama organizovanog kriminala (ROCU)*** kao i sa pojedinačnim policijskim snagama. NCA je kontaktna tačka za međunarodne agencije kao što su Interpol, Europol i druge.

Postojeći **Centar za eksploataciju dece i online zaštitu (CEOP)****** prešao je 2013. godine pod nadležnost NCA, stavivši joj na raspolaganje sve svoje kapacitete. Komanda CEOP unutar NCA je, trenutno, pozicionirana bolje nego ikada da preuzme ključnu ulogu u borbi protiv seksualne eksploatacije i zlostavljanja dece putem IKT u Velikoj Britaniji. Kako je NCA sada dobila i zakonsku obavezu da zaštiti i promoviše dobrobit dece, to podrazumeva da svi službenici ove agencije, a ne samo iz CEOP (koji su direktno uključeni u istrage o zlostavljanju dece), imaju propisanu obavezu da zaštite i promovišu najbolji interes deteta. Svi službenici, takođe, prolaze obaveznu obuku za sticanje kompetencija o radu sa decom i njihovu zaštitu. Posle prelaska u NCA, CEOP je unapredio svoje resurse i vodi, podržava i/ili koordinira niz uspešnih nacionalnih i međunarodnih operacija vezanih za sprečavanje zloupotrebe dece, uključujući i putem interneta.

Takođe, radeći zajedno sa NCA, **Udruženje glavnih policijskih službenika (ACPO)******* - forum za glavne policijske službenike Velike Britanije za razmenu ideja, najboljih praksi i koordinaciju resursa - je tokom protekle tri godine dodatno poboljšao spremnost lokalnih policijskih snaga da se bore protiv seksualne eksploatacije dece, uključujući i putem interneta. Kroz implementaciju ACPO Akcionog plana protiv seksualne eksploatacije dece, donetog 2012. godine, postignut je vidan napredak u postavljanju minimalnih standarda za policiju u ovoj oblasti, kao i u utvrđivanju mera za povećanje svesti o seksualnoj eksploataciji dece među službenicima na prvoj liniji zaštite dece, a osigurano je i da službenici imaju odgovarajuću podršku i obuku za postupanje u ovim veoma složenim akcijama.

* Department for Education Northern Ireland, online guidance, Više na: <https://www.education-ni.gov.uk/articles/internet-and-wifi-guidance>

** National Crime Agency (NCA) Videti više na: <http://www.nationalcrimeagency.gov.uk/>

*** Regional Organised Crime Units (ROCU). Više o radu ROCU dostupno u izveštaju ovih jedinica za 2015. godinu na: <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmic/wp-content/uploads/regional-organised-crime-units.pdf>

**** Child Exploitation and Online Protection Centre (CEOP). Videti više na: <https://ceop.police.uk/safety-centre/>

***** The Association of Chief Police Officers (ACPO). Officially - The Association of Chief Police Officers of England, Wales and Northern Ireland. Asocijacija glavnih policijskih službenika (ACPO), zvanično Asocijacija glavnih policijskih službenika Engleske, Velsa i Severne Irske, je neprofitna privatna kompanija sa ograničenom odgovornošću, koja godinama vodi razvoj policijskih praksi u Engleskoj, u Velsu i Severnoj Irskoj. Osnovana 1948. godine, ACPO je obezbedila forum na kojem glavni policijski službenici dele ideje, koordiniraju svoje strateške operativne dogovore i savetuju Vladu u odnosu na mnoga pitanja od nacionalnog značaja.

je neprofitna kompanija, vodeća još od 1948. Kada je osnovana, u was a not-for-profit private limited company that for many years led the development of policing practices in England, Wales, and Northern Ireland.[2] Established in 1948

Savet nacionalnih šefova policije (NPCC) * je vrhunsko nacionalno koordinaciono telo za sprovođenje zakona u Velikoj Britaniji i predstavničko telo za britanske policijske službenike. Uspostavljen 1. aprila 2015. godine, zamenio je bivšu Asocijaciju glavnih policijskih službenika (ACPO).

Velika Britanija je jedna od 19 zemalja u svetu koja ima **Registar nasilnika i seksualnih prestupnika****, od kojih samo sedam, uključujući i Veliku Britaniju, može legitimno da deli informacije sa drugima, vezano za transnacionalne seksualne prestupnike. Registru mogu da pristupe policija, **Nacionalna služba za probaciju***** i službeno osoblje zatvora, a pristup se odobrava i privatnim kompanijama koje su angažovane u zatvorima. Registrom je upravljala Agencija za unapređenje rada policije u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a od 2013. godine, kada je ukinuta, u skladu sa Zakonom o kriminalu i sudovima 2013, **** njime upravlja Nacionalna agencija za kriminal. *****

Politika vlade Velike Britanije u vezi krivičnog gonjenja počilaca je utvrđena u **Strategiji ozbiljnog i organizovanog kriminala** iz 2013. godine***** koji postavlja nacionalni odgovor Velike Britanije na suočavanje sa pretnjama od ozbiljnog i organizovanog kriminala, uključujući seksualnu eksploataciju dece.

Treba pomenuti i da je Velika Britanija jedan od osnivača Virtual Global Taskforce (VGT)***** - međunarodnog saveza, koga čini 13 agencija formiranih na osnovu zakona njihovih zemalja, koji rade zajedno kako bi sprečili seksualnu zloupotrebu dece putem IKT i druge oblike transnacionalne seksualne eksploatacije dece.

Savet Velike Britanije za bezbednost dece na internetu (UKCCIS),***** osnovan 2010. godine, ima za cilj da koordinira različitim aktivnostima, kako bi obezbedio konzistentnu i tačnu međusobnu razmenu poruka. UKCCIS obuhvata preko 200 organizacija iz iz različitih vladinih, industrijskih, pravnih, akademskih i humanitarnih sektora, koje rade u partnerstvu kako bi se deca zaštitila na mreži. Savet sprovodi brojne akcije, deo njih preko svoje Grupe za edukaciju. UKCCIS izrađuje priručnike, smernice, uputstva na različite teme, prenos najboljih praksi u oblasti zaštite dece na internetu.

Velika Britanija je oktobru 2012. godine pokrenula Međunarodni sertifikat o zaštiti dece (ICPC),***** koji je razvijen da obezbedi bolju zaštitu dece britanskih državljana i sve druge dece, kao isopstvenih građana (uključujući osobe koje su u Velikoj Britaniji boravile najmanje šest meseci ili duže) koji žele da putuju i/ili rade u inostranstvu, vezano za zaštitu dece od seksualnog zlostavljanja.

* The National Police Chiefs' Council (NPCC). Više na: <http://www.npcc.police.uk/>

** Violent and Sex Offender Register (ViSOR). Registar nasilnika i seksualnih prestupnika (ViSOR) je baza podataka Velike Britanije o evidenciji onih koji moraju da se registruju u policiji, prema Zakonu o seksualnim prestupima 2003 (zakon je iz 2003. godine), gde se evidentiraju oni koji se više od 12 meseci nalaze u zatvoru za nasilje, kao i oni koji su u riziku da takva dela počine.

*** Ova agencija, uspostavljena zakonom 2001. godine (mada ova praksa u Velikoj Britaniji postoji od davne 1907), ima nadležnost nad Engleskom i Velsom, kao zvanična služba krivičnog pravosudnog sistema. Sprovodi postupak nadzora u zajednici nad ponašanjem prestupnika koji su u riziku nakon izricanja neke kaznene mere ili izlaska iz institucije zatvorenog tipa, a svoje izveštaje dostavlja i krivičnim sudovima kao vid podrke u radu. Severna Irska ima sopstveni sistem probacije. Severna Irska ima svoju službu za probaciju, dok u Škotskoj, službe za socijalni rad u krivičnom pravosuđu upravljaju probacijom unutar odeljenja za socijalni rad lokalnih vlasti. se u Škotskoj upravlja socijalnim radom u okviru službi za socijalni rad lokalnih vlasti.

**** Crime and Courts Act 2013 (2013). Dostupno na: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2013/22/contents/enacted>

***** The National Crime Agency (NCA), osnovana zakonom 2013. godine.

***** Serious and Organised Crime Strategy (2013). Dostupno na: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/248645/Serious_and_Organised_Crime_Strategy.pdf

***** Videti više na: <http://virtualglobaltaskforce.com/>

***** The UK Council for Child Internet Safety (UKCCIS), videti više na: <https://www.gov.uk/government/groups/uk-council-for-child-internet-safety-ukccis>

***** International Child Protection Certificate (ICPC) predstavlja proveru krivične evidencije za državljane Velike Britanije, državljane koji to više nisu ili one koji su ranije živeli u Velikoj Britaniji, a žele da rade sa decom u inostranstvu. Videti više na: <https://www.acro.police.uk/icpc/>

Izdaje se na zahtev, nakon provere informacija iz policije i provera u bazama obaveštajnih službi u Velikoj Britaniji. ICPC pruža sigurnost nadležnim organima (na primer, inostranim školama i drugim organizacijama) da osoblje koje angažuju nema kriminalni dosije u Velikoj Britaniji, što bi ih inače učinilo neprikladnim za rad sa decom. Od ICPC se može zatražiti sertifikat za postojeće zaposlene ili pri novom zapošljavanju. Sertifikat, osmišljen od strane Kancelarije za krivične evidencije Asocijacije glavnih policijskih službenika (ACRO), u saradnji sa NCA, pokazuje u praksi nesporne namere Velike Britanije da zaštiti decu širom sveta od zloupotrebe svojih građana.

4.1.4. Preventivni programi

*Thinkuknow** obrazovni program, koji je NAC/CEOP pokrenuo 2013. godine, namenjen je deci, mladima, roditeljima i profesionalcima koji rade sa i za decu u Velikoj Britaniji, kako bi se podigla svest o rizicima sa kojima se na internetu suočavaju deca i mladi i kako bi na vreme bili upoznati sa novim rizicima kojima mogu da budu izloženi. Samo tokom prve godine postojanja, u obrazovne sesije Thinkuknow bilo je uključeno 3,6 miliona dece širom Britanije, a zabeleženo je više od 19.000 profesionalaca registrovanih u okviru programa (web platforme). Ovi stručnjaci pružili su preko 100.000 zabeleženih odgovora na nove pretnje u oblasti zlostavljanja dece putem IKT. Takođe, oko 750 stručnjaka obučavani su kao ambasadori Thinkuknow, a web stranica je imala više od 2 miliona pojedinačnih posetilaca tokom godinu dana.

Program je i danas aktivan, podeljen na nekoliko celina (po uzrastu: 5-7; 8-10; 11-13 i 14+; a postoje sekcije za roditelje/negovatelje i nastavnike) i na njemu se mogu naći i teme koje su fokusirane na bezbedno ponašanje na internetu, uključujući savete za decu i mlade kako da postupe ukoliko su zabrinuti da je neko od njihovih vršnjaka u opasnosti. Ovo je potpuno u skladu sa razumevanjem NCA o ranjivosti dece i mladih prema seksualnoj eksploataciji i zlostavljanju putem IKT.

Projekat Thinkuknow nastavlja da povećava svoj domet i obuhvat širom Velike Britanije i daje preventivne odgovore na sve ono što decu i mlade čini podložnim za seksualnu eksploataciju i zlostavljanje na internetu. Nedavno istraživanje, sprovedeno za potrebe NCA, dalo je pozitivne dokaze o uticaju programa Thinkuknow na ponašanje dece i mladih (merenje je sprovedeno u školama širom Britanije). Istraživanje je pokazalo je da viši nivo znanja/obrazovanja o bezbednosti na internetu u visokoj korelaciji sa smanjenjem rizičnih ponašanja na internetu.

*UK Centar za sigurniji internet (SIC)*** takođe obezbeđuje programe prevencije i podrške u kriznoj situaciji za decu i mlade: *Advice Centre, Hotline, Helpline* i od nedavno i *Pupil powered e-safety*. SIC predstavlja partnerstvo tri vodeće online organizacije – Childnet International, Internet Watch Foundation i The South West Grid for

* <https://www.thinkuknow.co.uk/>

** Safer Internet Centre (SIC). Videti više na: <https://www.saferinternet.org.uk/>

International, Internet Watch Foundation i The South West Grid for Learning – kroz koje se obezbeđuje širok spektar aktivnosti za promovisanje sigurne i odgovorne upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija. Advice (awareness) Centre pruža savetovanje i podršku deci i mladima, roditeljima i negovateljima, školama i zaposlenima u školi i koordinira aktivnosti za obeležavanje Safer Internet Day širom velike Britanije. Helpline pruža podršku profesionalcima koji rade sa decom i mladima vezano sa bezbednost na internetu, a Hotline predstavlja anonimno i bezbedno mesto za prijavljivanje i uklanjanje fotografija i video zapisa seksualnog zlostavljanja, gde god da se nalaze na svetu. Ovaj program direktan je doprinos implementaciji odredbi Konvencije Saveta Evrope o seksualnoj eksploataciji i seksualnom zlostavljanju dece. Kako su deca i mladi krajnji korisnici SIC, kroz program Pupil powered e-safety dobijaju priliku da aktivno učestvuju, da se njihov glas i mišljenje čuju i uvažavaju, te tako imaju neposrednu ulogu u stvaranju boljeg interneta. Na primer, organizovani su i zabeleženi susreti dece i mladih sa političarima iz cele britanske vlade, sa predstavnicima policije, biznis sektora i industrije, deca učestvuju na nacionalnim i međunarodnim događajima, održavaju se konsultacije i fokus grupe sa mladima. Organizovane su, takođe, brojne obuke dece i mladih da budu vršnjački edukatori u svojim školskim zajednicama kroz program SIC Childnet Digital Leaders, što je prilika da snažno pozitivno motivišu i inspirišu svoje vršnjake. * SIC je pokrenuo i program filmskih konkursa Childnet Film Competition. Kao nacionalni koordinator **Safer Internet Day (SID)**,** SIC okuplja brojne aktere, uključujući decu i mlade na akcije koja se održavaju svake godine februara meseca, Inače, SID se obeležava u više od sto zemalja sveta, usklađenih zajedničkom mrežom Insafe/INHOPE,*** uz podršku Evropske komisije i nacionalnih centara za sigurniji internet širom Evrope. To je prilika za isticanje pozitivne upotrebe tehnologije i istraživanja načina za stvaranje bolje i sigurnije online zajednice i ujedno mobilisanje dece i mladih, roditelja, negovatelja, nastavnika, socijalnih radnika, policijskih službi, kompanija, kreatora politika i drugih da se udruže u zajedničkom stvaranju boljeg interneta.****

Internet Watch Foundation (IWF)**** je registrovana humanitarna organizacija koja je aktivna od 1996. godine. IWF je postao priznato i prepoznato telo Velike Britanije, sa uspostavljenom nacionalnom linijom (hotline) za prijavu sadržaja seksualnog zlostavljanja dece. Od 2013. godine, IWF sprovodi međunarodni projekat koji omogućava manjim zemljama u razvoju da iskoriste iskustva i stručnost IWF i uspostave sopstvene telefonske linije za prijavljivanje sadržaja seksualnog zlostavljanja dece. Takođe, olakšava im povezivanje sa Interpolom, INHOPE, ITU i drugim i omogućava pristup ključnim uslugama koje pruža IWF, kao što su URL liste, liste ključnih reči i zabranjene newsgroup liste, uz mali deo troškova oko uspostavljanja samostalne telefonske linije. IWF je sada razvio portal za izveštavanje o povratnim informacijama (Online portal za izveštavanje o seksualnom zlostavljanju dece - OCSARP *****), koji se implementira u preko deset zemalja u razvoju.

* 150 mladih ljudi iz cele Velike Britanije učestvovalo je u snimanju #Up2Us film filma na Dan sigurnijeg interneta 2015. godine. Safer Internet Day imao je te godine slogan: "Let's create a better internet together", koji je pregledan preko 16.000 puta samo tog dana. Deca su u filmu govorila o sopstvenim dobrim i lošim iskustvima na internetu, kako bi inspirisala svoje vršnjake širom zemlje.

** Safer Internet Day (SID) obeležava se svake godine 07. februara. Dan sigurnijeg interneta 2017. godine obeležen je pod sloganom "Be the change: Unite for a better internet".

*** INHOPE. Videti više na: <http://www.inhope.org/gns/home.aspx>

**** SIC Velike Britanije je radio sa ukupno 3.846 škola i dostigao preko 5,1 pregleda na Twitteru vezano za SID

***** Internet Watch Foundation (IWF). Videti više na: <https://www.iwf.org.uk/>

***** Online Child Sexual Abuse Reporting Portal – OCSARP. Videti više na lifletu IWF. Dostupan na: <https://www.itu.int/en/cop/case-studies/Documents/IWF%20International%20OCSARP%20leaflet.pdf>

U 2014, četiri vodeća britanska Internet servis provajdera - BT, Virgin Media, Sky i Talk Talk - okupili su se oko finansiranja razvoja i lansiranja *Internet Matters*.^{*} To je nezavisna, neprofitna organizacija koja pomaže roditeljima i starateljima da svoju decu sačuvaju bezbednim na mreži. Roditeljima i starateljima se pružaju informacije o problemima i tehnologijama koje deca mogu da sretnu u virtuelnom svetu, praktični saveti kako da razgovarati sa decom o problemima i praktičnim sugestijama o tome kako preduzeti preventivne mere.

BeatBullying^{**} je organizacija koja se u jednom periodu snažno angažovala na preventivnim aktivnostima i zaštititi učenika u školama širom Velike Britanije od vršnjačkog maltretiranja (bullying), uključujući maltretiranje sa seksualnim obeležjima. BeatBullying je radio na osnaživanju mladih da preduzmu akcije protiv maltretiranja u školama, kao i da učestvuju u izgradnji kapaciteta svojih lokalnih zajednica za održivost takvih akcija. BeatBullying je, u tu svrhu, osmislio strategije za prevenciju nasilja kod mladih, fokusirajući se na obrazovanje „peer to peer“ i osnažujući mlade da pomognu drugima, kako na internetu, tako i van njega. Sve do 2014. godine, kada su na žalost, usled finansijskih teškoća prestali,^{***} realizovali su do tada veoma uspešne programe CyberMentors i MiniMentors. CyberMentors je bio program u kojem su, posebno obučeni mladi uzrasta od 11 do 17 godina, bili mentori i pružali vršnjačku podršku drugim učenicima i to offline (u školi) i online (na web sajtu CyberMentors, koji je 2014. godine arhiviran). Ova podrška od strane vršnjaka je bila namenjena osnaživanju žrtava i borbi protiv osećanja bespomoćnosti i usamljenosti. MiniMentors je bio sličan program, namenjen deci uzrasta od 5 do 11 godina. Ovaj program je bio više fokusiran na promociju druženja i blisko je saradivao sa roditeljima i profesionalcima. Samo deca koja pohađaju škole sa programom MiniMentoring mogla su da pristupe funkcijama za časkanje na web stranici.

U školama u kojima je BeatBullying radio, direktno ili indirektno sa preko 700.000 dece i mladih širom Velike Britanije, njihova interna evaluacija sugerise da su incidenti nasilja, tokom 5 godina, smanjeni u proseku za 39%, što nesporno dokazuje uspešnost ovako koncipiranih programa.

Postoje i drugi brojni resursi sa informacijama namenjenim roditeljima, deci i profesionalcima u Velikoj Britaniji, kako bi im pomogli u upravljanju rizicima na mreži. Tu je i niz drugih organizacija koje pružaju specifične programe podizanja svesti javnosti i edukacije, a koje su fokusirane na online seksualnu eksploataciju dece, kao što su, na primer *Action for Children*^{****} i *Parent Zone*^{*****}. Mnoge kompanije, takođe, realizuju svoje programe podizanja svesti u Velikoj Britaniji, uključujući Microsoft, Facebook i Vodafone.

* Videti više na: <https://www.internetmatters.org/issues/>

** BeatBullying, više na: <https://en.wikipedia.org/wiki/BeatBullying>

*** Više na: <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/beatbullying-uk-and-mindfull-charities-suspend-services-as-administrators-called-in-9810142.html>

**** Više na: <https://www.actionforchildren.org.uk/>

*****Više na: <https://parentzone.org.uk/>

Istraživanja prakse ukazuju da telekomunikacione kompanije imaju ključnu ulogu u smanjenju rizika i štete. One imaju direktan pristup ugroženima kroz pružanje usluga, imaju uspostavljen odnos sa postojećim korisnicima i uvid u njihove potrebe, kao i mogućnost plasiranja informacija i/ili tehničkih alata korisnicima. Vlasti Velike Britanije ohrabruju poslovni sektor da se angažuje u postavljanju sistemskog samoregulatornog okvira. Internet servis provajderi su odgovorni za način kako pružaju svoje usluge, a obavezani su, na različitim nivoima i sa različitim opsegom uticaja, da prilagode svoje sisteme zaštite kako bi mogli da odgovore na različite zahteve svojih korisnika. U skladu sa standardima dobre prakse, od internet servis provajdera se zahteva da svojim mladim korisnicima obezbede lako uočljiv, dostupan i jednostavan za korišćenje sistem izveštavanja o nasilničkom ponašanju i zlostavljanju na internetu. Alati za izveštavanje treba da budu lako dostupni, ne samo registrovanim korisnicima nekog servisa, već i neregistrovanim posetiocima. Blizak ovome je i standard postojanja sistema podnošenja pritužbi servis provajderu, koje treba da mu pomognu da unapredi sistem, uključujući i sistem bezbednosti servisa.

Kada posmatramo prikazanu politiku i praksu Velike Britanije, koja je usmerena na povećanje bezbednosti dece na internetu i zaštitu od zlostavljanja počinjenog putem IKT, ističe se nekoliko aspekata koji mogu biti implementirani i u Republici Srbiji. Neki od njih su:

- **Smernice/Vodiči:** Postoji veliki broj usvojenih/donetih smernica i vodiča, izrađenih skoro uvek u širokom konsultativnom procesu, a koji su namenjeni profesionalcima, roditeljima i deci. Smernice/vodiči su pisani jednostavnim, razumljivim profesionalnim jezikom, daju konkretne i savete i praktični su za svakodnevno korišćenje. Smernice i vodiči ne ostaju “mrtvo slovo na papiru”, u Velikoj Britaniji su skoro uvek obavezujući dokumenti, često usvojeni od tela koja imaju mandat da kontrolišu njihovu upotrebu. One predstavljaju snažno pomoćno (kada, na primer, pojašnjavaju primenu nekog propisa), a češće jedino obavezujuće sredstvo za postupanje i usmerenje na praksu koja daje konkretne ishode (na primer, kako uspostaviti multisektorsku saradnju u nekoj oblasti zaštite dece). Treba razmotriti da se u Srbiji izrade odgovarajući vodiči i smernice, sa praktičnim uputstvima za razumevanje ključnih koncepata bezbednosti dece na internetu i njihova primena učini obavezujućom.
- **Roditeljska kontrola (Parental control):** Zanimljivo je da u Velikoj Britaniji, kao i mnogim drugim zemljama sa dobro razvijenom politikom i praksom zaštite dece na internetu, roditelji se snažno podstiču da koriste opcije roditeljske kontrole, odnosno aktiviranje filtera koji ograničavaju pristup web stranicama određenog sadržaja. Održavaju se brojne obuke namenjene roditeljima, široko se promovišu dobre strane takve prakse, kroz kampanje, brošure, javna predavanja i sl. Roditelji se savetuju i informišu o opcijama roditeljske kontrole u vrtićima, a naročito u školi i drugim mestima gde se okupljaju roditelji i deca. Na taj način se osnažuju roditeljske kompetencije i podiže njihova lična odgovornost za kontrolu nad sadržajima koji su dostupni njihovoj deci.

U Srbiji, ovaj aspekt podizanja bezbednosti dece na internetu nije dovoljno promovisan. Na sprskom jeziku, dostupne su internet stranice vodećih TV provajdera posvećene roditeljskoj kontroli, sa savetima za ograničavanje pristupa nekim od kanala ili za ograničavanje vremena provedenog ispred ekrana. Mogu se naći i web stranice sa sadržajima o savetima kako da se podesi takva opcija na računaru, zavisno od operativnog sistema. Međutim, zbog složenosti koraka koji se nude, mogu lako da obeshrabre roditelje koji se ne osećaju dovoljno kompetentni da ih upotrebe ili ne razumeju čemu uopšte služe opcija roditeljske kontrole. *Parental control programa** ima mnogo u ponudi, u zavisnosti da li su namenjeni za korišćenje na računaru ili mobilnom telefonu (kao aplikacija). Svakako treba razmotriti mogućnost da se pokrene ciljana, usmerena kampanja namenjena roditeljima za razumevanje značaja ove opcije, i njenih praktičnih implikacija na bezbednost dece na internetu u Srbiji. Jedan od predloga je i postavljanje linka sa detaljnim objašnjenjima na sajtove pristupačne roditeljima.**

- *Smanjenje faktora rizika od viktimizacije deteta* – U Velikoj Britaniji sprovodi se mnogo programa koji su usmereni sa smanjenje rizika da dete postane žrtva, kao i jačanja rezilijentnosti (otpornosti) deteta, porodice i zajednice da se odupru nepovoljnim okolnostima koje mogu doprineti da deca budu ugrožena putem upotrebe IKT. Jako se promovišu protektivni faktori u svetlu pozitivnih pristupa zasnovanih na ličnim snagama deteta, porodice, odnosno zajednice, koji mogu biti posmatrani u širem smislu, ali i kao individualni, za svako pojedinačno dete. Profesionalci i drugi koji rade sa decom obučavaju se da prepoznaju rizike sa jedne strane i protektivne faktore, sa druge.
- *Obuke profesionalaca* – U Velikoj Britaniji veoma efikasno se reaguje na nove pojavne oblike ugrožavanja najboljeg interesa dece, pokreću se stručne diskusije, traga za praksama koje su zasnovane na dokazima i koje su procenjene da mogu biti implementirane u sisteme zaštite dece, a profesionalci se ciljano obučavaju u tim oblastima. Treba razmotriti da se organizuju interesorne obuke profesionalaca u Srbiji, i to ne samo i isključivo u skladu sa pravilima radioničarskog grupnog rada (za 20ak učesnika). U skorije vreme, ponovo se sve više koriste plenarne sesije za znatno veći broj učesnika, kako bi se efikasno i što većem broju stručnjaka (kako bi se uspostavila tzv. kritična masa za promenu) prenela poruka o novim pristupima vezanim za praktičnu primenu u praksi, ili dale osnovne informacije i usmerenja o nekoj pojavi, fenomenu.***

* Najčešće preporučeni plaćeni filteri, odnosno softveri/aplikacije su ContentWatch Net Nanny, Symantec Norton Family Premier, a od besplatnih Kidlogger, K9 Web Protection, OpenDNS Family Shield, SocialShield ili Qustodio.

** Primer informacija o roditeljskoj kontroli na veb-sajtu organizacije National Society for the Prevention of Cruelty to Children: <https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/keeping-children-safe/online-safety/parental-controls/>

*** Pored navedenog, redovne godišnje konferencije namenjene povećanju bezbednosti dece na internetu, obeležavanje Dana sigurnijeg interneta, programi kao što je IT karavan, koji imaju veliki obuhvat dece i odraslih, uključujući profesionalce, prilika su da se uspostave nove kompetencije svih uključenih i održava kontinuitet i kapitalizovanje već stečenog znanja.

4.2. Bosna i Hercegovina*

4.2.1. Zakonodavni okvir

Državni nivo - Bosna i Hercegovina je država sastavljena od dva entiteta: Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, dok Brčko Distrikt ima poseban status. Ovakvo uređenje ima implikacije i na pravni sistem i krivičnopravno uređenje, vezano za zloupotrebu dece, uključujući zloupotrebu dece putem interneta. U Bosni i Hercegovini stopa korišćenja interneta u 2015. godini iznosila je 72,41%, a za 2016. godinu 82,39%, što je povećanje za čitavih 10 procenata.**

Međunarodni dokumenti koje je ratifikovala Bosna i Hercegovina deo su Ustava BiH, Ustava Federacije BiH i Ustava Republike Srpske, kao i Statuta Brčko distrikta BiH. Pored ustavnog nivoa, zakonski i podzakonski akti zahtevaju odgovarajuću i efikasnu zaštitu prava i interesa deteta na svim nivoima. Radi celovitijeg prikaza stanja na celoj teritoriji, razmatrani su: Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Brčko Distrikta i Krivični zakon Republike Srpske. Krivično gonjenje počinilaca krivičnih dela prema deci zavisi od entiteta na kojem je delo počinjeno i njegovom ustrojstvu u odnosu na pravosudne organe.

U Krivičnom zakonu BiH, detetom se smatra svaka osoba ispod 14. godina, maloletnik je osoba od 14-18 godina, a sa navršениh 18 godina reč je o punoletnoj osobi.*** Isti zakon, u glavi XVII „Krivična dela protiv čovečnosti i vrednosti zaštićenih međunarodnim pravom“, propisuje određena krivična dela čija obeležja sadrže seksualnu zloupotrebu dece. To su: zasnivanje ropskog odnosa i prevoza osoba u ropskom odnosu (čl. 185), međunarodna trgovina ljudima (čl. 186) i međunarodno vrbovanje zbog prostitucije (čl. 187). Kod kvalifikacije ovih krivičnih dela, imajući u vidu da se odnose i na zloupotrebu i eksploataciju deteta i/ili maloletnika, povlače se teže sankcije. Nema specifičnih krivičnih dela koja regulišu seksualno zlostavljanje na internetu, već se ona inkriminišu na nivou krivičnog zakonodavstva entiteta i Brčko distrikta.****

Federacija BiH - Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine,***** detetom smatra svaku osobu mlađu od 14 godina. Sa navršениh 14. godina postaje maloletnik sve do 18 godina kad stiče punoletstvo. U glavi XVII, koja se odnosi na krivična dela protiv polne slobode i morala, definisana

* Izvor: Mapa puta borbe protiv seksualnog i drugih oblika nasilja nad decom na internetu u Bosni i Hercegovini. (2016) Save the Children za Jugoistočnu Evropu. Nepublikovan dokument. Takođe i Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu dece u Bosni i Hercegovini. Save The Children. (2016). Obe publikacije nastale su u okviru projekta „Spojeni i sigurni - prema virtualnom okruženju sigurnom za decu“, čiju su realizaciju podržali Oak fondacija i Save the Children Norway. Dostupno na: <https://nwb.savethechildren.net/sites/nwb.savethechildren.net/files/library/Analiza-nasilje-na-internetu.pdf>

** Izvor: Regulatorna agencija za komunikacije BiH. <http://rak.ba/bos/>

*** Član 1.11. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015 i 40/2015). Dostupno na: http://www.paragraf.ba/propisi-republike-srpske/bih/krivnici_zakon_bosne_i_hercegovine.html

**** Save The Children. (2016). Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu dece u Bosni i Hercegovini.

***** "Službene novine FBiH", br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14

su dela koja se čine na štetu bilo koje osobe kao što su: silovanje (čl. 203), polni odnos sa nemoćnim licem (čl.204), polni odnos zloupotrebom položaja (čl. 205), navođenje na prostituciju (čl. 210) i druga, a ako su učinjena na štetu deteta, povlače kvalifikatorni oblik i strožiju kaznu. Postoje određena krivična dela koja se tiču seksualne eksploatacije dece - dete kao žrtva je konstitutivni element krivičnog dela, kao što je polni odnos sa detetom (čl. 207), zadovoljenje pohote pred detetom ili maloletnikom (čl. 209). Krivična dela vezana za pornografiju regulišu se u istoj glavi: iskorišćavanje deteta ili maloletnika radi pornografije (čl. 211) i upoznavanje deteta sa pornografijom (čl. 212):

- Iskorišćavanje deteta ili maloletnika radi pornografije: (1) Ko dete ili maloletnika snimi radi izrade fotografija, audiovizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili poseduje ili uvozi ili prodaje ili rasparčava ili prikazuje takav materijal, ili te osobe navede na učestvovanje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina; (2) Predmeti koji su bili namenjeni ili upotrebljeni za izvršenje krivičnog dela iz stava 1. ovog člana biće oduzeti, a predmeti koji su nastali izvršenjem krivičnog dela iz stava 1. ovog člana biće oduzeti i uništeni.
- Upoznavanje deteta sa pornografijom : (1) Ko detetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audiovizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine. (2) Predmeti iz stava 1. ovog člana biće oduzeti.

Republika Srpska - Krivični zakon RS-a* ne daje definiciju deteta, odnosno maloletnika, te je isto regulisano u okviru Zakona o zaštiti i postupanju sa decom i maloletnicima u krivičnom postupku Republike Srpske. U glavi četrnaestoj normiraju se Krivična dela protiv polnog integriteta. Ta glava uključuje sledeće inkriminacije:

- silovanje (čl. 165.),
- obljava nad nemoćnim licem (čl. 167.).

Nadalje, u glavi petnaestoj normiraju se Krivična dela protiv seksualnog zlostavljanja i iskorišćavanja deteta u okviru koje se definišu i iskorišćavanje kompjuterskih mreža ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela seksualnog zlostavljanja ili iskorišćavanja deteta. Glava petnaest uključuje sledeće inkriminacije:

- „Iskorišćavanje dece za pornografiju” u KZ RS
Član 175.

1) Ko navodi dete na učestvovanje u snimanju dečije pornografije ili ko organizuje ili omogući snimanje dečije pornografije, kazniće se kaznom zatvora od šest meseci do pet godina.

* Stupio na snagu 21.7.2017. godine. Službeni glasnik Republike Srpske broj: 64/17 od 13.07.2017.

- 2) Ko neovlašćeno snimi, proizvede, nudi, čini dostupnim, distribuira, širi, uvozi, izvozi, pribavlja za sebe ili za drugoga, prodaje, daje, prikazuje ili poseduje dečiju pornografiju ili joj svesno pristupa putem računarske mreže, kazniće se kaznom zatvora od jedne do osam godina.
- 3) Ko upotrebom sile, pretnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika deteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dete na snimanje dečije pornografije, kazniće se kaznom zatvora od dve do deset godina.
- 4) Predmeti korišćeni za izvršenje ovog dela se oduzimaju, a pornografski materijal koji je nastao izvršenjem dela se uništava.
- 5) Dete se neće kazniti za proizvodnju i posedovanje pornografskog materijala koji prikazuje njega lično ili njega i drugo dete ako su oni sami taj materijal proizveli i poseduju ga uz pristanak svakog od njih i isključivo za njihovu ličnu upotrebu.
- 6) Dečija pornografija je materijal koji vizuelno ili na drugi način prikazuje dete ili realno prikazano nepostojeće dete ili lice koje izgleda kao dete, u pravom ili simuliranom (eksplicitnom) evidentnom seksualnom ponašanju ili koji prikazuje polne organe dece u seksualne svrhe.
- 7) Materijali koji imaju umetnički, medicinski ili naučni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovog člana.

- „Iskorišćavanje dece za pornografske predstave” u KZ RS

Član 176.

- 1) Ko navodi dete na učestvovanje u pornografskim predstavama, kazniće se kaznom zatvora od šest meseci do pet godina.
- 2) Ko upotrebom sile, pretnje, obmane, prevare, zloupotrebom položaja ili teških prilika deteta ili odnosa zavisnosti, prisili ili navede dete da učestvuje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od dve do deset godina.
- 3) Kaznom zatvora iz stava 1. ovog člana kazniće se ko gleda pornografsku predstavu uživo ili putem komunikacionih sredstava ako je znao ili je trebalo i moglo da zna da u njoj učestvuje dete.
- 4) Predmeti korišćeni za izvršenje dela se oduzimaju, a pornografski materijal koji je nastao izvršenjem dela se uništava.

- „Upoznavanje dece s pornografijom ” u KZ RS

Član 177.

- 1) Ko detetu mlađem od petnaest godina proda, pokloni, prikaže ili javnim izlaganjem, posredstvom kompjuterske mreže ili drugih vidova komunikacije ili na drugi način učini dostupnim spise, slike, audio-vizuelni materijal ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se kaznom zatvora od šest meseci do tri godine. polni odnos zloupotrebom položaja (član 202), prinuda na polni odnos (član 203), polni odnos sa detetom

- 2) Predmeti korišćeni za izvršenje ovog dela se oduzimaju, a pornografski materijal se uništava.
 - 3) Pornografijom se smatra materijal koji vizuelno ili na drugi način prikazuje lice u pravom ili simuliranom evidentnom seksualnom ponašanju ili koji prikazuje polne organe ljudi u seksualne svrhe.
 - 4) Materijali koji imaju umetnički, medicinski ili naučni značaj ne smatraju se pornografijom u smislu ovog člana.
- „Iskorišćavanje kompjuterske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela seksualnog zlostavljanja ili iskorišćavanja deteta“ u KZ RS
Član 178.

- 1) Ko sa detetom starijim od petnaest godina, koristeći kompjutersku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima, dogovori sastanak radi vršenja obljube ili sa njom izjednačene polne radnje, ili radi proizvodnje pornografskog materijala, ili radi drugih oblika seksualnog iskorišćavanja i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- 2) Ako je delo iz stava 1. ovog člana izvršeno prema detetu mlađem od petnaest godina, učinilac će se kazniti kaznom zatvora od dve do osam godina.

U smislu navedenih dela treba reći da je u oba predviđeno oduzimanje specifičnih predmeta i sredstava te je načinjen pomak u odnosu na prethodni zakon i predviđeno je njihovo uništavanje kao u prethodno izloženim pravnim sistemima. Takođe, učinjen je pomak kada je u pitanju definisanje određenih oblika nasilja putem interneta kao npr. grooming, sexting i sextortion.

Brčko distrikt - Krivični zakon Brčko distrikta BiH * (član 2.11) pod „detetom podrazumeva svaku osobu mlađu od 14 godina; status maloletnika ima osoba do navršениh 18 godina starosti. Glava XIX definiše krivična dela protiv polne slobode i morala, što uključuje: silovanje (član 200), polni odnos s nemoćnim licem (član 201),

(član 204), bludne radnje (član 205), zadovoljenje pohote pred detetom ili maloletnikom (član 206), navođenje na prostituciju (član 207), trgovina ljudima (član 207a), organizovana trgovina ljudima (član 207b), iskorišćavanje deteta ili maloletnika radi pornografije (član 208), upoznavanje deteta s pornografijom (član 209), rodoskrvnuće (član 210). U odnosu na Krivični zakon Republike Srpske, ova je glava nešto šira i obuhvata i trgovinu ljudima i organizovanu trgovinu ljudima, iako one ne moraju da imaju seksualnu eksploataciju kao svoj krajnji cilj. Elementi vezani za upotrebu interneta mogu se naći samo u krivičnim delima vezanim za pornografske sadržaje. Imajući u vidu biće krivičnog dela „zadovoljenje pohote pred detetom ili maloletnikom“ ili „navođenje na prostituciju“, velika je verovatnoća da će način izvršenja ovih dela obuhvatiti i upotrebu IKT.

Ni Krivični zakon Brčko Distrikta ne prepoznaje krivicu, odnosno ne propisuje mere za suzbijanje ponašanja kao što je cyber grooming odnosno vrbovanje deteta za zadovoljenje seksualnih potreba. Vezano za pornografiju, navode se odredbe koje se na nju odnose:

- Iskorišćavanje deteta ili maloletnika radi pornografije (član 208): (1) Ko dete ili maloletnika snimi radi izrade fotografija, audio-vizuelnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja, ili poseduje ili uvozi ili prodaje ili rastura ili prikazuje takav materijal, ili ta lica navede na učestvovanje u pornografskoj predstavi, kazniće se kaznom zatvora od jedne do pet godina; (2) Predmeti koji su bili namenjeni ili upotrebljeni za činjenje krivičnog dela iz stava 1. ovog člana biće oduzeti, a predmeti koji su nastali činjenjem krivičnog dela iz stava 1. ovog člana biće oduzeti i uništeni.
- Upoznavanje deteta s pornografijom (član 209.): (1) Ko detetu proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini pristupačnim spise, slike, audio-vizuelne i druge predmete pornografskog sadržaja ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.; (2) Predmeti iz stava 1. ovog člana biće oduzeti.

Procesne odredbe u Bosni i Hercegovini - U odnosu na procesuiranje izvršilaca prikazanih krivičnih dela, ono se vrši na osnovu državnog i zakona o krivičnom postupku entiteta i distrikta. * Krivičnim procesnim zakonima u BiH propisana je obaveza građana da prijave učinjena krivična dela (svako je dužan da prijavi krivično delo u slučajevima kada neprijavlivanje predstavlja krivično delo), ** a postoji i dužnost prijavljivanja od strane službene i odgovorne osobe, pri čemu su u takvim okolnostima osobe dužne da preduzmu radnje kako bi se sačuvali tragovi krivičnog dela, predmeti na kojima je ili pomoću kojih je ono počinjeno i drugi dokazi.

Zdravstveni radnici, nastavnici, odgajatelji, roditelji, staratelji, usvojitelji i druge osobe ovlašćene ili dužne da pružaju zaštitu i pomoć detetu, koji saznaju ili ocene da postoji sumnja da je maloletna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja, dužne su da o toj sumnji odmah obaveste ovlašćenu službenu osobu

* Analiza u oblasti borbe protiv seksualnog nasilja i drugih oblika zlostavljanja na internetu dece u Bosni i Hercegovini, (2016). Save The Children i Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija), (2013). Zdravo da ste, Tuzla.

** Videti čl. 230. Krivičnog zakona BiH „Neprijavlivanje krivičnog dela i počinioća“.

ili tužioca.* Kod ispitivanja maloletnika, propisana je dužnost pažljivog postupanja prema njemu, obzirom na uzrast, psihofizičke karakteristike, zrelost, nivo obrazovanja. Ispitivanje treba da vrše stručna lica,** uz prisustvo roditelja ili druga osoba značajne za dete. Na svim nivoima postoji obaveza zaštite detetove privatnosti i privatnog života, uz isključenje javnosti iz pojedinih faza postupka.*** Međutim, relevantni zakoni ne predviđaju pravo žrtava, odnosno oštećenih, pa ni za određene kategorije žrtava (maloletnike ili žrtve tzv. „seksualnih delikata“) na tajnost ili zaštitu njihovih ličnih podataka, što često ima za posledicu ponovnu viktimizaciju žrtve kroz neprimeren publicitet.****

4.2.2. Politike i programi prevencije*****

Zloupotreba dece putem IKT, kao globalna kriminalna aktivnost, najviše se dešava i širi posredstvom interneta i predstavlja jedan od raširenijih oblika seksualnog zlostavljanja dece i mladih u savremenom društvu. Iskorišćavanje dece radi proizvodnje, distribucije, posedovanja i prikazivanja pornografskih materijala, čiji su učesnici sama deca, predstavlja jedno od najtežih oblika njihove zloupotrebe. Kao primer nastojanja da se deca što efikasnije zaštite od svih vidova zloupotreba putem IKT u Bosni i Hercegovini značajno je pomenuti donošenje nekoliko strateških dokumenata.***** Radi se o usvajanju *Akcionog plana za zaštitu dece i sprečavanje nasilja nad decom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini 2014-2015.****** Kao podrška sprovođenju ovog plana izrađen je *Priručnik za monitoring i evaluaciju Akcionog plana za zaštitu dece i sprečavanje nasilja nad decom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2014.-2015.)****** u izdanju Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu. Priručnik obuhvata strateške oblasti iz Akcionog plana kao što su: zakonodavstvo, institucionalni kapaciteti i saradnja, i prevencija, kao poslednja oblast.

Prevencija pojave nasilja nad decom putem IKT, kroz četiri programa Akcionog plana, usmerena je ka sprečavanju nastanka posledica, kroz planiranje i implementaciju niza sistematičnih i organizovanih aktivnosti institucija iz javnog sektora i organizacija civilnog društva. Tako je prvi program posvećen podizanju svesti javnosti kroz ukupno pet aktivnosti, koje se odnose na provođenje naučnog istraživanja i analize stvarnih razmera i uzroka pojava nasilja nad decom u ovo oblasti, simboličnih aktivnosti obeležavanja Dana sigurnijeg interneta, sprovođenja kampanja, podrške žrtvama, pa sve do implementacije objektivne, nezavisne evaluacije implementacije Akcionog plana od strane organizacija civilnog društva, koja se najčešće naziva „monitoring u senci“.

* Videti Zakon o krivičnom postupku BiH, član 213; Zakon o krivičnom postupku FBiH, član 228; Zakon o krivičnom postupku RS, član 221.; Zakon o krivičnom postupku BD BiH, član 213.

** Član 100. Zakona o krivičnom postupku Federacije BiH.

*** Zakon o krivičnom postupku BiH, član 235; Zakon o krivičnom postupku FBiH, član 250.; Zakon o krivičnom postupku RS, član 251.; Zakon o krivičnom postupku BD BiH, član 235.

**** Pravna analiza usklađenosti nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom o zaštiti dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarote konvencija). Zdravo da ste, Banja Luka- Tuzla, (2013).

***** <http://www.sigurnodijete.ba/bs/>

***** Izradu su podržali Save the Children ured za sjeverozapadni Balkan i OAK fondacija.

***** Akcioni plan za zaštitu dece i sprečavanje nasilja nad decom putem informaciono-komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini za period 2014-2015 je sačinjen u skladu sa Strategijom suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini (2013-2015) usvjenom na 43. sednici Vijeća ministara Bosne i Hercegovine održanoj 26.3.2013. godine. Dostupan na: https://www.itu.int/en/ITU-D/Cybersecurity/Documents/National_Strategies_Repository/BosniaHerzegovina_2014_akcioni_plan2014.pdf

***** Dostupan za: <http://www.cprc.ba/biblioteka/CPRC-Priru%C4%8Dnik-za-Monitoring-Akcionog-Plana-Za-Prevenciju-Nasilja-Putem-IKT-Tehnologija.pdf>

Kako bi se ojačale inicijative i aktivnosti uspostavljanja posebnih portala i linija za pomoć u slučajevima nasilja nad decom počinjenog putem IKT, planiran je poseban program, kroz aktivnosti da se, kroz škole, šira populacija dece upozna o postojanju i radu tih portala i linija za pomoć, kao i uspostavi centar za sigurni internet, u skladu sa najboljim svetskim praksama u ovoj oblasti. Treći strateški program sa odnosi se na transfer znanja kroz edukaciju edukatora, sa edukacijom nastavnika informatike u školama, koji su, s obzirom na vrstu poslova koje obavljaju i kontakte sa decom, u prilici da prenesu znanja o svim aspektima pojave nasilja nad decom putem IKT, merama samozaštite i postupanja u slučajevima nasilja. Poslednji strateški program ima za cilj da pruži efikasnu zaštitu žrtvama nasilja nad decom počinjenog putem IKT, sa naglaskom na rehabilitaciju i reintegraciju žrtava i izrade smernica sa postupcima rehabilitacije i reintegracije žrtava i standardizacije postupka pružanja podrške žrtvama.

Ovom dokumentu prethodili su Akcioni plan za poboljšanje sistema za zaštitu od dečije pornografije i drugih oblika seksualnog iskorišćavanja i zloupotrebe dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija u BiH 2010 – 2012, u okviru kojeg je utvrđen plan akcije za suzbijanje dečije pornografije, kao i dokument Analiza kapaciteta, procedura i nedostataka u sistemu zaštite dece od dečije pornografije u BiH iz 2008-2009.* Takođe, od značaja za zaštitu dece od seksualnog nasilja putem interneta su i Akcioni plan za decu BiH (2011-2014), zatim Akcijski plan za decu BiH (2015–2018), Strategija za borbu protiv nasilja nad decom u BiH (2012-2015), Protokol za postupanje u slučaju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja dece Republike Srpske iz 2012. godine, te zakoni i podzakonska akta iz oblasti socijalne zaštite, vaspitanja i obrazovanja i zdravstvene zaštite i policije.

Doprinos civilnog društva - U proteklih par godina, sprovedeno je nekoliko veoma značajnih programa i projekata kroz partnerstvo državnog i civilnog sektora. Tako, organizacija MFS-EMMAUS** je u periodu od 2009. godine do 2014. godine, u saradnji sa Ministarstvom sigurnosti BiH, OAK Fondacijom i organizacijom Save the Children, realizovala značajan broj aktivnosti u sklopu projekata „Prevenција dečije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja dece posredstvom informacijskih i telekomunikacijskih tehnologija“ (2009-2011) i „Sveobuhvatan pristup rješavanju problema dečije pornografije u BiH“ (2012-2013), kao i u saradnji sa Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke u sklopu projekta „Prevenција dečije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja dece posredstvom informacijskih i telekomunikacijskih tehnologija“ (2013-2014.), sa ciljem prevencije i rešavanja problema dečije pornografije i drugih oblika seksualnog zlostavljanja dece putem IKT. MFS-EMMAUS je uspostavio saradnju sa međunarodnom organizacijom INSAFE-evropskom mrežom centara za podizanje svesti i promociju sigurnog i odgovornog korišćenja interneta i mobilnih uređaja među decom i mladima, u saradnji sa kojom se od 2011. godine tradicionalno obeležava Dan sigurnijeg interneta u Bosni i Hercegovini. Punopravnim članstvom MFS-EMMAUS-a u INHOPE-Međunarodnom udruženju internet

* Sistem za zaštitu od dečije pornografije i ostalih oblika seksualne zloupotrebe i iskorišćavanja putem informaciono - komunikacijskih tehnologija u Bosni i Hercegovini (2013). Save the Children.

** Međunarodni forum solidarnosti (MFS-EMMAUS) je humanitarna organizacija osnovana je početkom 1999., sa ciljem pružanja pomoći ugroženim grupacijama stanovništva. Sa svojih više od 230 zaposlenih i kancelarijama u Sarajevu, Doboj Istoku i Srebrenici, Zvorniku, Goraždu, deluje pružajući pomoć žrtvama trgovine ljudima, ilegalnim migrantima, žrtvama seksualnog zlostavljanja i drugih oblika eksploatacije, deci kojoj je potrebna pomoć, mladima u riziku, kao i drugima kojima su potrebni pomoć i podrška.

SOS linija za prijavu neprimerenog sadržaja, od 2012. godine unapređen je rad SOS linije i ujedno ispunjen jedan od najvažnijih uslova za osnivanje Centra za sigurniji internet u Bosni i Hercegovini.* MFS-EMMAUS je tokom 2013. godine uspostavio saradnju s projektom „Oznaka eSigurnosti“ („eSafety Label**“) kako bi se adekvatno odgovorilo na veliki broj izazova s kojima se suočavaju škole pri korišćenju IKT u nastavi i vođenju školske administracije. Ovi izazovi uključuju širok dijapazon aktivnosti, od zaštite podataka i privatnosti, do zloupotreba kao što su elektronsko nasilje (cyberbullying), sexting ili zloupotreba mobilnih uređaja tokom nastave.***

SOS linija. Najvažniji segment web stranice www.sigurnodijete.ba jeste aktiviranje SOS linije za prijavu neprimerenog sadržaja i svih oblika zloupotrebe dece putem IKT. U samo nekoliko jednostavnih koraka za decu, roditelje kao i sve ostale korisnike web stranice moguće je prijaviti slučajeve zloupotrebe dece posredstvom IKT i druge neprimjerene sadržaje. Za prijavu je potrebno kliknuti na kategoriju sadržaja koji se prijavljuje, zatim navesti gde je pronađen sadržaj, kao i kratak opis sadržaja koji je pronađen, s tim da je naglašeno da sve informacije koje se ostave na web stranici, odnosno lični podaci onoga ko prijavljuje neprimereni sadržaj ostaju strogo poverljivi i njima se rukovodi u skladu sa Zakonom o zaštiti ličnih podataka.****

Takođe, Internet portal www.djecanainternetu.org, uspostavljen u saradnji Ombudsmana za djecu Republike Srpske i Agencije za informaciono društvo Republike Srpske, svojom interaktivnošću i privlačnim dizajnom i prilagođenim sadržajima sa interaktivnim igricama, deci u značajnoj meri ukazuju na rizike koji postoje u vezi s korišćenjem interneta.

4.2.3. Istraživanje o ponašanju i navikama dece na internetu u BiH*****

Istraživanje o ponašanju i navikama dece i njihovih roditelja i nastavnika na internetu sprovedeno je u 9 osnovnih i 9 srednjih škola u Bosni i Hercegovini. Opšti cilj istraživanja bio je da opiše ponašanja i navike dece na internetu i otkrije izazove za njihovu bezbednost, kako bi se doprinelo kreiranju društvenih programa zaštite dece od rizika da postanu žrtve ili počinioci društveno neprihvatljivih ponašanja. U svrhu ostvarenja cilja, ispitani su stavovi dece od 9-17 godina, stavovi roditelja dece od 9-17 godina i stavovi nastavnika informatike, a istraživanjem je obuhvaćeno 623 dece, 390 roditelja i 22 nastavnika informatike iz odabranih škola.

* Centar za sigurniji internet postoji u Hrvatskoj Više na: <https://www.csi.hr/>

** Više na: <http://www.esafetylebel.eu/web/guest/about.jsessionid=31D866B35C06B9A98B5F6B028523F6DA>

*** Tokom 2014. godine ostvarena je obuhvatna komunikacija sa školama sa područja svih kantona Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko Distrikta na uključivanju i registraciji na web portal www.esafetylebel.eu u cilju razmene iskustava, dobrih praksi i rešenja za probleme s kojima se suočavaju prilikom korišćenja IKT u nastavi i van nje.

**** Od 2010. godine pa do polovine 2016. godine registrovao je 530 prijava putem SOS linije za prijavu neprimerenog sadržaja. Od ukupnog broja prijava, 130 su se odnosile na dečiju pornografiju i neprimerenu online komunikaciju, druge oblike zlostavljanja i zloupotrebu Facebook naloga. Nepotpunih prijava je bilo 400. Sve relevantne prijave prosledene su nadležnim entitetskim agencijama za primenu zakona na dalje postupanje i ažurirane u INHOPE bazu podataka, sa mogućnošću slanja povratne informacije osobi koja je podnela prijavu.

***** Ponašanje i navike dece na internetu: stavovi dece, roditelja i nastavnika informatike. (2016). Save the Children in North West Balkans. Publikacija je nastala u okviru projekta Spojeni i sigurni-prema virtualnom okruženju sigurnom za decu

Rezultati su pokazali da većina dece svakodnevno koristi IKT i pristupa internetu već od svoje 9 godine života. S obzirom da se nastavni predmet vezan za informatiku i računarstvo počinje da se izučava tek sa 11 godina, u 6. razredu osnovne škole, deca ostvaruju pristup internetu i pre sticanja osnovnih znanja o informatici u okviru formalnog obrazovanja, što govori u prilogu o potrebi za obrazovanjem i dece i njihovih roditelja o opasnostima koje vrebaju na internetu, te načinima da se dete od njih može zaštititi. Gotovo sva deca poseduju uređaj preko kog pristupaju internetu. Najčešće je to mobilni telefon, preko kog jedna trećina (oko 30%) ispitane dece ima pristup mobilnom internetu.

Deca na internetu najčešće traže zabavu (igranje igrica 59,8%, komunikacija sa poznatima i nepoznatima 87,3%, skidanje sadržaja poput muzike i filmova 76,7%, traženje drugih zanimljivih sadržaja 85%, i sl.). Onaj ko im to ponudi imaće njihovu pažnju. Zato je važno da to budu oni koji će decu zaštititi od štetnih uticaja i neprihvatljivih ponašanja (roditelji, nastavnici, profesionalci iz određenih ustanova, i dr.). Gotovo sva deca iz uzorka su korisnici društvenih mreža (njih 90,4% iz ukupnog uzorka ili 100% srednjoškolaca) i tamo provode najviše svog vremena. Nadzor roditelja nad korišćenjem interneta od strane deteta je vrlo ograničen. Deca dele veliki broj ličnih podataka na internetu (lične slike 78,7%, adresu stanovanja 25,5%, datum rođenja 50,9%, slike prijatelja 43,2%, naziv škole 43,2%, šta vole 40,9% i sl.), što se može prepoznati kao svojevrsan rizik. Polovina ispitane dece (48,5%) je dobijala poruke od nepoznatih osoba.

Svako četvrto dete (23,1%) je odgovaralo na takve poruke, a svako deseto dete (11,4%), od ukupnog uzorka, je pristalo da se vidi uživo sa osobom koju je upoznao na internetu. Istraživanje ukazuje da je, kako bi se osigurala veća sigurnost dece na internet, potrebno jačati njihove zaštitne faktore. To su mere edukacije i podrške od strane drugih. Čini se da je trenutno najveći izazov rešiti pitanje dostupnosti visokotehnoloških uređaja deci i njihove upotrebe bez ikakve edukacije o rizicima njihovog korišćenja. Sigurno je potrebno ojačati znanja i delovati na svest roditelja o ovom pitanju. Roditelji moraju dobiti više informacija o tome gde i kako pronaći uputstva o načinima zaštite njihove dece i pravilnom “uvođenju” deteta u virtuelni svet interneta. *

5. Pravna i institucionalna zaštita dece od online, seksualnog i drugih oblika nasilja putem interneta u Republici Srbiji

5.1. Strateški i zakonodavni okvir

Ustav Republike Srbije sadrži načelne odredbe u vezi sa zaštitom dece od svakog vida eksploatacije. U članu 64. garantuju deci prava na uživanje ljudskih prava primareno uzrastu i duševnoj zrelosti deteta, ali i to da su deca zaštićena od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja i zloupotrebljavanja. Pored Ustava, od značaja je predstaviti strateški okvir za razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, sa, kada je to odgovarajuće, fokusom na zaštitu dece od zlostavljanja na internetu, uključujući seksualno, kao i okvirom za zaštitu dece od svih vrsta nasilja.

*Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja (za period od 2008. do 2015. godine i akcioni plan za njeno sprovođenje)** nije se bavila nasiljem nad decom putem IKT. Trajanje ovog strateškog dokumenta je isteklo, u toku su pripreme za izradu nove strategije**, koja će, zbog nespornog porasta, morati da posveti dužnu pažnju ovom obliku nasilja nad decom, uključujući i seksualno nasilje na internetu.

*Strategija razvoja informacione bezbednosti u Republici Srbiji za period od 2017. do 2020. godine**** usvojena je na sednici Vlade Republike Srbije od 29. maja 2017. godine, čime je potvrđena spremnost države da se suoči sa globalnim svetskim izazovom zaštite podataka, informacionih sistema, ali i postizanja veće bezbednosti građana u digitalnom okruženju. Strategijom su utvrđene prioritete oblasti: bezbednost IKT sistema, informaciona bezbednost građana, borba protiv visokotehnološkog kriminala, informaciona bezbednost Republike Srbije i međunarodna saradnja. Donošenje ove strategije predstavlja ispunjenje obaveze Republike Srbije u oblasti informacione bezbednosti u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Strategija između ostalog, nalaže i podizanje svesti roditelja i dece o ovoj temi, jačanje uloge škole kroz odgovarajuće školske programe, podizanje kapaciteta nastavnika, kao i podizanje kapaciteta institucija kao što su Ministarstvo unutrašnjih poslova, centri za socijalni rad i zdravstvene ustanove. Informatičko obrazovanje treba da bude usmereno na sticanje sposobnosti modernog pristupa rešavanju problema, gde se pretpostavlja korišćenje tehnologije koja omogućava drugačije metode i načine rada. Takvo obrazovanje je dobra zajednička osnova i za one koji će profesionalno razvijati informatička rešenja, jer će bolje razumeti njihovu primenu, kao i za one koji profesionalno neće biti orijentisani prema tehnologiji, jer će tehnologiju svakako koristiti u svom poslu.

* Dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678

** Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, u saradnji sa UNICEF, kancelarija u Srbiji, zajedno sprovede aktivnosti vezane za izradu ovog dokumenta

*** Ibid.

Za izgradnju takve uloge informatičkog obrazovanja potrebno je da se informatika izučava od početka osnovne škole, a kao zaseban obavezan predmet najkasnije od petog razreda.* Strategija navodi osnovnoškolski period kao ključan za razvoj osnovnih digitalnih kompetencija i razvoj logičkog mišljenja upotrebom računara (usmerenog na rešavanje problema) čime se stvara dobra osnova za dalje školovanje iz oblasti informacionih tehnologija.

Od kritičnog značaja za unapređenje informativnog obrazovanja u osnovnim i srednjim školama je podizanje kapaciteta nastavnog kadra, uključujući obuku postojećih i potencijalnih nastavnika. Bitno je naglasiti da obuke postojećih i potencijalnih nastavnika treba sprovoditi u skladu sa okvirom digitalnih kompetencija, razvijenim upravo za nastavnike.

Početakom 2016. godine Srbija je usvojila **Zakon o informacionoj bezbednosti**,** koji, uz postojeći zakonski okvir, koji implementira odredbe Konvencije iz Budimpešte Saveta Evrope o borbi protiv visokotehnološkog kriminala***, uspostavlja osnovni pravni okvir u ovoj oblasti. Usvajanje Zakona o informacionoj bezbednosti predviđeno je i u okviru pristupnih pregovora Srbije sa EU, Nacionalnim programom za usvajanje pravnih tekovina Evropske unije (NPAA) od 2014-2018 godine,**** ali i Strategijom razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine.*****

Zakon o elektronskim komunikacijama***** uređuje uslove i način za obavljanje delatnosti u oblasti elektronskih komunikacija, bezbednost i integritet elektronskih komunikacionih mreža i usluga, tajnost elektronskih komunikacija, zakonito presretanje i zadržavanje podataka, obaveze operatera, naročito u odnosu na primenu adekvatnih tehničkih i organizacionih mera, naročito za prevenciju i uticaj bezbednosnih incidenata po korisnike i međupovezane mreže.

Zakon o oglašavanju***** sadrži odredbe koje regulišu oglašavanje u odnosu na zaštitu prava deteta, ali ne postoji efikasna zaštita u praksi od zloupotrebe dece. Zakoni koji regulišu javno informisanje, radiodifuziju i olašavanje, sadrže odredbe koje imaju za cilj zaštitu maloletnika od informacija koje bi mogle da naškode njihovom razvoju.

Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u borbi protiv visokotehnološkog kriminala***** je precizirana i proširena koncentrovana nadležnost posebnih državnih organa Republike Srbije i na krivična dela protiv

* Po odluci Nacionalno-prosvetnog saveta, počev od školske 2017/2018. godine informatika i računarstvo uvedeni su u obavezno osnovno obrazovanje od petog razreda

** Tekst dostupan na: http://pametnoibebezbedno.gov.rs/pametno/wp-content/files/Strategija_razvoja_industrije_informacionih_tehnologija_za_period_od_2017_do_2020_godine_.pdf

*** Zakonom o informacionoj bezbednosti predviđeno je osnivanje Nacionalnog centra za prevenciju bezbednosnih rizika u IKT sistemima (Computer Emergency Response Team, CERT), pri Regulatornoj agenciji za elektronske komunikacije i poštanske usluge (RATEL), što je prema međunarodnoj praksi - centar za hitne slučajeve (CERT). Osnivanje nacionalnog CERT je jedna od osnovnih obaveza propisanih NIS Direktivom Evropske Unije, obavezna za države članice i značajna za process harmonizacije zemalja kandidata.

**** Nacionalni program za usvajanje pravnih tekovina Evropske Unije. Jul 2014. godine. Kancelarija za evropske integracije. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/npaa/npaa_2014_2018.pdf

***** Strategija razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020. godine. „Sl. glasnik RS”, br. 51/2010.

***** „Sl. glasnik RS”, br. 44/2010, 60/2013 – odluka US i 62/2014

***** „Sl. glasnik RS”, br. 79/2005 i 83/2014 i dr. zakon.

***** „Sl. glasnik RS”, br. 61/2005 i 104/2009

privrede, kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja javljaju računari, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku, odnosno na druga krivična dela za koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava sa sigurnošću može zaključiti da su dela visokotehnološkog kriminala. Nesporno je, naime, da je proširivanje nadležnosti posebnih državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala i na takva krivična dela, omogućilo brže i efikasnije njihovo otkrivanje i procesuiranje.

Krivični zakonik* - propisuje krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka čije je krivično gonjenje u isključivoj nadležnosti Posebnog tužilaštva za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, kao i ostala krivična dela iz nadležnosti ovog tužilaštva. Takođe, definiše značenje izraza od važnosti za visokotehnološki kriminal. U odnosu na seksualno nasilje počinjeno putem IKT (Krivična dela protiv polne slobode, XVIII glava) krivična dela su sledeća: silovanje (čl. 178); obljava nad nemoćnim licem (čl. 179.); obljava sa detetom (čl. 180.); obljava zloupotrebom položaja (čl. 181.); nedozvoljene polne radnje (čl. 182.); polno uznemiravanje (čl. 182a); podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (čl. 183.); posredovanje u vršenju prostitucije (čl. 184.); prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (čl. 185.); navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama (čl. 185a); iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (čl. 185b).

Sadržaj člana 185. pod nazivom Prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju široko je postavljen radi kažnjavanja počinioca, a, kada je reč o detetu, izriče se strožija kazna. „(1) Ko maloletniku proda, prikaže ili javnim izlaganjem ili na drugi način učini dostupnim tekstove, slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine ili mu prikaže pornografsku predstavu, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci. (2) Ko iskoristi maloletnika za proizvodnju slika, audio-vizuelnih ili drugih predmeta pornografske sadržine ili za pornografsku predstavu, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. (3) Ako je delo iz st. 1. i 2. ovog člana izvršeno prema detetu, učinilac će se kazniti za delo iz stava 1. zatvorom od šest meseci do tri godine, a za delo iz stava 2. zatvorom od jedne do osam godina. (4) Ko pribavlja za sebe ili drugog, poseduje, prodaje, prikazuje, javno izlaže ili elektronski ili na drugi način čini dostupnim slike, audio-vizuelne ili druge predmete pornografske sadržine nastale iskorišćavanjem maloletnog lica, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine. (5) Ko pomoću sredstava informacionih tehnologija svesno pristupi slikama, audio-vizuelnim ili drugim predmetima pornografske sadržine nastalim iskorišćavanjem maloletnog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do šest meseci. (6) Predmetima pornografske sadržine nastalim iskorišćavanjem maloletnog lica (dečija pornografija) smatra se svaki materijal koji vizuelno prikazuje maloletno lice koje se bavi stvarnim ili simuliranim seksualno eksplicitnim ponašanjem, kao i svako prikazivanje polnih organa deteta u seksualne svrhe. (7) Predmeti iz st. 1. do 4. ovog člana oduzeće se.

* "Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

U ovom zakonu nema propisane posebne krivičnopravne zaštite dece, vezano za upotrebu interneta, ali se osnovna dela namenjena suzbijanju online seksualnog nasilja mogu naći u članu 185. i članu 185b, npr. polno uznemiravanje ili navođenje deteta na prisustvovanje polnim radnjama može se učiniti i kroz upotrebu IKT.

„Iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (Član 185b): (1) Ko u nameri izvršenja krivičnog dela iz čl. 178. stav 4, 179. stav 3, 180. st. 1. i 2, 181. st. 2. i 3, 182. stav 1, 183. stav 2, 184. stav 3, 185. stav 2. i 185a ovog zakonika, koristeći računarsku mrežu ili komunikaciju drugim tehničkim sredstvima dogovori sa maloletnikom sastanak i pojavi se na dogovorenom mestu radi sastanka, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina i novčanom kaznom. (2) Ko delo iz stava 1. ovog člana izvrši prema detetu, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina“.

Ovde je reč o specifičnom delu koje je usmereno na vrbovanje dece (grooming) radi ostvarenja seksualne zloupotrebe korišćenjem računarske mreže ili komunikacije drugim tehničkim sredstvima, a čak nije potrebno da dođe do susreta deteta i počinioca, već je dovoljno da se on pojavi na dogovorenom mestu. Već je, u prethodnim odeljcima ove analize ukazano da su biće ovog krivičnog dela u svoje zakonodavstvo uvrstile neke države (Velika Britanija), idući u korak sa sve raznovrsnijim i dovtljivijim načinima zloupotrebe dece putem IKT

Veoma je važno slediti i odredbe Porodičnog zakona, Opšteg protokola za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja koji je donela Vlada (oba iz 2005. godine), Krivičnog zakona, Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Zakona o policiji,

Zakon o posebnim merama za sprečavanje vršenja krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnicima (tzv. Marijin zakon)* - Ovim zakonom propisuju se posebne mere koje se sprovode prema učiniocima krivičnih dela protiv polne slobode izvršenih prema maloletnim licima i uređuje vođenje posebne evidencije lica osuđenih za ta krivična dela. Ovaj zakon (kako je definisano u članu 3.) se primenjuje na učinioce koji su prema maloletnim licima izvršili sledeća krivična dela: 1) silovanje (član 178. st. 3. i 4. Krivičnog zakonika); 2) obljava nad nemoćnim licem (član 179. st. 2. i 3. Krivičnog zakonika); 3) obljava sa detetom (član 180. Krivičnog zakonika); 4) obljava zloupotrebom položaja (član 181. Krivičnog zakonika); 5) nedozvoljene polne radnje (član 182. Krivičnog zakonika); 6) podvođenje i omogućavanje vršenja polnog odnosa (član 183. Krivičnog zakonika); 7) posredovanje u vršenju prostitucije (član 184. stav 2. Krivičnog zakonika); 8) prikazivanje, pribavljanje i posedovanje pornografskog materijala i iskorišćavanje maloletnog lica za pornografiju (član 185. Krivičnog zakonika); 9) navođenje maloletnog lica na prisustvovanje polnim radnjama (član 185a Krivičnog zakonika); 10) iskorišćavanje računarske mreže ili komunikacije

* "Sl. glasnik RS", br. 32/2013. Marijin zakon je zakon koji je donesen u Srbiji 2013. godine i kojima su propisan strože mere kontrole nad osuđenim počiniocima krivičnih dela protiv polne slobode prema Krivičnom zakonu Srbije. Ime je dobio po Mariji Jovanović, osmogodišnjoj devojčici iz Starih Ledinaca kraj Novog Sada koja je 26. juna 2010. ubijena od strane počinioca koji je pre toga bio osuđivan za seksualne delikte prema deci i maloletnicima. Nakon zločina otac stradale devojčice je pokrenuo inicijativu za donošenje zakona koji bi za svrhu imao sprečavanje sličnih događaja u budućnosti. Predlog zakona je u Skupštini Republike Srbije donet.
Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Marijin_zakon

drugim tehničkim sredstvima za izvršenje krivičnih dela protiv polne slobode prema maloletnom licu (član 185b Krivičnog zakonika). Zakon se ne primenjuje na maloletne učinioce krivičnih dela navedenih u tom zakonu.

Marijinim zakonom ispunjavaju se međunarodne obaveze Srbije vezano za sledeće (član 5.): Učiniocu krivičnog dela iz člana 3. zakona sud ne može ublažiti kaznu primenom člana 57. stav 1. Krivičnog zakonika, zatim, lice osuđeno na kaznu zatvora za krivično delo iz člana 3. ne može se uslovno otpustiti i krivično gonjenje i izvršenje kazne ne zastarevaju za krivična dela iz člana 3. ovog zakona koja su izvršena prema maloletnim licima. Zakon, u članu 7. propisuje posebne mere i to: „Prema učiniocu krivičnog dela iz člana 3. ovog zakona, posle izdržane kazne zatvora, sprovode se sledeće posebne mere: 1) obavezno javljanje nadležnom organu policije i Uprave za izvršenje krivičnih sankcija; 2) zabrana posećivanja mesta na kojima se okupljaju maloletna lica (vrtići, škole i sl.); 3) obavezno posećivanje profesionalnih savetovališta i ustanova; 4) obavezno obaveštavanje o promeni prebivališta, boravišta ili radnog mesta; 5) obavezno obaveštavanje o putovanju u inostranstvo.”

*Uredba o bezbednosti i zaštiti dece pri korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija** od 30. juna 2016. godine, koji je donela Vlada Republike Srbije, prvi je takav akt koji u zakonskom okviru uređuje pitanje bezbednosti dece na internetu. Ovom uredbom uređuju se preventivne mere za bezbednost i zaštitu dece pri korišćenju informaciono-komunikacionih tehnologija, odnosno na internetu i postupanje u slučaju narušavanja ili ugrožavanja bezbednosti dece na internetu. Cilj Uredbe je da se: 1) podigne nivo svesti i znanja o prednostima i rizicima korišćenja interneta i načinima bezbednog korišćenja interneta; 2) unapredi digitalna pismenost dece, odnosno učenika, roditelja, odnosno staratelja i nastavnika (u daljem tekstu: dece, roditelja i nastavnika) 3) unapredi međuresorna saradnja u domenu bezbednosti i zaštite dece na internetu.

Uredbom se Ministarstvu trgovine, turizma i telekomunikacija daje nadležnost da preduzima preventivne mere za bezbednost i zaštitu dece na internetu, kao aktivnosti od javnog interesa, putem informisanja i edukacije dece, roditelja i nastavnika i uspostavljanja jedinstvenog mesta za pružanje saveta i prijem prijavi u vezi bezbednosti dece na internetu.** Predmet informisanja i edukacije dece, roditelja i nastavnika su: 1) prednosti korišćenja interneta; 2) rizici korišćenja interneta i 3) načini bezbednog korišćenja interneta koje se, kroz aktivnosti, sprovode organizovanjem seminara, radionica, prezentacija i informisanjem putem štampanih, elektronskih i drugih medija u saradnji sa nadležnim organizacijama i predstavnicima organizacija civilnog društva. Javni medijski servis, u skladu sa zakonom i drugim propisima, promovise zaštitu dece, odnosno proizvodi i emituje programe u javnom interesu koji se odnose na bezbednost i zaštitu dece na internetu, u saradnji sa Ministarstvom.

* Dostupno na: http://pametnoibezbedno.gov.rs/pametno/pocetna/bezbednost_dece_na_internetu/bezbednost_dece_na_internetu_dokumenti

** U skladu sa Uredbom, početkom 2017. godine uspostavljen je Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu.

Jedinstveno mesto za pružanje saveta i prijem prijave u vezi bezbednosti dece na internetu – Uredba definiše da Ministarstvo preuzima aktivnosti koje se odnose na savetovanje dece, roditelja i nastavnika, telefonskim putem, o prednostima i rizicima korišćenja interneta i bezbednim načinima korišćenja interneta, uključujući i rizik stvaranja zavisnosti od korišćenja video igara i interneta. Takođe, Ministarstvo je osnovalo Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu koji omogućava *prijem prijava* štetnog, neprimerenog i nelegalnog sadržaja i ponašanja na internetu, odnosno prijavljivanje ugroženosti prava i interesa dece, telefonskim putem i putem elektronskog obrasca na web sajtu. Na osnovu prijave, Ministarstvo preuzima sledeće aktivnosti: 1) dostavlja obaveštenje o podnetoj prijavi administratoru internet sajta u slučaju da navodi iz prijave upućuju na neprimeren ili štetan sadržaj; 2) prosleđuje prijavu, ukoliko navodi iz prijave upućuju na postojanje krivičnog dela, nadležnom javnom tužilaštvu, a informaciju o podnetoj prijavi ministarstvu nadležnom za unutrašnje poslove (Službi za visokotehnoški kriminal), s ciljem informisanja i u svrhu borbe protiv visokotehnoškog kriminala; 3) prosleđuje prijavu nadležnom centru za socijalni rad u slučaju da navodi iz prijave upućuju na povredu prava, zdravstvenog statusa, dobiti i/ili opšteg integriteta deteta, kao i obaveštenje nadležnom domu zdravlja o podnetoj prijavi u slučaju da navodi iz prijave upućuju na rizik stvaranja zavisnosti od korišćenja interneta; 4) prosleđuje prijavu inspekciji za informacionu bezbednost u slučaju da navodi iz prijave upućuju na narušavanje bezbednosti ili neodgovarajuće postupanje operatora IKT sistema od posebnog značaja i obaveštava podnosioca prijave o preduzetim aktivnostima vezano za prijem prijave.

Nakon prijema prijave, centri za socijalni rad, u okviru svoje nadležnosti, vrše procenu stavova lica koja se staraju o detetu, utvrđuju stepen uticaja nelegalnih sadržaja informaciono-komunikacionih tehnologija na dete, i pružaju pomoć u skladu sa zakonom i svojim ovlašćenjima, a nakon što primi prijavu, nadležni dom zdravlja utvrđuje, ukoliko postoji prethodna saglasnost pacijenta, odnosno njegovog zakonskog zastupnika ili staratelja, da li postoji rizik stvaranja zavisnosti ili je stvorena zavisnost od korišćenja interneta i pruža pomoć u skladu sa zakonom. Zaposleni u centrima za socijalni rad i domovima zdravlja upoznaju se sa rizicima i štetnim posledicama koji mogu da nastanu za decu upotrebom IKT i obučavaju se o načinima pružanja pomoći deci u slučaju nastanka štetnih posledica.

5.2. Institucionalni okvir

Organi za borbu protiv visokotehnoškog kriminala obrazovani su 2007. godine, kada su izvršene i odgovarajuće izmene u drugim propisima: Krivičnom zakoniku, Zakonu o krivičnom postupku, Zakonu o posebnim ovlašćenjima radi efikasne zaštite prava intelektualne svojine, kao i drugim zakonskim i podzakonskim aktima u vezi visokotehnoškog kriminala. U institucionalnoj organizaciji kao aspektu borbe protiv visokotehnoškog kriminala značajniji pomak učinjen je osnivanjem specijalizovanih organa u okviru policije, tužilaštva i suda.

Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala,* osnovano je:

a) Posebno tužilaštvo u okviru Višeg javnog tužilaštva u Beogradu; b) posebno sudsko odeljenje u Višem sudu u Beogradu; i c) Služba za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova.

**Visokotehnološki kriminal, u smislu ovog zakona, predstavlja vršenje krivičnih dela kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže, računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku. Ovaj zakon primenjuje se radi otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja za: 1) krivična dela protiv bezbednosti računarskih podataka određena Krivičnim zakonikom; 2) krivična dela protiv intelektualne svojine, imovine, privrede i pravnog saobraćaja, kod kojih se kao objekat ili sredstvo izvršenja krivičnih dela javljaju računari, računarski sistemi, računarske mreže i računarski podaci, kao i njihovi proizvodi u materijalnom ili elektronskom obliku, ako broj primeraka autorskih dela prelazi 2.000 ili nastala materijalna šteta prelazi iznos od 1.000.000 dinara; 3) krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina, polne slobode, javnog reda i mira i ustavnog uređenja i bezbednosti Republike Srbije, koja se zbog načina izvršenja ili upotrebljenih sredstava mogu smatrati krivičnim delima visokotehnološkog kriminala. Nadležnost u ovoj materiji imaju i Odeljenje za međunarodnu pravnu pomoć Sektora za normativne poslove i međunarodnu saradnju i, takođe, Nacionalni centralni biro INTERPOL Beograd, u okviru Uprave za međunarodnu operativnu policijsku saradnju MUP RS.

Telo za koordinaciju poslova informacione bezbednosti, čije je osnivanje predviđeno Zakonom o informacionoj bezbednosti, ima zadatak da ostvaruje saradnju i usklađuje obavljanje poslova u funkciji unapređenja informacione bezbednosti, inicira i prati preventivne i druge aktivnosti u oblasti informacione bezbednosti. Telo za koordinaciju osnovano je Odlukom o obrazovanju TELA za koordinaciju poslova informacione bezbednosti od 8. marta 2016. godine. Iako je zakonom predviđeno da ima uglavnom savetodavni karakter, potencijalno otvara mogućnosti za sveobuhvatniji pristup informacionoj bezbednosti, predviđanjem formiranja stručnih radnih grupa u koje se mogu uključiti i predstavnici drugih organa javne vlasti, privrede, akademske zajednice i civilnog društva.

Akademski mreža Republike Srbije*** - javnu informaciono-komunikacionu ustanovu "Akademski mreža Republike Srbije - AMRES" je osnovala Vlada Republike Srbije radi izgradnje, razvoja i upravljanja obrazovnom i naučno-istraživačkom računarskom mrežom Republike Srbije. Ova mreža obrazovnim i naučno-istraživačkim organizacijama i drugim korisnicima obezbeđuje pristup i korišćenje interneta i informatičkih servisa u zemlji, kao i veze sa nacionalnim i internacionalnim mrežama. AMRES predstavlja jedan od najznačajnijih resursa naučno-istraživačkog i obrazovnog rada i nosilac je razvoja informatičkog društva. Akcionim planom (2015-2016) za sprovođenje Strategije razvoja informacionog društva u Republici Srbiji do 2020 predviđeno je povezivanje škola na AMRES mrežu. Početkom avgusta meseca 2017. godine ministar prosvete, nauke i tehnološkog

* Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa za borbu protiv visokotehnološkog kriminala, "Službeni glasnik RS", br. 61/2005 i 104/2009.

** Formirana kao Odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala u okviru Službe za borbu protiv organizovanog kriminala (SBPOK), sa sedištem u Upravi kriminalističke policije - Direkcije policije Ministarstva unutrašnjih poslova.

*** Više na: <https://www.amres.ac.rs/>

razvoja i ministar trgovine, turizma i telekomunikacija potpisali su Protokol o realizaciji Projekta za unapređenje informaciono-komunikacione infrastrukture u školama u Republici Srbiji.* Projekat podrazumeva povezivanje svih škola optikom na AMRES, izgradnju bežične lokalne računarske mreže u školama, opremanje škola računarskom i sigurnosnom opremom i razvoj centralizovanih infrastrukturnih i obrazovnih servisa. U trenutku potpisivanja Protokola, sve matične škole povezane su na internet, ali je cilj saradnje dva ministarstva da internet bude u svakoj učionici, da internet veza bude brža i kvalitetnija i da se podigne nivo digitalnih kompetencija.

5.3. Preventivni programi

U Srbiji se intenzivno, u organizaciji ministarstva nadležnog za telekomunikacije,** počev od 2010. godine sprovode programi bezbednosti dece na internetu. Podaci prikupljeni u okviru tih programa ukazuju na povećanje broja dece i mladih pogođenih nekim vidom zloupotrebe putem interneta. Takođe, zabrinjava podatak dobijen istraživanjem bezbednosti dece na internetu u Srbiji, da bi svaka četvrta devojčica prihvatila da se sretne sa osobom koju je upoznala putem društvenih mreža, a da je svako treće dete bilo žrtva nekog neprijatnog sadržaja ili uznemiravanja putem interneta. Kao odgovor na ove alarmantne pokazatelje, sa nacionalnog nivoa pokrenuto je više preventivnih programa i akcija kojima se, sa jedne strane podiže svest o potrebi odgovornog korišćenja interneta i pomoći i podrške kod izlaganja dece štetnim sadržajima, a sa druge strane ispunjavaju međunarodne obaveze Republike Srbije.***

Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu - U skladu sa Uredbom o bezbednosti i zaštiti dece prilikom korišćenja informaciono-komunikacionih tehnologija,**** koja je na predlog Ministarstva usvojena na sednici Vlade Srbije 30. juna 2016, februara meseca 2017. godine uspostavljen je Nacionalni kontakt centar za bezbednost dece na internetu. Putem tog centra Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija sprovodi savetovanje dece, roditelja, učenika i nastavnika, kao i svih drugih građana, o prednostima i rizicima korišćenja interneta i bezbednim načinima korišćenja novih tehnologija.

U okviru Nacionalnog kontakt centra omogućen je prijem prijava štetnog, neprimerenog i nelegalnog sadržaja i ponašanja na internetu, odnosno prijavljivanje ugroženosti prava i interesa deteta, što se može uraditi putem telefona, pozivom na broj **19833**, ili online, elektronskim popunjavanjem online prijave.***** Ukoliko osoba koja prijavljuje želi da ostavi kontakt podatke, potrebno je da popuni obrazac Pristanak za obradu podatka i isti prosledi poštom na adresu MTTT, datu na stranici Prijave, sa obaveštenjem da će se prijave, prosleđene Nacionalnom kontakt centru, dalje prosleđivati nadležnim institucijama, samo u slučaju da navodi iz prijave upućuju na potrebu uključivanja drugih nadležnih institucija. Takođe je naznačeno da, ukoliko prijavu podnosi lice mlađe od 15 godina, obrazac pristanak za obradu podataka popunjava roditelj ili staratelj tog lica.

* Više na: <http://www.mpn.gov.rs/unapredjenje-informaciono-komunikacione-infrastrukture-u-skolama/>

** Naziv ministarstva, u skladu sa Zakonom o ministarstvima iz 2017. godine, je Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija

*** G-đa Tanja Matić, državni sekretar u Ministarstvu trgovine, turizma i telekomunikacija, emisija RTS Tako stoje stvari-fokus grupa: Bolji internet za decu, 31.03.2017.

**** Uredba je dostupna na: <http://www.paragraf.rs/dnevne-vesti/040716/040716-vest17.html>

***** Prijava je dostupna na web stranici Nacionalnog kontakt centra: http://pametnoibezbedno.gov.rs/pametno/pocetna/bezbednost_dece_na_internetu/formular-nelegalni-sadrzaj/

Formular Prijave štetnog, neprimerenog i nelegalnog sadržaja i ponašanja na internetu sadrži sekcije koje se popunjavaju klikom i izborom sa ponuđenog sadržaja, sa obaveznim popunjavanjem polja označenih zvezdicom (*):

Odaberite kategoriju sadržaja koji prijavljujete:

- Cyberbulling
- Sexting
- Trafficking
- Krađa identiteta
- Prezare i ostale nezakonite aktivnosti
- Drugi oblici iskorišćavanja i ugrožavanja dece

Opis sadržaja koji prijavljujete:

- Neprimerena online komunikacija
- Širenje neistina i govor mržnje
- Narušavanje bezbednosti, ucena i pretnja
- Nezakonite aktivnosti (krađa, terorizam, prevare)
- Ostalo

Opis sadržaja koji prijavljujete:

Unesite link na kojem se nalazi sadržaj koji prijavljujete *

- Veb sajt
- Imejl
- Društvena mreža
- Ostalo

Na kraju Prijave se u posebno polje unosi mejl adresa i salje prijava pritiskom na polje sa oznakom: Pošalji.

U obradi prijava učestvuju u druge nadležne institucije i službe, u zavisnosti od toga da li nelegalan sadržaj i ponašanje povređuju psihički ili fizički integritet deteta (pretnje nasiljem, uhođenje, napastovanje, dečiju pornografiju i sl.), čine povredu prava, zdravstvenog statusa, dobrobiti, opšteg integriteta deteta, ili predstavljaju rizik stvaranja zavisnosti od korišćenja interneta. U zavisnosti od prijave lice može biti upućeno nadležnim institucijama čiji su kontakt podaci sledeći: centri za socijalni rad, domovi zdravlja, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Republičko javno tužilaštvo. Pored navedenih državnih organa, u rad Nacionalnog kontakt centra uključene su, kao partneri, i organizacije civilnog društva. U cilju uspostavljanja saradnje, sa Fondacijom Tijane Juric* sklopljen je memorandum o saradnji, te su i oni postali korisnici softvera MTTT. Samo u prvih mesec dana rada ovog centra bilo je 500 poziva, od čega 4 sa elementima krivičnog dela, te su prijave prosleđene nadležnom tužilaštvu. Na web stranici Nacionalnog kontakt centra nalaze se korisni saveti o dobrim i lošim stranama interneta, saveti za bezbedno korišćenje interneta, definicije oblika nasilja vezanim za zloupotrebu interneta i saveti za zaštitu na internetu, uključujući i roditeljski nadzor sa smernicama za preuzimanje besplatnih aplikacija, kao što su *SecureTeenParentalControl*, *Kids Place – ParentalControl*, *Screen Time ParentalControl*.

* Više na: <http://tijana.rs/sr/>

Na sajtu Nacionalnog kontakta centra dostupne su informacije o aktuelnim preventivnim programima i akcijama MTTT, u okviru kampanje **Pametno&bezbedno – Smart&safe**,* čiji je nosilac IT caravan. Kampanjom se ukazuje na prednosti upotrebe interneta i novih tehnologija u obrazovanju, poslovanju i komunikacijama, ali i opasnosti koje se kriju usled njihove nepravilne i neusmerene upotrebe.

- **IT caravan** je edukativna platforma za promociju korisne, kreativne i bezbedne upotrebe informacionih tehnologija. Prezentacije prvog IT karavana 2016. godine održane su u 15 gradova u Srbiji i njima je prisustvovalo 5.000 osnovaca. Drugi po redu IT caravan, u 2017. Godini, prolazi kroz brojne gradove širom zemlje.** Učenici osnovnih škola edukuju se o bezbednom korišćenju novih tehnologija, uz promociju robotike i programiranja. Partneri IT karavana 2017. su Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo unutrašnjih poslova, međunarodna organizacija „Save the Children“ i kompanija „Microsoft“.
- **Digitalno znanje** je program koji predstavlja podršku primeni informaciono-komunikacionih tehnologija u obrazovanju, uvođenju informatike kao obaveznog predmeta u nastavi, a sprovodi se i sa ciljem animiranja mladih da se u izboru budućeg zanimanja opredele za nove tehnologije. U Srbiji je IKT moguće studirati na više od 40 fakulteta i visokih škola, a stručnjaci iz ove oblasti su među najbolje plaćenima.
- **Besplatan i bezbedan internet za sve škole** - program povezivanja svih osnovnih i srednjih škola u Republici Srbiji na Akademska mrežu Republike Srbije (AMRES). Škole dobijaju stabilan, bezbedan i besplatan pristup internetu, aktivnu zaštitu i online podršku, kao i mogućnost korišćenja međunarodnih usluga elektronske edukacije.
- **Eduroam** – program proširenja broja eduroam (eduroam) pristupnih tačaka u visokoškolskim i naučnim institucijama u 50 gradova u Srbiji, kojih sada ima preko 180. Eduroam svojim korisnicima, u ukupno 82 zemlje, omogućava besplatan pristup bezbednom internetu na preko 19.500 lokacija unutar univerziteta, instituta, škola, biblioteka, ali i u javnim prostorima kao što su aerodromi, železničke stanice itd.
- **Digitalni čas** - nagradni konkurs „Digitalni čas“ namenjen nastavnicima osnovnih škola svih nastavnih predmeta i razredne nastave, čiji je cilj podsticanje upotrebe informacionih tehnologija u nastavi. Svaki prijavljeni rad predstavlja obradu nastavne jedinice pomoću informaciono-komunikacionih tehnologija kao nastavnog sredstva ili kao sredstva rešavanja određenog vaspitno-obrazovnog problema. Kroz četiri ciklusa nagradnog konkursa, napravljena baza od preko 1.000 radova koji su javno dostupni u zborniku objavljenom na sajtu MTTT.

Od ostalih programa, na ovom mestu treba pomenuti i sledeće:

Bezbedan internet - Na internet stranici Pokrajinskog ombudsmana*** - Bezbedan internet,**** unutar sekcije Obrati nam se! dete može da prijavi uznemiravanje i druge situacije štetne po njegovu sopstvenu bezbednost

* Više na: <http://pametnoibezbedno.gov.rs/pametno/>

** Novi Pazar, Pirot, Niš, Zaječar, Kraljevo, Užice, Čačak, Valjevo, Kragujevac, Sombor, Novi Sad, Pančevo i Subotica.

*** <http://www.bezbedaninternet.ombudsmanapv.org/>

**** Ovaj sajt je nastao u okviru Programa prevencije eksploatacije dece u Jugoistočnoj Evropi koji je realizovan u saradnji Pokrajinskog zaštitnika građana - ombudsmana i organizacije Save the Children International.

Na ovoj internet stranici obraća se direktno i neposredno detetu sa usmerenjem i nuđenjem pomoći i zaštite:

Doživeo/la si neku neprijatnost na internetu? Neko te je vređao, slao neprijatne i uznemirujuće poruke ili video klipove, zvao na sastanak iako ga/je ne poznaješ? Prijavi slučaj, a mi ćemo ti pomoći da budeš bezbedan/na i zaštićen/a.

Dete treba da popuni polja (obavezna - obeležena zvezdicom) o svom uzrastu, da unese svoju mejl adresu i da opiše situaciju u kojoj se našlo, kao i/ili (opciono) svoj broj telefona i klikne na: Pošalji.

Na istoj stranici ponuđeno je pojašnjenje o vrstama dostupne pomoći i podrške, odnosno šta dete može da očekuje: Kako možemo da ti pomognemo? Zависи od situacije u kojoj si se našao / našla. Naše kolege će proceniti koliko je situacija ozbiljna i javiće ti se. Možemo preduzeti sledeće:

- posavetovati te šta sledeće da uradiš i kome da se obratiš,
- razgovarati i sa tvojim roditeljima i/ili nastavnicima,
- obavestiti policiju i/ili druge organe koji se bave zaštitom dece,
- uputiti te na druge izvore informacija o tome kao da bezbedno koristiš internet.

Ostale sekcije obraćaju se detetu, roditeljima, nastavnicima, i nude savete i uputstva, koja su pisana jezikom razumljivim deci, o bezbednosti na internetu. Stranica je child friendly koncipirana i redovno se ažurira i dopunjuje novim sadržajima.

Net patrola* - "Net patrola" je online mehanizam za podnošenje prijave Nacionalnom centru za bezbedni internet, koji je osnovan u svrhu prijema i obrade prijave o nelegalnim ili štetnim sadržajima na internetu. Težište u radu mehanizma za prijave je sprečavanje širenja slika i video materijala na kojima je prikazana seksualna zloupotreba dece, seksualno iskorišćavanje i fizički i psihološki napadi na decu. Mehanizam za prijave nudi priliku svima da prijave nelegalni i uznemiravajući sadržaj kroz različite metode prijavljivanja – osoba može da poseti internet sajt i online mehanizam za prijave da bi podnela prijavu u vezi sa određenim sadržajem, tako što će popuniti online formular koji se tamo nalazi i podneti ga sa datog sajta ili putem e-mail-a.** Net patrola je član INHOPE, Međunarodnog udruženja operatera internet mehanizama za prijave.

„Tijana klik“ – projekat Fondacije Tijana Jurić decu uči praktičnim mehanizmima zaštite na internet i predstavlja edukaciju o bezbednoj upotrebi interneta namenjenu učenicima viših razreda osnovnih škola. Edukacija ima i svoju posebnu verziju namenjenu roditeljima i prosvetnim radnicima. U trajanju jednog školskog časa, stručni edukatori pružaju važne informacije o bezbednom korišćenju interneta i njegovoj zloupotrebi od strane maloletnika, kao i o zloupotrebi interneta nad maloletnicima.

* Više na: <http://www.netpatrola.rs/sr/naslovna.1.1.html>

** Ažurirani veb-sajt i mobilna aplikacija kreirani su u okviru programa „Razvoj kapaciteta sistema za borbu protiv nasilja, zlostavljanja i zloupotrebe dece putem interneta“ koji, uz finansijsku podršku Vlade Velike Britanije, realizuju Fondacija "Fond B92", Net Patrola i UNICEF.

Priručnik Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje* namenjen je učenicima, nastavnicima, roditeljima, kao i svima koji rade na zaštiti dece i mladih od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Cilj priručnika je: sagledavanje kako sve osobe koje su uključene u obrazovno-vaspitni proces mogu da doprinesu bezbednosti učenika na internetu i da budu adekvatna podrška i oslonac za preuzimanje odgovornosti učenika za sopstveno ponašanje i reputaciju na internetu; razmena informacija sa učenicima, nastavnicima i roditeljima u vezi sa korišćenjem savremenih tehnologija i izazova, odnosno rizika koje korišćenje tehnologije sa sobom donosi; ukazivanje koliko je značajno da se bude oprezan na internetu i da se preduzmu sve mere zaštite koje su na raspolaganju; da se predlože i preporuča aktivnosti za zaštitu (prevenciju i intervenciju) od različitih oblika digitalnog nasilja, naročito seksualnog nasilja koje se vrši putem interneta; da se podstakne saradnja i razmena iskustava unutar škole – zajedničke aktivnosti nastavnika, roditelja i učenika, kao i saradnja sa drugim akterima, ustanovama i institucijama, radi bezbednijeg korišćenja interneta. Elektronska verzija priručnika može da se preuzme na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.**

Priručnici poput ovog treba da se učine što je moguće obaveznijim za nastavno osoblje i druge stručnjake u primeni preventivnih aktivnosti i mera zaštite, kako bi se podigao nivo bezbednosti dece/učenika prilikom korišćenja IKT.

Treba svakako, kao primer dobre prakse, pomenuti i inicijative i aktivizam mladih, najčešće učenika osnovnih i češće srednjih škola, koji samostalno izrađuju i postavljaju sadržaje vezane za bezbednost dece na internetu.

Takođe, postoje izvanredni primeri internet prezentacija škola, od kojih su neke učestvovala i u IT karavanu Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija. *

5.4. Istraživanja

Za decu, koja čine oko trećinu korisnika interneta širom sveta, živeti u „digitalnom dobu“ može da ima značajne implikacije.***** Globalno je prepoznala važnost pristupa internetu za razvoj, ekonomski rast i ostvarivanje građanskih prava i aktivno traga za načinima osiguranja univerzalnog pristupa internetu za sve segmente društva. Deca treba da budu važan deo ovog procesa, ne samo zato što predstavljaju značajan procenat korisnika interneta, već i zato što igraju jednu od ključnih uloga u njegovom oblikovanju. Internet, zapravo, igra važnu ulogu u oblikovanju života, kulture i identiteta deteta. Mnogi akteri, odgovorni za bezbednost dece i pozitivnu upotrebu interneta (vlade, civilno društvo i privatni sektor) imaju važan zadatak da formulišu politike koje su

* Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje (2016). Publikacija je objavljena u okviru programa Razvoj kapaciteta sistema za borbu protiv nasilja, zlostavljanja i zloupotrebe dece putem interneta koji su, uz finansijsku podršku Vlade Velike Britanije, realizovali Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, Pedagoško društvo Srbije i UNICEF. Publikacija je takođe deo projekta Zaustavimo digitalno nasilje koji realizuju Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, UNICEF i kompanija Telenor.

** Dostupan na: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2015/08/priru%C4%8Dnik-interaktivni.pdf>

*** Na primer, Mašinsko tehnička škola „14. Oktobar“ iz Kraljeva (<http://internetbezbednost.weebly.com/>), Osnovna škola „Vojslav Voka Savić“, iz Lazarevca (<http://www.osvoskavic.edu.rs/bezbedno.html>),

**** Kao što je Osnovna škola „Svetozar Marković“ iz Kragujevca. Više na: <http://www.svetozar.edu.rs/>. Zanimljivo je da se na sajtu škole nalazi link ka online igrici Saveta Evrope „Kroz divlju šumu weba“ i linku <http://www.ibezbednost.ws.rs/>, gde su smešteni sadržaji vezani za bezbednost na internetu, namenjeni i deci i roditeljima

***** Livingstone, S., J. Carr and J. Byrne (2015) One in three: The task for global internet governance in addressing children's rights. Global Commission on Internet Governance: Paper Series. CIGI and Chatham House, London.

inkluzivne, uravnotežene i zasnovane na čvrstim dokazima. Ali u ovom trenutku, dokazi na koje takve politike mogu da se oslone su vrlo oskudni, pogotovo u nekim zajednicama. Kroz generisanje dokaza i istraživanja, mogu se identifikovati i zajedničke, univerzalne i specifičnosti pristupa dece internetu, kao i mogućnosti, veštine i prakse, rizici i bezbednost.

Istraživanja su od neprocenjivog značaja za kontekstualizaciju online iskustava u vezi sa životima dece i njihovih porodica i širim kulturnim ili nacionalnim okolnostima. Prevladavajuće društvene norme i vrednosni sistemi, rasprostranjenost nasilja na mreži, mesta i pristup internetu, mreže za podršku dece, mogu da doprinesu prednostima ili štetom, povezanim sa korišćenjem interneta. Na globalnom nivou, potrebni su dokazi kako bi se pomoglo izgradnji konsenzusa među međunarodnim akterima o međunarodnim standardima, sporazumima, protokolima i investicijama kako bi se internet učinio sigurnijim i boljim mestom za decu.

Izveštaj „*Eksploatacija dece na internetu*” * (2013) sadrži rezultate istraživanja sprovedenog u okviru projekta „Prevenција eksploatacije dece u jugoistočnoj Evropi – Eksploatacija dece na internetu”, a koji se bavi fenomenom eksploatacije dece putem informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT), naročito putem računara i mobilnih telefona, odnosno interneta. Uz podatke o tome na koji način institucije i drugi nadležni organi uprave, agencije i ustanove u Republici Srbiji, odnosno AP Vojvodini, koje se bave decom, pristupaju pitanju eksploatacije dece putem IKT, izveštaj sadrži i mišljenja i stavove dece i roditelja iz vojvođanskih osnovnih i srednjih škola o ovoj društvenoj pojavi, kao i stručnjaka iz institucija, ustanova i organizacija civilnog društva koji se bave decom u oblasti obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite i bezbednosti. Poseban deo izveštaja čine podaci dobijeni od internet servis provajdera i mobilne telefonije u Republici Srbiji, kao i analiza medijskih napisa o eksploataciji dece putem IKT objavljenim u medijima u Srbiji tokom 2012. godine. Na kraju izveštaja navedeni su zaključci i preporuke institucije Pokrajinskog ombudsmana u vezi sa koracima koje bi relevantni društveni akteri – institucije, ustanove i organizacije – trebalo da preduzmu u okviru svojih ovlašćenja i nadležnosti u cilju suzbijanja i prevencije pojave eksploatacije dece putem IKT u AP Vojvodini i Republici Srbiji.

Istraživanje Kriminalističko policijske akademije Srbije o rasprostranjenosti i karakteristikama sajber nasilja među učenicima u osnovnim školama (2017), pokazalo je da su najpopularnije sledeće društvene mreže: Facebook (91,3%), Viber (89,3%), Instagram (54,7%), Twitter (10,3%) i Skype (7%). Primetno je da devojčice (87,6%), u značajno većem procentu od dečaka (20,4%) koriste Instagram. Uzorak ispitanika činilo je 300 učenika 5., 6., 7. i 8. razreda (starosti 11-14 godina), koji pohađaju osnovne škole na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine. Rezultati istraživanja pokazuju da 49.3% učenika osnovnih škola imaju iskustvo nekog oblika sajber nasilja. Devojčice su izloženije (54.9%) nego dečaci (43.6%). Nešto više od polovine ispitanika ne zna šta je sajber nasilje. Rezultati pokazuju i da su najčešći oblici sajber viktimizacije: isključivanje (30,3%), lažno predstavljanje (27,7%), vređanje (22,7%), ogovaranje (20%), neovlašćeno otkrivanje (16,7%), laganje ili obmanjivanje (16%),

* Izeštaj je podržala organizacija Save the Children, a dostupan je na: <http://www.bezbedaninternet.ombudsmanapv.org/istrazivanja.html>

uhodjenje (15,7%) i uznemiravanje (5,7%). Posmatrano sa aspekta počinioca, studija je utvrdila da je jedan od četvoro učenika osnovnih škola (25%) bio izvršilac nekog oblika sajber nasilja, od čega dvostruko više među dečacima (32,7%) nego kod djevojčica (17,6%), a ta razlika se pokazala i statistički značajna.* Takođe se navodi, da su se, kao rezultat svakodnevnog upotrebe novih informaciono-komunikacionih tehnologija, kao i najnovijih pametnih uređaja, tzv. “Wearables” i “IOT” (Internet of Things), otvorila polja za mnoge zloupotrebe. Jedan od relativno novijih fenomena, koji je uzrokovan zloupotrebom interneta i mobilnih telefona, je nasilje na internetu među vršnjacima. Ovaj problem i dalje ne dobija dovoljno pažnje istraživača i stručnjaka. Mere protiv kriminala i kriminalne politike u oblasti zaštite dece od zloupotreba putem informacionih tehnologija u poslednjoj deceniji bile su mnogo više usmerene na opasnost od “opasnih stranaca” pedofila, nego na rizike nasilja i uznemiravanja od strane vršnjaka (bullying, harassment) u virtuelnom svetu (Livingstone, Kirwa, Ponte, & Staksrud, 2014). Sajber nasilje među vršnjacima ima suštinske karakteristike tradicionalnih oblika nasilja, uključujući agresivno ponašanje, postojanje namere da se povredi druga osoba, neravnotežu moći između učesnika i repetitivnost.**

Ključni nalazi iz pilot istraživanja Global Kids Online,** podaci za Srbiju – Istraživanje je sprovedeno od strane Unicef Office of research – Innocenti, Media And Communications At LSE**** i EU Kids Online. Global Kids Online**** istraživanje oslonjeno je na nacionalne istraživačke partnere iz četiri zemlje, Argentine, Filipina, Srbije i Južne Afrike, uz podršku kancelarija UNICEF-a, kroz koje su pilotirali alat za istraživanje, nakon čega su sačinjeni nacionalni izvještaji. Sprovedeno je tokom 2015 i 2016. godine. Svaka zemlja je imala jedinstvene interese u istraživanju određenih pitanja.

Istraživački tim iz Srbije***** u fokusu je imao uslove korišćenja interneta među različitim grupama dece (Romi, deca sa invaliditetom) sa malom jezičkom pokrivenošću maternjeg jezika i sa potencijalno malo lokalnih pozitivnih sadržaja za decu.***** Sledi prikaz izvoda po ključnim nalazima istraživanja:

- **Deca internetu pretežno pristupaju kod kuće i putem mobilnih uređaja.******* U Srbiji deca to čine u oko 90% slučajeva, dok u školi imaju pristup u samo oko 20%, manje nego druge zemlje učesnice istraživanja (kod kojih se procenat pristupa u školi se kreće između 50 i 60%). Ovo ne čudi imajući u vidu široko i lako dostupno korišćenje pametnih mobilnih telefona sa stalnim pristupom internetu. Pristup mobilnom telefonu može biti pozitivan u pogledu fleksibilnosti korišćenja, poboljšanja mogućnosti dece za ličnu ili individualiziranu korist.

* Videti više u: Baic, V., Ivanovic, Z., Simeunovic-Patic, B. (2017). Distribution and characteristics of cyber violence among elementary school students - survey results in Serbia. Journal of Psychological and Educational Research JPÉR - 2017, 25 (1), May, 93-114.

** Kerstens, J. (2015). Youth and Cybersafety - Youth being at risk and being a risk on the Internet. OU Dissertations ISBN 978-90-354-80732-0.

*** Byrne, J., Kardefelt-Winther, D., Livingstone, S., Stoilova, M. (2016) Global Kids Online research synthesis, 2015–2016. UNICEF Office of Research–Innocenti and London School of Economics and Political Science. Dostupno na: www.globalkidsonline.net/synthesis

**** The Department of Media and Communications on London School of Economics and Political Science (LSE) osnovan je 2003; podržava i domaćin je za izuzetna i inovativna istraživanja i stipendije koje oblikuju buduća akademska znanja u oblasti medija i komunikacija na globalnom nivou. Istraživanja koja sprovode se bave ključnim pitanjima u digitalnom svetu u pogledu izgradnje znanja, kultura i identiteta i upravljanja medijskim i komunikacionim okruženjem.

***** EU Kids Online je međunarodna istraživačka mreža koja trenutno obuhvata 33 zemlje. Njen cilj je da koordinira i stimuliše istraživanja o načinu na koji deca u Evropi, i šire, koriste nove medije, sa posebnim fokusom na dokaze o uslovima koji oblikuju online rizike i bezbednost. EU Kids Online koristi više metoda za mapiranje iskustava dece i njihovih roditelja na internetu, u dijalogu sa zainteresovanim stranama u zemlji i Evropi. Mreža je finansirana i kroz program Evropske komisije Better Internet for Kids (izvorno, Safer Internet). Mreža EU Kids Online razvila je originalni teorijski okvir za istraživanje online iskustva dece i istraživački alat koji podržava rad Global Kids Online. Mreža je takođe stvorila širok spektar rezultata uporednih istraživanja i javnu bazu podataka o nalazima tih istraživanja.

***** Istraživanje za Republiku Srbiju objavljeno je na uzorku od 197 dece starosti od 9-17 godina koje koriste internet i 197 roditelja, na teritoriji cele zemlje, u period mart-april 2016. godine, od strane obučeni dečjih psihologa

***** Navedeno je da, na osnovu dostupnih nacionalnih podataka o korišćenju interneta za decu, u Srbiji je to 65%

***** Tri četvrtine anketirane dece (75%) koristi postpaid internet (mesečna pretplata), dve trećine dece (61%) koriste besplatan internet (u školi, kaficama, bibliotekama itd.), svako treće (31%) koristi priprej internet (npr. kod kuće, na svom mobilnom telefonu itd.), a samo 11% dece plaća za korišćenje interneta (npr. cybercafe-u, igraonica i sl).

Ali to takođe može da smanji mogućnosti roditelja i negovatelja da podrže decu dok istražuju internet. Štaviše, veličina ekrana ograničava količinu i složenost sadržaja koji se može lako pregledati, a zbog njegove privatnosti može biti povezan sa rizikom.

- **Većina dece pretražujući internet nauči nešto novo.** Većina koja koriste internet kažu da saznaju nešto novo putem interneta barem svake nedelje.* Oko 1/3 dece u Srbiji, barem svake nedelje, traži informacije na internetu, starija deca često o zdravlju. Čini se da deca dobijaju tražene informacije putem interneta. Međutim, potrebno je više istraživanja da bi se saznalo da li imaju pristup nizu visokokvalitetnih informacija i da li su uspešna u pronalaženju onoga što traže.
- **Mlađim korisnicima interneta nedostaju digitalne veštine njihovih starijih vršnjaka.** Postoji jasan trend, vezan za uzrast, u pogledu samoprocene sposobnosti deteta da proveri da li su informacije koje nađu na internetu tačne. Starija deca su bila sigurnija u takvu sposobnost, u odnosu na mlađu decu. Ovaj uzrasni trend, gde se mlađa deca manje pouzdaju u svoju sposobnost od starije dece, primenljiva je na većinu digitalnih veština kod dece u ovom istraživanju. Rodne razlike nisu bile tako istaknute. Pristup i veštine povezani su sa mogućnostima i rizicima: mlađa deca u Srbiji (i Argentini) nešto više koriste internet i razvijaju nešto više digitalnih veština nego neka druga deca obuhvaćena istraživanjem.
- **Veštine mlađe dece u oblasti digitalne sigurnosti takođe trebaju podršku.** Većina starije dece, mlađe manje, izveštava kako zna da upravlja svojim postavkama privatnosti na internetu, što je ključna indikacija njihovih digitalnih i bezbednosnih veština. Slični nalazi su dobijeni za prijave dece o uklanjanju osoba iz njihovih kontakata (na primer na sajtovima za društvene mreže). Digitalne veštine takođe su važne za i roditelje. To znači da, iako roditelji mogu adekvatno da usmeravaju najmlađu decu prilikom korišćenja interneta i da im pomognu da razviju svoje digitalne veštine, oni možda nemaju znanja i sposobnosti potrebne za podršku starijoj deci.
- **Kontakt sa nepoznatim osobama putem interneta.** Što se Srbije tiče, 41% dece bilo je putem interneta u kontaktu sa osobama koje nisu lično sreli. Ovo nisu nužno ljudi bez ikakve prethodne povezanosti sa detetom, većina dece ne sastaje se sa takvom osobom licem u lice, međutim, neki to ipak rade. Takve aktivnosti predstavljaju jasan rizik za dete. Kako bi se rizik otklonio, potrebno je raditi na podizanju svesti kod dece i njihovom obrazovanju.
- **Prijava da su deca bila uznemirena ili uzrujana u poslednjih godinu dana zbog korišćenja interneta.** Starija deca prijavljuju više incidenata. Kvalitativno istraživanje i otvoreno anketno pitanje omogućili su deci da opišu svojim rečima zabrinutost zbog onoga što ih uznemirava na internetu. Deca su pomenula širok spektar pitanja, uključujući internet prevare, pop-up reklame koje su imale pornografska obeležja, škodljivo ponašanje, neprijatne ili zastrašujuće vesti ili slike, diskriminacija, uznemiravanje (uključujući i seksualno uznemiravanje od strane nepoznatih osoba na internetu).

* 31% dece u Srbiji smatra da se na internetu nalaze korisne informacije

- Države variraju u količini rizika sa kojim se sreću i balansa sa mogućnostima koje pruža internet. Čak jedna trećina dece u Srbiji, obuhvaćenih istraživanjem, prijavila je da su ih njihovi vršnjaci, online ili offline, tretirali na štetan način. Verovatnije je da će starija deca da prijave takvo ponašanje. Manji procenat dece, takođe, prijavljuje tretiranje drugih na štetne načine. Procenat dece u Srbiji, koja su tokom protekle godine videla fotografije sa seksualnim sadržajem je oko 2/3. Veća je verovatnoća da će ih videti dečaci i stariji adolescenti. Pristupi zasnovani na pravima deteta zahtevaju da se razmotri ravnoteža između rizika i mogućnosti na internetu. U Srbiji, većina dece internet smatra korisnim, iako je oko jedne trećine iskusilo nešto uznemirujuće na internetu tokom godine koja prethodi istraživanju.
- Deca najčešće traže podršku od prijatelja, a retko od nastavnika. U sve četiri zemlje, koje su učestvovala u istraživanju, deci je prijateljstvo najčešći izvor podrške - između trećine i dve trećine dece, poslednji put kada se dogodilo nešto uznemirujuće na internetu, razgovaralo je o tome sa drugom ili drugaricom. Sledeći najprisutniji izvor podrške su roditelji, a potom i braća i sestre. Nekoliko dece se poverilo i nastavniku, a istraživanje sugeriše da je veoma malo dece putem škole unapredilo svoje znanje o bezbednosti na internetu ili svoju digitalnu pismenost. Mnogo više uputstava za korišćenje interneta dobijaju od svojih roditelja. Kvalitativna istraživanja sugerišu da deca sama donose odluku o tome da li treba da se uključi roditelj ili problem može da se reši razgovorom sa vršnjacima. U određenom smislu, deca samostalno razmatraju sopstvena negativna iskustva, dovijajući se da primene najbolji mehanizam za rešavanje problema na osnovu toga kako vide konkretnu situaciju.

Preporuke: Na osnovu nalaza ovog istraživanja, a imajući u vidu podatke vezane za Srbiju, u narednom periodu, poželjno što skorije, potrebno je razmotriti mogućnost za:

- povećanje pristupa interneta u školama, unutrašnjeg i otvorenog školskog prostora, uvođenje elektronskog pristupa u nastavi*;
- izraditi bezbedne internet stranice sa sadržajima koji su tačni i provereni, a odgovaraju na interesovanja dece (kao što su zdravlje i slično); ovakvu stranicu potrebno je kampanjom snažno popularisati; voditi računa da bude child-friendly i uzrasno prilagođena, sa upozorenjima na štetne sadržaje i slično;
- izraditi programe, namenjene mlađoj deci, o bezbednosti na internetu, sticanju veština samoprocene kredibilitnosti izvora informacija i sadržaja na internetu, upravljanjem postavkama privatnosti i slično;
- razmotriti izradu programa namenjenih roditeljima, u cilju sticanja znanja i veština potrebnih za podršku starijoj deci; u okviru škola ili kroz druge vidove uključivanja;
- snažno popularizovati, učiniti dostupnijim postojeće programe za prijavljivanje, izraditi nove programe za unapređenje znanja o prijavljivanju incidentnih situacija na internetu, uključujući i one prilagođene mlađoj deci;

* Razmatranja na polju uvođenja elektronskog učenja u formalnoj nastavi su višedimenzionog karaktera, jer objedjiju primenu novih informaciono-komunikacionih tehnologija koje dovode do stvaranja povoljne sredine u kojoj je učenje moguće, ali i pedagoških principa uz pomoć kojih se uspostavlja sistem e-nastave, elektronskog obrazovanja, elektronskog vaspitanja, elektronskog samoobrazovanja (Mileham & Griffin, 2009). Treba pomenuti i elektronske udžbenike, čije su osnovne osobine multimedijsalnost i interaktivnost, a koje veoma pozitivno utiču na proces učenja. Osim u nastavi, elektronski udžbenici imaju pozitivne ekološke, ekonomske, zdravstvene i socijalne efekte. Zbog toga su u mnogim zemljama pokrenuti projekti zamene klasičnih štampanih udžbenika elektronskim. U Srbiji je ovakva praksa u začetku, postoji samo nekoliko elektronskih udžbenika za pojedine predmete, uglavnom za osnovnu i zanemarljivo za srednju školu.

- popularizovati postojeće i pokrenuti nove programe koji unapređuju veštine dece za donošenje odluke o traženju podrške, npr. sa online linkovima za pomoć ili poverljivom podrškom, sa primerima zasnovanim na stvarnim životnim situacijama;
- uvesti programe u škole/vrtiće o bezbednosti na internetu i za povećanje digitalne pismenosti, naročito u sredinama i za grupacije dece gde je to još uvek nedostupno (manje razvijene ili ruralne sredine, deca sa smetnjama u razvoju, deca iz porodica u riziku od siromaštva, deca pripadnici određenih etničkih zajednica i slično.

Ključni nalazi ankete sprovedene u okviru IT karavana 02* Ministarstva trgovine, turizma i telekomunikacija, u kojoj su učestvovala 583 osobe starije od 18 godina.

Na pitanje da li su deca, čiji su roditelji učestvovali u anketi, kontaktirana od strane nepoznatih osoba na internetu, čak 14% je odgovorilo potvrdno. 11% je reklo da su njihova deca bila izložena vršnjačkom nasilju na internetu, dok je 30% njih reklo da su njihova deca bila izložena neprimerenom sadržaju, a 15% nije znalo pouzdano, i odgovorilo je sa ne znam. Ovo je izuzetno visok procenat, a korelira sa odgovorom da 83% roditelja smatra da njihova deca nisu dovoljno edukovana o opasnostima na internetu.

Ovi pokazatelji upućuju da, iako deca vešto barataju inovativnim alatima i poznaju sadržaje koji im se nude u digitalnom svetu, ona nisu dovoljno zaštićena od zloupotreba novih tehnologija. Zbog toga su edukacija i prevencija ključne za bolju bezbednost dece na internetu.

* Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija sprovelo je kampanju IT karavan02 od 12. aprila do 25. maja 2017. godine u Novom Pazaru, Pirotu, Nišu, Zaječaru, Kraljevu, Užicu, Čačku, Valjevu, Kragujevcu, Subotici, Novom sadu, Pančevu i Somboru. U navedenom period sprovedena je anketa roditelja o bezbednosti njihove dece na internetu

6. Prevencija/preventivni programi

Pomaganje deci da razumeju koncepte rizika i bezbednosti na internetu jedna je od najvažnijih uloga koju odrasli imaju u obezbeđivanju da internet postane sigurnije mesto za decu, je im to razumevanje omogućava da donose nezavisne, samostalne informisane odluke. Edukacija o bezbednosti na internetu je od ključnog značaja za zaštitu dece i mladih od online pretnji, kako eksternih, kao što su “neprimereni” sadržaji i aktivnosti (npr. online kockanje) ili kontakt sa “pogrešnim” ljudima (npr. maltretiranje, uhođenje, vrbovanje) i internih, kao što je, na primer, otkrivanje previše ličnih informacija. Raditi zajedno sa decom, oslušivati njihove potrebe i učiti iz njihovog iskustva, neki su od načina kako možemo da oblikujemo takvo okruženje za decu koje će im omogućiti da maksimalno iskoriste mogućnosti koje internet nudi, dok se istovremeno ponašaju na siguran i odgovoran način.

Dugo vlada, često pogrešno shvatanje, da je dečja pornografija zločin bez žrtava.* U stvari, ove užasne slike su faktografska - fotografska, video ili digitalna - evidencija o seksualnom zlostavljanju dece. Žrtve prikazane na fotografijama su mlade, a slike su grafičke i nasilne. Internet Watch Foundation (IWF) u Velikoj Britaniji navodi da je, od svih izveštaja o dečjoj pornografiji koju je IWF dobio 2014. godine, 80% žrtava bilo dece od 10 godina ili mlađe, a 4% na uzrastu od dve godine ili mlađe.** Štaviše, IWF je objavio da je 43% slika pokazalo seksualnu aktivnost između odraslih i dece, uključujući silovanje ili seksualno mučenje.***

U skladu sa Konvencijom o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, sveobuhvatan pristup njene implementacije mora da uključuje i preventivne i zaštitne elemente.**** Primeri najboljih praksi, koji obuhvataju zaštitne i preventivne pristupe su:

PREVENTIVNI

Nacionalni strateški planovi
Okviri zaštite dece na internetu
Programi obuke i edukacije
Kampanje za podizanje svesti javnosti
Programi korporativne društvene odgovornosti
Istraživanje i prikupljanje podataka

PROTEKTIVNI

Unapređen zakonodavni okvir
Formalizovani pravni procesi, uključujući hapšenja,
krivično gonjenje i presude
Usluge za žrtve
Usluge za počinioc
Monitoring i mehanizam izveštavanja

* International Centre for Missing & Exploited Children (ICMEC). (2016). Child Pornography: Model Legislation & Global Review. Eighth Edition. Dostupno na: <http://www.icmec.org/wp-content/uploads/2016/02/Child-Pornography-Model-Law-8th-Ed-Final-linked.pdf>

** Internet Watch Foundation, Annual Report 2014, Dostupno na: <https://www.iwf.org.uk/what-we-do/who-we-are/annual-reports>

*** Ibid.

**** Konvencija o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja Saveta Evrope, supra tačka 55, u Odeljku II i IV.

Na ovom mestu daje se prikaz, pored onih već navedenih u ovoj analizi, još nekih preventivnih programa i mera i intervencija za zaštitu dece dok koriste IKT, borave na društvenim mrežama, i drugim izazovnim prostorima digitalnog prostranstva.

Bully Stoppers* je program Vlade Viktorije, Australija, osmišljen da podrži učenike, roditelje, nastavnike i direktore škola u zajedničkim akcijama, kako bi se osiguralo da su škole sigurna i podržavajuća mesta, gde je svako osnažen da pomogne u smanjenju incidence nasilja prema učenicima u svim školama. U okviru ovog programa realizuje se podprogram Being cool online, gde se promovisu tri jednostavna koraka da škole postanu mesto sa nultom tolerancijom na bullying i cyberbullying.

Child Safety Online Project** je preventivni program ISEC*** fonda Evropske Komisije usmeren na borbu protiv online seksualnog zlostavljanja dece, koji okuplja međunarodni, multidisciplinarni tim kako bi se unapredilo razumevanje ove vrste nasilja nad decom, sakupila baza dokaza o online prestupnicima i ponašanju žrtava, uključujući: online grooming, posedovanje, sakupljanje i distribuciju nepristojnih slika deteta, najbolja praksa u oblasti prevencije i sl.

Krajnji korisnici ovog programa su deca i stručnjaci koji se bave decom. Projekat ima četiri glavna cilja: razvoj jedinstvene cyber-psihološke forenzičke analize kojom će se otkriti rizični korisnici društvenih mreža da postanu žrtve online seksualnog nasilja, povezivanje rizičnih karakteristika žrtva online seksualnog nasilja sa drugim rizičnim online aktivnostima i ponašanjima, stvaranje tipologije žrtava online seksualnog nasilja za pomoć u identifikaciji ugroženih pojedinaca i grupacija i razvoj smernica zasnovanih na najboljim praksama za izradu i primenu zakona u otkrivanju i sprečavanju online seksualnog zlostavljanja dece. Program je implementiran u Velikoj Britaniji, Holandiji, Italiji i Irskoj.

* Više na: <http://www.education.vic.gov.au/about/programs/bullystoppers/Pages/default.aspx>

** Više na: <http://www.euchildsafetyonlineproject.com/>

*** Program Evropske Komisije Prevention of and Fight against Crime (ISEC)

“Kroz divlju šumu weba “ - Savet Evrope dizajnirao je online igricu “*Through the Wild Web Woods*”^{*} kako bi pomogao deci da nauče osnovna pravila o zaštiti na internetu. Igra koristi poznate bajke za vođenje dece kroz lavirint potencijalnih opasnosti na putu do čudnog e-grada Kometa, a istovremeno ih uči o zaštiti identiteta i ličnih podataka, bezbednom učestvovanju u chat-u, prepoznavanju sajtova i online igrice koje sadrže štetan sadržaj, razvijanju kritičkog pristupa u odnosu na informacije pronađene na internetu i zaštititi svojih računara od neželjene pošte i virusa.

Igra takođe promovise ključne koncepte i vrednosti zasnovane na radu Saveta Evrope kao što su demokratija, poštovanje prema drugima i dečija prava. Igra je namenjena, uglavnom, deci između 7 i 10 godina, i već postoji na više od 20 jezika, **uključujući i srpski**^{**}. Publikacija uz ovu online igricu Vodič za učitelje ima za cilj da uputi edukatore kako da pomognu deci da bezbedno i odgovorno koriste internet. Vodič je struktuiran u osam lekcija koje edukatorima pružaju objašnjenja, savete i praktične vežbe za decu o temama kao što su upravljanje online identitetom, učenje o dečjim pravima, koliko vremena treba da provode na internetu, privatnost i bezbednost. Na ovom sajtu se nalazi link do web stranice Evropske Komisije - Bolji internet za decu-BIK, <https://www.betterinternetforkids.eu/>

Childnet International^{***} je Britanski program sa misijom da radi u partnerstvu sa drugima širom sveta kako bi zajedno pomogli da internet postane dobro i sigurno mesto za decu. Program je namenjen direktnom radu sa decom i mladima starosti od 3 do 18 godina, na nedeljnom nivou, kao i roditeljima, negovateljima, nastavnicima i profesionalcima, uz upoznavanje sa njihovim stvarnim iskustvima na internet, sa fokusom na pozitivne aspekte njihovog korišćenja interneta i razmenom saveta o bezbednosti na internet. U središtu rada Childnet je uverenje da kada se pravilno koristi internet, on postaje zavidujuće pozitivno sredstvo/iskustvo za decu i mlade. Childnet je usvojilo uravnotežen pristup kojim se promovisu pozitivne mogućnosti, kao i odgovori na rizike upotrebe interneta.

Web detektivi^{****} - Cilj projekta Web detektivi, koji se sprovodi u Republici Hrvatskoj, je obrazovati i osposobiti decu za usvajanje i razvijanje veština prepoznavanja neprimerenih i opasnih medijskih sadržaja kroz održavanje tematskih predavanja i praktičnih radionica s učenicima osnovnoškolskog uzrasta. Web detektivi su deca, obučena za prepoznavanje i prijavljivanje neprimjerenih sadržaja na internetu. Cilj ovako koncipiranog projekta medijskog vaspitanja i prevencije elektronskog nasilja među decom i mladima je osposobljavanje web detektiva usvajanjem znanja i veština odgovorne upotrebe IKT, podsticanjem kritičkog stava i refleksije prema medijima kroz analizu i upoređenje medijskih sadržaja sa vaspitnim ciljem, zadacima, načelima i osnovnim ljudskim vrednostima i pravima, kao i prevencije, suzbijanja i prijave razvojno i vaspitno neprimerenih sadržaja na internetu.

* Više na: <http://www.coe.int/en/web/children/through-the-wild-web-woods>

** Dostupno na: http://www.wildwebwoods.org/popup_langSelection.php

*** Više na: <http://www.childnet.com/>

**** Centar za nestalu i zlostavljenu djecu neprofitna je organizacija osnovana 2006. god. po uzoru na slične organizacije u svetu. Više na: <http://webdetektivi.org/>

6.1. Terminološke smernice za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja

Komunikacija je od ključnog značaja u naporima da poštujemo, zaštitimo i implementiramo prava deteta. Da bismo komunikaciju sa i između dece, roditelja, predstavnika vlade, profesionalaca i volontera koji rade sa ili za decu učinili što je moguće delotvornijom, moramo da koristimo pojmove i koncepte koje svi akteri shvataju i poštuju. Tokom poslednje decenije, svi koji rade na prevenciji i eliminaciji seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, susreli su se novim terminima poput vrebavanja (grooming), sekstinga i prenosa uživo (live streaming) seksualnog zlostavljanja dece. Istovremeno, termini poput dečje prostitucije i dečje pornografije su sve više izloženi kritikama (ponekada čak i od samih žrtava) i sve više se zamenjuju alternativnim terminima, koji se smatraju manje štetnim ili manje stigmatizuju dete. U praksi, sve više zabrinjava činjenica da promene postojećih termina (posebno pravno uspostavljenih) i pojava novih, mogu da dovedu do konfuzije ili manjka razumevanja, pa možda čak i da ometaju efikasnu prevenciju i sprečavanje seksualne eksploatacije dece.

Imajući ovo u vidu, na inicijativu ECPAT,^{*} formirana je Međugencijska radna grupa^{**} za izradu seta Terminoloških smernica za zaštitu dece od seksualnog iskorišćavanja i seksualnog zlostavljanja.^{***} Smernice su, od strane ove radne grupe, usvojene januara meseca 2016. godine u Luksemburgu (poznatije su pod nazivom: Luksemburške smernice). Svrha ovog dokumenta je da pruži usmerenja svim pojedincima i agencijama uključenim u prevenciju i eliminaciju svih oblika seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece, u razumevanju i korišćenju različitih pojmova i koncepata sa kojima mogu da se susretnu u svom radu. Namera je da Smernice budu univerzalne i primenljive u svim okruženjima.

U Smernicama, značenje svakog izraza objašnjeno je sa lingvističkog stanovišta i analizirana je njegova upotreba. Kada postoji potreba za oprezom u upotrebi određenog termina, to je naročito naznačeno, čak štaviše, argumentovano se obeshrabruje upotreba određenih termina i pojmova. Takođe, za svaki izraz koji je definisan u međunarodnim i/ili regionalnim pravnim instrumentima, takve definicije su uključene u Smernice, a tamo gde je to odgovarajuće i relevantno, korišćene su i informacije iz opštih komentara ugovornih tela za ljudska prava, kao i rezolucije i preporuke međunarodnih i regionalnih organizacija.

Nesporno je da se poslednjih godina došlo do ubrzanih promena vezano za terminologiju koja se koristi u oblasti zaštite dece, naročito u seksualnom zlostavljanju i drugim vidovima nasilja nad decom, a kao posledica korišćenja IKT. Pošto međunarodni standardi još uvek ne odražavaju sve ove nove pojave, Smernice sadrže inicijalnu analizu i opis pojmova koji su u upotrebi, sa ciljem da se pojasni njihovo značenje i daju saveti u vezi

^{*} ECPAT, sa sedištem u Bankoku, Tajland, predstavlja rastuću mrežu lokalnih organizacija civilnog društva i koalicija sa jedinstvenim ciljem - zaustavljanje seksualne eksploatacije dece širom sveta. Trenutno pokriva 86 zemalja sveta sa 95 organizacija članica. Ni jedna organizacija iz Srbije nije u mreži ECPAT, a od zemalja u regionu, uključena je samo jedna iz Bosne i Hercegovine (IFS-EMMAUS) Dostupno na: <http://www.ecpat.org/>

^{**} Od značaja je navesti neke međunarodne organizacije i institucije, koje su imale svoje legitime predstavnike u Međugencijskoj radnoj grupi, kako bi se razumeo značaj, kredibilitet i snažna preporuka za primenu ovog dokumenta: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights; United Nations Committee on the Rights of the Child; United Nations Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography; Special Representative of the United Nations Secretary General on Violence against Children; Council of Europe Secretariat; INTERPOL; EUROPOL; INHOPE - The International Association of Internet Hotlines; ILO; African Committee on the Rights and Welfare of the Child; Child Rights Connect; Save the Children International; United Nations Children's Fund (UNICEF).

^{***}Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse. (2016). Dostupno na: <http://luxembourgguidelines.org/>

njihove upotrebe. Imajući u vidu brzinu promena i prirode seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja dece, posebno onih izvršenih putem IKT, planira se redovno revidiranje i inoviranje Smernica.

Na ovom mestu biće prikazani termini/pojmovi, čiju upotrebu, po preporukama Smernica, treba koristiti bez štete po dete, ograničiti ili izbeći u potpunosti, ili im se mora posvetiti posebna pažnja prilikom korišćenja, u kontekstu seksualne zloupotrebe i seksualnog iskorišćavanja dece. U Smernicama je dato detaljno i koncizno argumentovano obrazloženje za svako od tri navedena opredeljenja i to za svaki pojam pojedinačno.

- Ovi termini imaju univerzalno dogovoreno značenje i mogu se koristiti bez stigmatizacije i druge štete po dete: Child; Child sexual assault; Child sexual abuse; Incest; Rape of a child; Child sexual molestation; Sexual touching of children; Sexual harassment of a child; Child sexual exploitation; Online child sexual exploitation; Exploitation of children in/for prostitution; Sexting; Corruption of children for sexual purposes; Live online child sexual abuse; Live streaming of child sexual abuse; Child sexual abuse to order; Solicitation of children for sexual purposes; Grooming (online/offline) for sexual purposes; Online (sexual) enticement of children; Worst forms of child labour; Child victim of sexual exploitation and/or abuse; Victim identification; Victimization; Perpetrators of sexual crimes against children; Sex offender; Child sex offender; Juvenile sex offender.
- Posebnu pažnju prilikom korišćenja treba posvetiti sledećim terminima: Age of majority; Age of Consent; Minor; Juvenile; Adolescent; Child in the online environment; Online child sexual abuse;* Commercial sexual exploitation of children; Children in (a situation of) prostitution; Use of children for pornographic performances; Child pornography; Child sexual abuse material/child sexual exploitation material; Computer/digitally generated child sexual abuse material; Sexualized images of children/child erotica; Self-generated sexual content/material; (Exposure to) harmful content; Sexual extortion of children; Sexual exploitation of children in the context of travel and tourism; Sale of children; Trafficking of children; Child/early marriage; Forced marriage; Teenage marriage; Temporary marriage; Harmful practices; Contemporary forms of slavery/child slavery; Survivor; Children subjected to sexual exploitation/sexual abuse; Re-victimisation; Secondary victimization; Preferential offenders; Situational offenders; Transnational child sex offenders; Travelling child sex offenders; Facilitator.
- Upotrebu ovih termina treba izbegavati: Child prostitute; Child sex worker; Children/adolescents/young people selling sex; Voluntary/self-engaged prostitution; Transactional sex; Webcam child sex tourism/webcam child sex abuse; Child sex tourism; Self- Victimization; Child sex tourist; Customer/client/John.

* Smernicama se preporučuje upotreba termina: "online-facilitated child sexual abuse"

Imajući u vidu da su u izradi Smernica učestvovali predstavnici najznačajnijih međunarodnih ugovornih tela za zaštitu prava deteta i drugih kredibilnih tela i organizacija,* sa jedne strane, i nesporan kvalitet obuhvata i sadržaja ovog dokumenta, postoje snažni razlozi za njegovu primenu od strane svih koji rade za i sa decom na prevenciji i zaštiti od seksualnog i drugih vidova nasilja, uključujući i putem IKT. Naročito mogu biti korisne donosiocima odluka i organizacijama civilnog društva koje se bave zagovaranjem prava deteta, kao koristan alat i usmerenje kod uvođenja promena zakonodavnog okvira i implementacije najsavremenijih preporučenih standarda u radu sa seksualnim nasiljem nad decom putem IKT.

Za sada, Smernice su dostupne na engleskom, francuskom i španskom jeziku,** pa treba razmotriti mogućnost prevoda na srpski jezik i obezbediti njihovu dostupnost svima koji rade sa decom radi njihove široke primene.

6.2. Implikacije na politike i praksu

Pristup, veštine, rizici i mogućnosti su deo celokupne slike o dobrobiti i pravima dece u digitalnom dobu i zato to treba imati na umu kada se razvijaju intervencije i kreiraju politike u ovoj oblasti. Deca nisu homogena grupa. Kada koriste internet, mogućnosti i rizici su usko povezani sa njihovim uzrastom, nivoom digitalnih veština, pristupnim mestima (škola ili kuća), uređajima koje koriste i podrškom koju primaju. Stoga je važno da preventivne mere i zaštitne intervencije ovo obavezno imaju u vidu. Takođe, posebnu pažnju treba posvetiti grupama dece koja mogu biti izložena većim rizicima zbog svoje ranjivosti, kao što su deca pripadnici nacionalnih manjina, migranti, deca u siromašnim ili ruralnim sredinama ili deca i mladi sa smetnjama u razvoju.

Međutim, ne treba zaboraviti da je offline svet još uvek rizičan za decu – u njemu su deca još uvek izložena nasilju, pornografiji, seksualnom nasilju i drugim izazovima. Istraživanja sugerišu da korišćenje interneta doprinosi rizicima sa kojima se deca suočavaju, ali politika i praksa fokusirana na internet ne bi trebalo da zanemari offline rizike, a intervencije fokusirane na te rizike trebalo da uzmu u obzir online dimenzije. Odnos između online i offline aktivnosti može da uveća i usložni rizike, usled značajno proširenih mogućnosti počinilaca za pristup detetu, ali, takođe, može da pomogne u osiguranju bezbednosti dece, pružanjem online linkova za pomoć ili poverljivom podrškom, na primer.

Potrebno je dalje istraživati ovu međupovezanost kako bi se ispitali ishodi upotrebe interneta na decu, u smislu njihovog blagostanja i dobrobiti, kao i da se istraže okolnosti pod kojima je internet koristan za decu ili kada i za koga se može povećati rizik od nanošenja štete. Strategije koje promovišu osnažena i bezbedna iskustva na internetu treba da uzmu u obzir dečju perspektivu, uključujući njihovu razvojnu želju da eksperimentišu, a ponekad i da preuzmu rizike, kao i želju da budu odgovorna za sebe i svoje akcije.

* INTERPOL je na svojoj internet stranici od 16. Juna 2017. godine objavio da podržava Smernice. Više na: <https://www.interpol.int/News-and-media/News/2016/N2016-080>

** Dostupno na: <http://luxembourgguidelines.org/>

Jer, internet treba da bude mesto gde se deca osećaju bezbedno da to čine i gde postoji dovoljno dobar, prikladan uzrastu i lokalno i kulturološki prilagođeni sadržaj.

Buduća politika i praksa treba da obuhvate čitav niz dečih prava, uključujući pravo na informisanje, obrazovanje, zaštitu, privatnost i participaciju; Ona mora biti sveobuhvatna, ali i integrisana i inkorporirana u druge široke nacionalne politike i koja: a) se bavi pravima deteta uopšte i b) ima za cilj razvoj IKT usluga i informacionog društva.

Koje su implikacije upotrebe interneta za dobrobit dece vezano za njihova prava na obezbeđivanje, zaštitu i participaciju? Šta deca žele od interneta - za razliku od onoga što odrasli misle da bi mogla ili trebala - a šta mogu da se nadaju da će stvarno dobiti? Odgovori su verovatno složeni i višestruki, sa ishodom upotrebe interneta koji zavise od same dece, životnih okolnosti i šireg konteksta, uključujući i specifična digitalna okruženja u koje se mogu uključiti. Neka kontekstualna ograničenja upotrebe interneta kod dece tiču se, recimo, cene internet usluga, nepoznavanja jezika koji je u upotrebi na internetu, nedostatka dovoljno informacija na maternjem jeziku, i drugo. Stoga su nam potrebni kontekstualno relevantni dokazi u situaciji kada donosioci odluka, industrija, vaspitači, civilno društvo i druge zainteresovane strane aktivno nastoje da dizajniraju, regulišu ili primene digitalne IKT. Ovi različiti interesni akteri traže zajedničke mehanizme za saradnju i koordinaciju radi izgradnje otvorenog, poverljivog, bezbednog i inkluzivnog digitalnog okruženja za decu.*

7. Zaključci i preporuke

Borba protiv visokotehnološkog kriminala jedna je od oblasti koje Republika Srbija treba da uskladi sa evropskim regulativama u pregovorima o pristupanju Evropskoj Uniji. Za Srbiju je kriminal putem IKT bitna tema u 21. veku ne samo u vezi sa Poglavljem 10 u pretpristupnim pregovorima, koje se odnosi na informaciono društvo i medije, već i u vezi sa Poglavljem 24 (pravda, sloboda i bezbednost). Državu čeka dosta posla, posebno ako se uzme u obzir da se nove forme visoko-tehnološkog kriminala javljaju istom brzinom kojom se rapidno razvijaju i informaciono-komunikacione tehnologije.

Osim izrade i primene odgovarajućeg pravnog i regulatornog okvira, značajnu oblast borbe protiv ove vrste kriminala čine edukacija i podizanje svesti pojedinaca, javnosti i stručnjaka, jer je bez navedenog gotovo nemoguće preventivno delovanje. Suočeni smo sa činjenicom da internet politika i praksa, kao korisnika svojih usluga, imaju u vidu uopštenog ili odraslog korisnika, bez uvažavanja uzrasta i pola ili uslova pod kojima deca zapravo odrastaju. U razvijanju politike i prakse na nacionalnom nivou i na nivou zajednice, iskustva dece treba da budu predstavljena kroz procese koji omogućavaju da se čuje i njihov glas, u suprotnom, potrebe dece mogu

* Global Commission on Internet Governance (2016); World Bank (2016). Izveštaj dostupan na: <https://www.ourinternet.org/report>

biti pogrešno shvaćene, predstavljene ili zanemarene. Pored slabog prepoznavanja dečjih prava, nedostatak dokaza o upotrebi interneta kod dece otežava predviđanje implikacija te upotrebe na život dece i sprečava razvoj politika zasnovanih na dokazima.

Iako u Republici Srbiji postoji odgovarajući zakonodavni okvir za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja unazad skoro 20 godina, u praksi, internet politika vezana za decu je ili integrisana u šire politike koje se bave zaštitom dece ili dečjim pravima uopšte, ili politikama koje se bave obrazovanjem i promovišu digitalnu pismenost i kompetentnost, a tek potom zaštitom dece od zlostavljanja i zanemarivanja. Pozitivno i bezbedno korišćenje interneta i zaštita od štete nastale upotrebom interneta kod dece mora biti sagledavana u odnosu na savremene zahteve zaštite dece, uključujući i od različitih oblika nasilja, kao što je, recimo, seksualna zloupotreba na internetu.

Tabela: Podizanje nivoa odgovornosti i smanjenje rizika zlostavljanja dece na internetu

Kategorija	Aktivnost	Primeri
Povećanje otpornosti (rezilijentnost)	<i>Razvoj veština</i>	Bezbednost na internetu, kao predmet u školi Privatne kompanije u ponudi imaju aplikacije koje omogućavaju roditeljima i deci da se nose sa rizicima
	<i>Podrška</i>	Otvorene linije za pomoć /online mreže u kojima deca mogu da zatraže smernice i pomoć Alati za izveštavanje (specifični ili opšti)
	<i>Podizanje svesti</i>	Online škola za bezbedni internet Programi podizanja svesti usmereni na roditelje, decu i/ili ostale aktere
Smanjenje izloženosti riziku	<i>Pozitivni sadržaj</i>	Označavanje sadržaja radi lakšeg pristupa materijalu namenjenom deci Ponuda kvalitetnijeg sadržaja usmerenog na decu
	<i>Praćenje</i>	Praćenje i izveštavanje (ka roditeljima) o aktivnostima dece na internetu Smanjenje sadržaja generisanog od strane korisnika, chat sobe, itd.
	<i>Filter/blokiranje</i>	Softveri za roditeljsku kontrolu radi filtriranja web sajtova / blokiranja određenih aplikacija Rešenja za verifikaciju uzrasta / vremenska kontrola pristupa internetu
	<i>Zakonski okvir</i>	Zakonodavstvo koje ograničava određeni online sadržaj (na pr. materijal o zlostavljanju dece) ili ponašanje Aktivno gonjenje počinitelaca Regulativa i ko-regulativa industrije

Izvor: EU Kids Online; OECD; ITU; YPRT; Safer Internet Program; BCG analiza*

*Navedeno u: Bezbednost dece na internetu, Izveštaj za zemlju: Srbija, Telenor Group i The Boston Consulting Group, str. 5. Dostupno na: https://www.telenor.rs/media/TelenorFondacija/dokumenti/Building_digital_resilience.pdf

Preporuke za kreatore politika, donosiocce odluka i druge ključne aktere u cilju podizanja bezbednosti dece na internetu:

Preventivne mere

- sprovođenje kampanja za podizanje svesti o rizicima i osiguranju bezbednosti na internetu. Kampanje moraju fokusiranije da se usmere na određene ciljne grupe, u skladu sa nalazima međunarodnih i nacionalnih istraživanja, a sredstva kojima će osigurati da je poruka doprla do krajnjih korisnika moraju da budu inovativna, raznovrsna, proaktivna i da se usmere na one sa kratkoročnim, vidljivim ishodima, kao i one sa dugoročnijim, koji deluju sporije, ali obuhvataju i cele uzrasne generacije (poruke treba kontinuirano da prate dete tokom odrastanja i da se transformišu u odnosu na jezik i stil obraćanja).
- sprovođenje istraživanja usmerenih na nedovoljno istražene oblasti i fenomen online i drugih oblika nasilja nad decom na internetu;
- razvijanje i sprovođenje održivih nacionalnih i inkluzivnih obrazovnih strategija za osnaživanje dece, u školama i zajednicama, pružajući deci, roditeljima i nastavnicima informacije koje će povećati njihov kapacitet da identifikuju i reaguju na afirmativni način kada se suoče sa potencijalnom ili stvarnom situacijom online i offline seksualnog zlostavljanja dece;
- peer-to-peer edukacija i mentorstvo mogu biti najefektivniji način za pristup mladim korisnicima interneta;
- razvoj afirmativnih akcija usmerenih na osnaživanje određenih grupa dece koja su u većem riziku da postanu žrtve online i drugih oblika nasilja na internetu i van njega, zbog svog uzrasta, pola, invaliditeta, seksualne orijentacije, porodične dinamike i socioekonomskog statusa.

Zaštitne mere

- uspostavljanje bezbednih i pristupačnih mehanizama izveštavanja za decu koji olakšavaju deci u riziku ili žrtvama seksualnog zlostavljanja na internet ili van njega, da prijave svoju situaciju i dobiju neposrednu administrativnu i pravnu zaštitu. Takve mehanizme treba razvijati u konsultaciji sa decom. Informacije koje se odnose na decu o postojanju, svrsi i oblicima upotrebe takvih mehanizama u velikoj meri treba da se distribuiraju kroz škole, lokalne zajednice i medije
- jačanje kompetencija (znanja i veština) profesionalaca iz različitih sistema kroz obuke, internu/eksternu superviziju edukacije, međusobnu peer-to-peer podršku, licenciranje profesionalaca i timski rad

- pružanje stručnih usluga mentalnog zdravlja deci žrtvama online nasilja nad decom i seksualnog zlostavljanja na internetu i van njega, u skladu sa najvišim standardima u toj oblasti
- omogućavanje svih neophodnih administrativnih i pravnih mera za garantovanje prava na privatnost, sigurnost i adekvatne informacije za svu decu uključenu u slučajeve tokom krivične istrage i/ili sudskih postupaka.

Mere kažnjavanja

- pravna definicija i kriminalizacija svih oblika seksualnog zlostavljanja dece na internetu ili putem IKT, u skladu sa međunarodnim zakonodavstvom, normama i standardima
- pooštavanje kaznenih okvira vezanih uz krivična dela seksualnog zlostavljanja i eksploatacije dece na internetu
- stvaranje dobro osposobljenih, specijalizovanih pravosudnih i policijskih jedinica zaduženih za istrage i gonjenje počilaca online zlostavljanja dece na internetu i van njega, u međusektorskoj saradnji kad god je to potrebno i odgovarajuće.

Najefikasnije strategije za promovisanje digitalne bezbednosti dece na internetu su one koje uključuju sve zainteresovane odnosno odgovorne učesnike, zatim primenu multisektorskog pristupa, uz angažovanje roditelja i same dece. Promovisanje svesti među roditeljima da se aktivnije uključe prilikom korišćenja interneta od strane njihove dece je ključno. Deca, generalno, imaju izgrađeno poverenje i pozitivne odnose sa roditeljima, pa ovo poverenje, koje ne postoji kada koriste internet, treba da se prevede u podsticanje i pozitivno posredovanje prilikom njihovih aktivnosti na internetu, ali ne putem ograničavanja ili kažnjavanja.

Takođe, škole i nastavnici imaju značajnu ulogu za pozitivniju upotrebu interneta kao edukativnog alata za razvoj digitalne pismenosti i promovisanje njegove bezbedne i odgovorne upotrebe. Međutim, kreatori politika ne treba da postavljaju zahteve samo pred roditelje i nastavnike: strategije koje promovišu ojačana i bezbedna iskustva na internetu treba da uvažavaju dečju perspektivu, uključujući i njihovu želju da eksperimentišu i ponekad rizikuju, kao i da budu odgovorna za sebe i sopstveno ponašanje. Kao proširenje njihovog offline okruženja, internet ubrzano postaje mesto gde deca preuzimanje rizika doživljavaju kao znak odrastanja i sticanja nezavisnosti, uključujući i praćenje i kontrolu odraslih - a kada su u nevolji, deca se prvo okreću vršnjacima.

Međutim, ova poruka bi mogla da posluži kao ohrabrenje za one koji dizajniraju programe i intervencije za promociju bezbednosti na internetu: peer-to-peer edukacija i mentorstvo mogu biti najefektivniji način za pristup mladim korisnicima interneta. Uvažavanje dece kao "digitalnih građana" može biti mnogo uspešnije od davanja prioriteta bezbednosti, kontroli i nadgledanju njihovog opreznog istraživanja digitalnog sveta u koji se uključuju.

Save the Children

Ljubljanska 16, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Tel +387 (0) 33 290 671

Fax +387 (0) 33 290 675

<https://nwb.savethechildren.net>